

John Andersson

”Judisk bolsjevism” och antisemitisk stalinism

– Sovjetunionen och den judiska frågan 1917-53.

Inledande anmärkning om denna upplaga

I den ursprungliga utgåvan var ett stort antal citat på främmande språk, främst engelska, men även en del tyska. Till denna upplaga har vi översatt de flesta till svenska (återstår en del på tyska). Lejonparten har översatts av Göran Källqvist och resten av Martin Fahlgren. – **Red**

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1. Val av uppsatsämne och teoretisk utgångspunkt.....	1
1.2. Uppsatsens disposition.	2
2. Judarna i Sovjetunionen.	2
2.1. ”Vem är jude?”.....	2
2.2. Etnisk-religiösa undergrupper.	3
3. Tsarrysland och judarna.	4
3.1. Äldsta historia	4
3.2. Efter Polens delning.	5
3.3. Nikolaj I (1825-55).....	5
3.4. Alexander II (1855-81).....	6
3.5. Alexander III (1881-94).	6
3.6. Nikolaj II (1894-1917)	6
4. Karl Marx och Friedrich Engels.....	7
4.1. ”Om judefrågan”.	7
4.1.1. Tolkningar av ”Om judefrågan”.....	8
4.1.2. ”Om judefrågan” och den kommunistiska rörelsen.	10
4.2. Marx och Engels efter år 1843.	13
5. Bolsjevikerna och den judiska frågan.	15
5.1. Lenin.....	15
5.1.1. Motståndare till en federalisering av partiet.....	15
5.1.2. Motståndare till ”nationell-kulturell autonomi”.....	16
5.1.3. Anhängare av judisk emancipation och assimilering.	16
5.2. Stalin och den judiska frågan före 1917.....	17
5.3. Trotskij.	18
6. Rysk-judisk politisk aktivitet före år 1917.....	19

6.1. Borgerliga partier.....	19
6.2. Mensjeviker, m.fl.....	20
6.3. Narodniker och socialrevolutionärer.....	20
7. Judiska arbetarpartier.....	21
7.1. Bund före år 1917.....	21
7.1.1 Efter 1917 års revolutioner.....	23
7.2. Farejnigte.....	24
7.2.1. Territorialisterna.....	24
7.2.2. Sejmisterna.....	24
7.2.3. Farejnigte.....	24
7.3. Poalai Tzion.....	25
7.3.1. Före revolutionerna.....	25
7.3.2. Efter 1917 års revolutioner.....	26
8. Bolsjevikpartiet.....	27
8.1. Andelen judar inom medlemskåren.....	27
8.2. Andelen judar inom partiapparaten.....	28
8.3. Inom statsapparaten.....	30
8.4. Andra offentliga uppdrag.....	31
9. Efter oktoberrevolutionen.....	33
9.1. Kontrarevolutionen: antisemitism och pogromer.....	33
9.2. Sions vises protokoll.....	35
10. Bolsjevikerna och antisemitismen.....	37
10.1. Före revolutionen.....	37
10.2. Efter revolutionen.....	38
10.2.1. Lagstiftning mot antisemitism.....	38
10.2.2. Lenin efter revolutionen.....	39
10.2.3. Resultat av kampen mot antisemitismen.....	40
10.3. Utvecklingen av den sovjetiska antisemitismen.....	41
10.3.1. Kampen mot Vänsteroppositionen 1923-27.....	41
10.3.2. Smygande antisemitism.....	42
10.3.3. ”Rotlösa kosmopoliter”.....	44
10.3.4. Var Stalin antisemit?.....	45
10.3.5. ”Lenin som antisemit”.....	48
11. Jevkom och Jevseksijan.....	49
12. Sekularisering.....	53
13. Kampen mot hebreiskan.....	55
14. Kampen emot sionismen.....	57
14.1. Sionismen.....	57
14.1.2. Herzl och tsarregeringen.....	58
14.1.3. Den ryska sioniströrelsen.....	60
14.2. Socialdemokratins syn på sionismen före år 1914.....	61
14.3. Jevseksijan och sionisterna.....	62
14.4. Stöd till Israel.....	65
14.5. Försämrade relationer åren 1950-53.....	67
15. Autonomi.....	69
15.2. Judiska biståndsorganisationer.....	70
15.3. Judiska sovjeter.....	71
15.4. Domstolar.....	72

15.5. Jiddischskolor.....	72
15.6. Autonomi för de orientaliska judarna.....	75
15.7. Judiska antifascistiska kommittén.....	76
16. Judisk kultur.....	76
16.1. Tidningar och tidskrifter på jiddisch.....	76
16.2. På andra språk.....	77
16.3. Litteratur.....	78
16.4. Teatrar.....	81
16.5. Forskning.....	82
17. GESERD/OZET.....	84
18. Birobidzjan.....	86
18.1. Birobidzjans misslyckande.....	88
19. Social och ekonomisk förändring.....	90
19.1. Befolkningsutveckling.....	90
19.2. Regional fördelning.....	91
19.3. Urbanisering.....	92
19.4. Emigrationstendenser.....	93
19.5. Språk.....	94
19.6. Utbildning.....	94
19.7. Yrkesfördelning bland de sovjetiska judarna.....	95
19.7.1. Före revolutionen.....	95
19.7.2. Efter revolutionen.....	97
20. Alternativa teorier om den sovjetiska antisemitismen.....	101
20.1. Leo Trotskijs.....	101
20.2. Victor Zaslavskys och Robert Bryms.....	102
21. Slutanalys.....	103
Källor och litteratur.....	110

1. Inledning

1.1. Val av uppsatsämne och teoretisk utgångspunkt.

När jag ursprungligen satte igång med den här uppsatsen, var avsikten med den att analysera de senaste årens sovjetjudiska massutvandring, särskilt då med tanke på dess konsekvenser för Palestinakonflikten. För att kunna göra detta, behövdes det naturligtvis en fyllig bakgrunds- teckning av den sovjetiska nationalitetspolitiken gentemot judarna och den sovjetiska antisemitismen.

När jag startade, så intresserade jag mig främst för aktiviteten i ”basen”, alltså de ekonomiska och sociala faktorerna. Men allt eftersom arbetet pågick, upptäckte jag att andra tvärtom betonade ”överbyggnaden”, alltså den kommunistiska ideologin i allmänhet och Karl Marx i synnerhet – och Marx hade jag från början inte ens tänkt nämna!

Behovet av att bl.a. analysera ideologiargumenten närmare, gjorde att uppsatsen svällde ut allt mer och mer, ända tills den utvecklats till denna, i kilo räknat, tungt vägande sak. Dessutom försköts, för att uttrycka det enkelt, tyngdpunkten i den från 1992 års utvandring till 1917 års revolution.

I *Judisk krönika* nummer 4/1987, ”Vänstern och judarna”, gör ett antal avfällingar från olika stalinistpartier (Moskva)processen kort med sina gamla avgudar. Numret är säkert intressant om man vill göra en psykohistorisk analys av den svenska ”68-vänsterns” utveckling, men knappast för den här uppsatsen. En artikel har jag ändå använt: Kristian Gerners ”Hatets ideologi”. I sin analys av ”den ideologiska och socialpsykologiska grunden till den faktiska antisemitismen inom dagens kommunistiska rörelse”, framför han följande påståenden [Gerner 1987: 7]:

- ”Under beteckningarna ‘antisionism’ och ‘kamp mot judendomen’ framförs inom den kommunistiska rörelsen argument som sätter judarna strykklass och framställer varje enskild jude som en möjlig förrädare”.
- ”Inom den kommunistiska rörelsen har det funnits många judar. Men dessa har inte varit kommunister *som judar*.”
- ”Hos Marx var kapitalismen den teoretiska och judendomen det praktiska uttrycket för det som både var dömt till undergång och moraliskt ont, för det som måste och skulle övervinnas genom socialismen”.
- ”Hos Lenin finner vi inte några antisemitiska utsagor, men däremot mycket skarp kritik mot sionismen.”
- ”Lenins efterföljare, från Stalin till dagens kommunister, förknippar imperialismen med sionismen på samma sätt som Marx förknippade kapitalismen med judendomen.”
- ”Marx, Lenin och Stalin förnekade alla att det fanns ett judiskt folk, och denna tes håller man fast vid i Sovjetunionen.”
- I sin bok ”Svårt att vara ryss” (s. 9-10), påstår han också, att den starka ryska antisemitismen är grundad i ”kristendomens fientlighet mot ‘Kristi mördare’ och Marx’ förakt för judarna som folkgrupp, d.v.s. enbart i en del av den religiösa och ideologiska sfären”.

Förvisso finns här ett korn av sanning, men som förklaring på ett så komplicerat fenomen som

den sovjetiska antisemitismen duger den inte. Förutom att man, som jag redan varit inne på, främst bör granska de sociala, ekonomiska, och politiska förhållandena, så håller inte ens Gerners resonemang kring den ideologiska frågan.

Jag vill dock framhålla, att jag inte har några invändningar att komma med, när han i det nämnda numret av *Judisk krönika* framhåller den antisemitiska tendensen i några sovjetiska publikationer. Flera sådana här ”antisionistiska” böcker publicerades efter år 1970 i Sovjetunionen. Trots de ampla lovorden de fick i sovjetisk press, kände sig Aaron Vergelis, redaktör för den jiddisch-språkiga tidskriften *Sovjetisj Hejmland*, sig till slut manad att förklara, att dessa böcker kränkte de sovjetiska judarnas nationella känslor [Hirszowicz 1978: 384].

Vad jag reserverar mig emot i Gerners resonemang, är att han använder ”guilt by association”-bevisning; eftersom de dåvarande sovjetiska ledarna var antisemiter, måste naturligtvis deras ”lärofäder” Marx och Lenin också vara det. En av uppsatsens uppgifter är alltså att presentera alternativ på det här området.

Uppsatsen koncentrerar sig på tiden mellan 1917 och 1953. Men ibland överskrider den slutåret 1953, för att man t.ex. ska se de yttersta konsekvenserna av en viss politik. Att jag begränsat mig till Lenin- och Stalinepokerna beror på, att det är då principerna för det sovjetiska samhället fastställs.

1.2 Uppsatsens disposition.

Generellt sett är uppsatsen inte kronologisk upplagd. Istället utgörs den av olika aspekter på det sovjetiska samhället, där man kan förvänta sig att finna någon form av antisemitism. Man behöver inte nödvändigtvis läsa de olika kapitlen i följd, även om det rekommenderas, utan det går bra att från början gräva ner sig i det som verkar intressantast.

Uppsatsen inleds med ett par kapitel, som dels utreder vissa termer, samt ger en översikt över tsarregimernas agerande i den judiska frågan. Det första blocket därefter, gäller ”lärofädernas” ideologiska ståndpunkter; eftersom det är där rötterna till antisemitismen påstås finnas, får detta komma först. Nästa block behandlar judarnas position inom parti och stat – Blev de diskriminerade vid rekryteringen? Tvingades de förneka att de var judar? Etc. Det tredje blocket gäller bolsjevikernas attityd till antisemitismen – Uppmuntrade de den eller vad? Det fjärde blocket gäller judarnas möjlighet till autonomi under sovjetmaktens första år. Block fem berör tre kontroversiella frågor under de första revolutionsåren: religionen, det hebreiska språket och sionismen. Block sex gäller slutligen den sovjetjudiska befolkningens sociala och ekonomiska utvecklingen efter revolutionen. Slutligen framför jag ett antal alternativa teorier om uppkomsten av den sovjetiska antisemitismen som jag personligen anser mycket intressanta.

2. Judarna i Sovjetunionen.

2.1. ”Vem är jude?”

Vem är jude? Frågan är betydligt mera svårbesvarad, än vad många tror. När den dyker upp i Israel, så leder den ofta till en regeringskris. Den enklaste definitionen ger ”Halacha” (judisk lag): de som har fötts av en judisk mor eller konverterat till judendomen är judar; några ”halvjudar” finns alltså inte.

Fram till cirka 1800 var detta huvudsakligen ett teoretiskt spørsmål, men efter den franska revolutionen och emancipationen av judarna, började det att bli komplicerat. I Tyskland växte en religiös strömning fram kallad ”reformjudendom”, vilken lade åtskilliga av Halachas

strikt regler åt sidan. Konverterar man enligt deras ritual, erkänns man inte som jude av ortodox judendom, vilket också är den israeliska statens uppfattning.

Framväxandet av en sekulär borgerlig stat ledde till ett annat nytt fenomen, nämligen blandäktenskap, dvs, att man inte behövde konvertera vid giftermål. Bland rasideologerna myntades nu termen "halvjude", för att beskriva barn med bara en judisk förälder. När sedan flera länder, t.ex. Sovjetunionen, började definiera judar som en sekulär nationell grupp, kunde man förklara sig som jude, utan att ha judisk mor eller någon direkt koppling till religionen.

De officiella siffrorna över antalet judar i Sovjetunionen baserades på de folkräkningar, som gjordes mellan åren 1926 och 1989. I dessa fick man själv uppge vilken nationalitet man ansåg att man tillhörde. Men vissa forskare hävdar, att åtskilliga judar då inte har uppgett sin "rätta" nationalitet.

Istället borde man se till antalet "passjudar", för att få fram de rätta siffrorna. När man år 1932 återinförde de vid revolutionen avskaffade inrikespassen, fanns i dessa bl.a. ens nationalitet medtagen. Om både ens föräldrar var judar, var det tvång på att man skulle ha beteckningen "jvreij" (Jude). När det gällde blandäktenskap, fick barnen själva välja sin nationalitet vid 16 års ålder. Den gick dock ej att ändra därefter.

Det fanns även en tredje grupp judar, de med "judiskt ursprung". Dit hörde alla som hade en judisk förälder eller ännu mera avlägsna förfäder. Slutligen fanns det faktiskt en fjärde klass: "emigrationsjudar". Dit räknades även de ickejudar in, som genom släktskap hade band till judiska familjer.

2.2. Etnisk-religiösa undergrupper.

Redan innan judarna började att bli assimilerade, var de uppdelade enligt andra kriterier. Genom att de under 2.500 år levt utspridda över stora delar av den kända världen, har det utvecklats en oändlig mängd språkliga, kulturella, och i synnerhet, religiösa undergrupper. I Sovjetunionen fanns följande kategorier:

- 1) Aschkenaser.
  - a) Sovjetiska "hjärtlandsaschkenaser".
  - b) "Zapadniki" eller "västliga" aschkenaser.
- 2) Orientaliska judar.
  - α) Georgiska judar.
  - β) Bucharajudar.
  - χ) Bergs- eller tatjudar.
  - δ) Krimtjaks.
- 3) Karaiter.

"Aschkenaz" var under medeltiden judarnas namn på Tyskland. Aschkenaserna utvecklade ett vardagsspråk, som i modern tid kommit att kallas "jiddisch" (judiska). Det är baserat på medeltida högtyska, med omfattande inslag av hebreiska och slaviska språk; det skrivs med hebreiska bokstäver.

Trots namnet, är aschkenasernas hemland Polen-Litauen. Tack vare den religiösa politik ("Den gudomliga toleransen") som dess furstar förde under medeltiden, slog sig den överväldigande majoriteten av världens judar ner här. Vilna (Vilnius) blev från 1700-talet det stora religiösa och kulturella judiska centrumet, omtalat som "Yerushalayim de-Lita"

(Litauens Jerusalem).

Hjärtlandsaschkenaserna är de som lever inom de gränser som Sovjetunionen hade före år 1939. De har oftast inte längre jiddisch som modersmål, utan ryska. Kulturellt uppfattar de sig också oftast som ryssar, och de har oftast få band till judisk religion och tradition.

”Zapadnikis” är de som lever i de områden, som Sovjetunionen annekterade åren 1939-40: Baltikum, västra Vitryssland, västra Ukraina, och Bessarabien. Dessa är avsevärt mycket mindre förryskade och assimilerade och har i avsevärt större utsträckning kvar jiddisch som modersmål. Religion och tradition spelar också en betydligt större roll för dem.

”Orientaler” är en modern israelisk beteckning på judar som inte är aschkenaser. Det har inget att göra med födelselandet: beteckningen tillkom snarast, därför att majoriteten av de judar som invandrade till Israel från Afrika och Asien var fattiga, religiösa, och kulturellt helt främmande för de styrande sekulariserade, västinriktade, ryskättade, judarna på kibbutzerna. Ingen av de sovjetiska orientaliska grupperna är särskilt stora, utan de ligger kring 30000 personer var.

Bucharajudarna har möjligtvis invandrat från Persien under medeltiden. De lever främst i Uzbekistan, men talar en egen judisk dialekt av tadjikiskan. Bergsjudarna lever främst i Daghestan och i Azerbajdzjan. Vissa hävdar, att de härstammar från en militärkoloni från sassanidisk tid (226-604). Fram till den ryska erövringen på 1800-talet var bergsjudarna ett illiterat krigarfolk som aldrig hade hört talats om judarna i Europa. De talar en egen dialekt av tat, ett med persiskan närbesläktat språk, uppblandat med hebreiska och kaukasiska ord. De georgiska judarna har inte något eget judiskt språk, utan talar georgiska. De härleder sin historia tillbaka till den babyloniska fångenskapen år 586 före vår tideräkning. Mera försiktiga forskare nöjer sig med att peka på, att det bevisligen fanns judar i de grekiska kolonierna runt Svarta havet på hellenistisk tid. Krimtjaks lever på Krim: språket tillhör den turkiska språkgruppen. De är en mycket liten grupp, på enbart några tusen personer.

Karaiter uppstod som en judisk utbrytargrupp på 800-talet. Man erkänner bara Tanach (Gamla testamentet) som religiös grund) inte den samling Bibeltolkningar som kallas Talmud och som är central för ”rabbanistiska” judar (dit aschkenaser och orientaler hör). Under Litauens medeltida storhetstid tjänstgjorde karaiterna som elitsoldater i storfurstens kavalleri, vilket ledde till att de fick en privilegierad ställning. De är numera stadda i utdöende, med cirka 5.000 personer kvar på Krim och i Litauen. Karaiterna i det f.d. Sovjetunionen talade ursprungligen samma turkiska språk, men under årens lopp utvecklades det på Krim till tjaltaj och i Litauen till karaj.

3. Tsarryssland och judarna.

3.1 Äldsta historia

På 700-talet konverterade kungen i Chazarriket, vilket då behärskade området kring norra Svarta havet, Kaukasus och Kaspiska havet, till judendom. Chazarerna försökte i sin tur år 986 förmå prins Vladimir i Kiev till att göra detsamma, men denne valde istället att införa den grekisk-ortodoxa kyrkan. Chazarriket gick under på 1000-talet. Arthur Koestler har spekulerat i, att chazarerna sedan begav sig till Östeuropa, där de sedan kom att utgöra majoriteten av den stora polsk-litauiska judenheten. Andra historiker har avvisat detta, och hävdar att invandringen från Chazarien till Litauen var marginell.

Moskovitiska storfurstendömet och tsardömet Ryssland förbjöd ursprungligen inte bara judar

att bosätta sig, utan även att resa in i landet. Ännu år 1742 kunde tsarevnan Elisabet beordra en fullständig fördrivning av alla judar från Ryssland. Det var först genom Polens delningar under åren 1772-95, som Ryssland fick en permanent judisk befolkning [Judaica 1972: 14/433-435].

3.2. Efter Polens delning.

Tsarerna var dock måttligt förtjusta över sitt nya ”judiska problem”. En omfattande lagstiftning rörande judarnas rättigheter – eller rättare sagt skyldigheter – påbörjades. En ukas om ett ”bosättningsstreck” (Tjerta osedlosti) utfärdades. Judarna tilläts endast att bo i Litauen, Vitryssland, västra Ukraina och på Krim, alltså nyligen annekterade polska områden och vissa från Turkiet nyerövrade, glesbefolkade, stäppområden. År 1812 utökades Tjertan med Bessarabien och år 1815 med Kongress-Polen. Vissa städer inom Tjertan var dock i princip stängda för judar: Kiev, Nikolajev, Sevastopol, samt Jalta från år 1893, då tsarens sommarpalats uppfördes där. År 1843 förbjöds dock uppförandet av nya judiska bosättningar inom 50 verst från Rysslands gräns. Mycket senare tilläts de också att bo i Kurland och de områden i Kaukasus och Centralasien, där judar bott redan före den ryska erövringen [Judaica 1972: 14/436, 438; Gilbert 1986: 72, 91].

I det feodala Polen-Litauen hade den judiska befolkningen getts omfattande autonomi. Men i det traditionellt starkt centraliserade Ryssland, sågs detta med misstänksamhet. År 1804 utfärdades ”Judereglementet”. Enligt detta, fick judarna tillträde till alla ryska skolor, från grund- till högskolenivå. De fick också rätt att sätta upp egna skolor, om undervisningsspråket var ryska, polska eller tyska. Men judarna förbjöds nu också att bo i byarna, att i dessa syssla med uthyrning, samt att sälja alkoholhaltiga drycker till bönderna.

Eftersom detta innebar att åtskilliga judiska familjer därigenom förlorade sitt levebröd, blev det tillåtet för judar att syssla med jordbruk. Men det visade sig att de nya jordbruken i södra Ryssland inte kunde ta emot alla arbetslösa judar, så under Napoleonkriget upphörde fördrivningar från byarna [Judaica 1972: 14/436].

3.3. Nikolaj I (1825-55).

Under Nikolaj I infördes nya lagar och förordningar, vilka ytterligare förmörkade livet för de ryska judarna. Allra mest hatat var det år 1827 införda ”kantonistsystemet”. De judiska församlingarna beordrades att ta ut ett visst antal män, under Krimkriget 30 per 1000 män, vilka fick göra militärtjänstgöring mellan 12 till 25 år. Men det som gjorde systemet så hatat var, att även barn skulle tas ut, vilka placerades i speciella ”kantoner” (militärbaracker). Tanken bakom det var dock mindre att få fram nya soldater än att få barnen, totalt avskiljda från sina föräldrar och utsatta för militärt våld, till att konvertera till kristendom. Uppskattningsvis drabbades 30-40.000 barn av detta, som mest 7.515 år 1854. Svårigheterna med rekryteringen var dock så stora, att kvoterna bara kunde uppfyllas genom kidnappningar.

De ryska judarna betalade en särskild skatt: ”korobka” (köttskatt). Under Nikolaj I infördes också en speciell ”ljuskatt”, som skulle finansiera ett nätverk av speciella skolor för judar. I ett hemligt dekret förklarades det dock, att meningen med undervisningen var att dra dem närmare till kristendomen. År 1844 inskränktes den judiska autonomin. En annan lag förbjöd judiska män att ha ”pejot” (tinningslockar) och att bära traditionella kläder. Tsaren klassificerade också vissa judar, t.ex. rika köpmän, hantverkare och jordbrukare, som ”nyttiga”, medan resten ansågs vara ”onyttiga”. Det fanns planer på att inkalla alla ”onyttiga” judar till militärtjänstgöring, för att där ges ”nyttig” utbildning. Detta blev dock aldrig genomfört [Judaica 1972: 5/130-132, 14/438-441].

3.4. Alexander II (1855-81).

Under Alexander II liberaliserades situationen i Ryssland. Kantonistsystemet upphävdes år 1856, och istället infördes år 1874 allmän värnplikt i Ryssland; dock tilläts inte judar att bli officerare. ”Nyttiga” judar tilläts nu också att bosätta utanför Tjertan: rika köpmän år 1859, universitetsutbildade år 1861, licensierade hantverkare år 1865, samt alla sorters sjukvårdspersonal. Men ännu år 1897 levde bara 200.000 judar i det inre av Ryssland, medan fem miljoner bodde inom Tjertan.

Det öppnare klimatet ledde till vad förtrycket tidigare misslyckats med, nämligen en ökad judisk tillströmning till de ryska skolorna och ökat judiskt deltagande i intellektuellt och kulturellt ryskt liv. ”Haskalah”, den judiska emancipationsrörelsen, började nu också att få framgång i Ryssland. Men i motsvarande mån ökade under slutet av 1870-talet den ryska antisemitismen [Judaica 1972: 14/442-444, 450].

3.5. Alexander III (1881-94).

År 1881 mördades Alexander II av det revolutionära Narodnaja Volja. Sex av de sammanvarnande dömdes till döden, därav en judinna: Hessia Helfman. Av antisemiterna användes detta som ett skäl till att starta pogromer, vilka dock då huvudsakligen stannade vid plundringar. De stoppades visserligen efter några år, men istället skärptes den antijudiska lagstiftningen radikalt.

År 1882 infördes ”majlagarna”, vilka förbjöd judarna att bo i byarna. År 1886 infördes ”numerus clausus” i gymnasier och högskolor. Andelen judiska studenter begränsades till 10% inom Tjertan och 5% utanför den; i Sankt Petersburg och Moskva tilläts bara 3%. Senare sänktes nivåerna ytterligare, till 7%, 3%, resp. 2%. År 1889 inskränktes möjligheterna för ”ickekristna” att bli advokater. Judar utestängdes också från alla offentliga tjänster. En systematisk fördrivning av judar skedde nu från städer och byar. År 1891 utfärdades en lag, som förbjöd judiska hantverkare att bo i Moskva: uppskattningsvis 30.000 judar fördrovs, medan endast cirka 5.000 tilläts stanna kvar.

Den tsartrogna pressens antisemitiska kampanjer nådde aldrig förr nådda höjder. Pobedonostsev, ledaren för Heliga Synoden (rysk-ortodoxa kyrkans styrande organ) och därmed de facto religionsminister, hade sitt eget recept för hur man skulle lösa den ”judiska frågan”: ”en tredjedel av judarna kommer att konvertera, en tredjedel kommer att dö och en tredjedel kommer att fly landet” [Judaica 1972: 8/289-90, 12/364, 14/444-446; Sawyer 1979: 107].

3.6. Nikolaj II (1894-1917)

Under Nikolaj II (1894-1917) nådde situationen för judarna sitt absoluta bottenläge. Den 6-7 april 1903 utbröt en pogrom i Kisjinev (Chisimău). Enligt officiella siffror, mördades 49 och skadades mer än 500 judar; 700 hus och 600 affärer plundrades, och 2.000 familjer blev hemlösa. Pogromen var inte spontan, utan var förberedd av inrikesministeriet, inklusive inrikesministern Plehve, och lokala bessarabiska makthavare. Pogromer blev därefter en central del av den tsaristiska regeringspolitiken. Klimax nåddes i oktober 1905, då både polis och militär öppet deltog i dem.

1905 års revolution tvingade fram bildandet av en folkrepresentation, ”Duma”. I 1906 års Duma, den första, fanns det tolv judiska deputerade. Men genom tsarregimens fortlöpande manipulationer, inskränktes de redan från början odemokratiska valreglerna allt mer. I de följande dumorna föll antalet judar till mellan två till fyra. Den ryske storgodsägaren V.M. Purisjkevitj ledde först ”Ryska folket förbund” och senare ”Ärkeängeln Gabriels kammare”,

två extremt reaktionära och antisemitiska partier. De stod öppet under tsarens beskydd och var starkt representerade fr.o.m. den andra Duman. Deras dödsskvadroner, ”Svarta hundradena”, genomförde otaliga judepogromer och mord på vänsteroppositionella.

År 1905 utgavs ”Sions vises protokoll”, vilket påstods härstamma från ett hemligt internationellt judiskt möte, där de drog upp planerna på hur de skulle kunna tillskansa sig världsherraväldet. Det var lätt att avslöja Protokollet som en förfalskning, t.o.m. tsaren lär ha genomskådat den, producerad av ”Ochranan”, den hemliga polisen. När den så första gången kom ut, var det bara marginella högerextrema grupper som tog den på allvar.

År 1817 hade Alexander I avskaffat lagen om ”ritualmord”, alltså påståendet att judarna mördade kristna barn, för att kunna baka ”matzot” (påskbröd) av deras blod. Men ännu så sent som under åren 1911-13 genomfördes en rättegång i Kiev mot juden Mendel Beilis för ett påstått ritualmord. Trots att tsarregimen satsade omfattande resurser och prestige på att få honom fälld och att juryn utgjordes helt av enkla bönder, frikändes han, bl.a. tack vare store delar av den liberala juristkåren ställde sig till förfogande, och att den ryska arbetarrörelsen protesterade, bl.a. organiserade Bund en strejk med 20.000 deltagare [Judaica 4/1502; 10/1064-65; 14/446-49, 15/1538].

4. Karl Marx och Friedrich Engels.

4.1. ”Om judefrågan”.

Karl Marx föddes 1820 i en judisk familj. Hans farfar, Marx Levi, tillhörde en berömd rabbinätt, och hans morfar var också rabbin. Hans far, Hirschel Marx, avvek dock från traditionen och blev advokat. Men när Preussen återinförde ett förbud för judar att utöva advokaturket, bytte Hirschel namn till Heinrich och lät döpa sig och hela sin familj år 1824. Banden med judisk kultur, seder och bruk, verkar familjen därefter helt ha klippt av.

Karl Marx behandlade ytterst sällan den judiska frågan. År 1843 skriver han artikeln ”Zur Judenfrage” (Om judefrågan), vilken gjort Marx (ö)känd. Den polemiserade med två uppsatser skrivna av Bruno Bauer, precis som Marx tidigare unghегelian. Bauer diskuterar i dessa hur judarna ska kunna frigöra sig [Marx 1971: 22; markerat i originalet]:

”De tyska judarna kräver frihet. Vilken frihet kräver de? Den *medborgerliga*, den *politiska* friheten. Bruno Bauer svarar dem: Ingen i Tyskland är politiskt fri. Vi är själva ofria. Hur ska vi då kunna befria er? Ni judar är *egoister* om ni vill uppnå en särskild frihet för er som judar. Ni måste arbeta som tyskar på Tysklands politiska frihet, som människor på den mänskliga och betrakta det speciella förtryck och den förödmjukelse som ni är utsatta för inte som undantag från regeln utan tvärtom som en bekräftelse på regeln.”

Vad Marx främst angriper för Bauer, är hans otillräckliga definition av begreppet ”frigörelse” [Marx 1971: 25-26; markerat i originalet]:

”Det är inte alls tillräckligt att fråga: Vem ska frigöra? Vem ska bli fri? Kritiken har en tredje fråga att ta upp. Den måste fråga: *Vilket slag av frigörelse är det frågan om?* Vilka betingelser fodras för den önskade frigörelsen? Först kritiken av själva *den politiska frigörelsen* kan utgöra den slutliga kritiken av judefrågan och göra den till ett led i *’tidens allmänna problem’*....

Om Bauer angående motståndarna till judarnas frigörelse säger: ‘Felet med dem är bara att de förutsätter att den kristna staten är den enda sanna och inte underkastat den samma kritik som de riktar mot judendomen’...så vill vi säga att Bauers fel består däri att han *bara* underkastar ‘den kristna staten’ och inte ‘staten vilken som helst’ sin kritik. Han undersöker inte *förhållandet mellan den politiska frigörelsen och den mänskliga frigörelsen* och uppställer därför betingelser som bara

kan förklaras därigenom att han förväxlat den politiska och den allmänt mänskliga frigörelsen. Om Bauer frågar judarna: Har ni med er ståndpunkt rätt att kräva den *politiska frigörelsen*? så frågar vi tvärtom: Har man från den *politiska frigörelsens* ståndpunkt rätt att kräva av judarna att de överger judendomen och av människorna överhuvud att de överger religionen?"

Det går alldeles utmärkt att skilja kyrka och stat åt, så att religionen blir en privatsak. Men detta är bara en halv frigörelse. Mänsklig frigörelse sker först när människan frigör sig från de föreställningar som förtrycker henne, bl.a. religionen [Marx 1971: 36-37]:

"Vi har alltså visat, att den politiska frigörelsen från religionen låter religionen bestå, om också inte någon privilegierad religion. Den motsättning, i vilken en anhängare av en speciell religion befinner sig med sitt medborgarskap, är bara en aspekt av den allmänna världsliga motsättningen mellan den politiska staten och det borgerliga samhället. Den fulländade kristna staten är den stat som bekänner sig som stat och som bortser från sina medborgares religion. Statens frigörelse från religionen är inte de faktiska människornas frigörelse från religionen.

Vi säger alltså inte som Bauer till judarna: Ni kan inte frigöra er politiskt utan att radikalt frigöra er från judendomen. Vi säger tvärtom till dem: Eftersom ni kan frigöra er politiskt utan att fullständigt och konsekvent frigöra er från judendomen, så innebär inte själva den *politiska frigörelsen* den *mänskliga frigörelsen*. När ni judar vill bli politiskt fria, utan att bli fria som människor, så är det inte bara ni som stannar vid halvhet och inkonsekvens, det hör till den politiska frigörelsens *väsen och kategori*."

Enligt Bruno Bauer hade judarna det svårare att bli fria än de kristna. De kristna behövde bara överge sin religion, "men juden måste inte bara bryta med sitt judiska väsen utan också med sin religions utveckling och fullbordan, med en utveckling som förblivit främmande för honom" [Marx 1971: 46]. Marx' invändning emot detta var att Bauer förvandlade det hela till en religiös fråga, istället för sätta in det i sitt sociala sammanhang [Marx 1971: 47-48]:

"Frågan om judens förmåga att frigöra sig blir för oss frågan vilka särskilda *samhälliga* element som måste övervinnas för att judendomen skall kunna avskaffas. Förmågan hos dagens judar att frigöra sig avspeglar nämligen judendomens förhållande till frigörelsen i dagens värld. Detta förhållande är med nödvändighet en följd av judendomens särskilda ställning i dagens förslavade värld.

Låt oss betrakta den verkliga världslige juden, inte *sabbatsjuden* som Bauer gör utan *vardagsjuden*.

Låt oss inte söka judens hemlighet i hans religion utan låt oss söka religionens hemlighet i den verkliga juden. Vad är judendomens världsliga grundlag? Det *praktiska* behovet, *egennyttan*.

Vilken är judens världsliga kult? *Schackrandet*. Vilken är hans världsliga gud? *Pengarna*.

Nåväl, frigörelsen från *schackrandet* och *pengarna*, alltså från den praktiska, verkliga judendomen vore hela vår tids frigörelse.

En organisation av samhället, som skulle upphäva förutsättningarna för *schackrandet*, alltså möjligheterna till schackrande, skulle göra judendomen omöjlig. Judendomens religiösa medvetande skulle upplösas som en fädd lukt i samhällets verkliga livsluft.

Men när juden å andra sidan betraktar detta sitt *praktiska* väsen som ett intet och kämpar för att bli det kvitt, strävar han efter att komma från sin tidigare utveckling och arbetar blott och bart för sin *mänskliga frigörelse*. Därmed strävar han mot det *högsta praktiska* uttrycket för människans alienation från sig själv."

4.1.1. Tolkningar av "Om judefrågan".

"Om judefrågan" publicerades första gången i "Deutsch-Französische Jahrbücher", vilken endast utkom med ett dubbelnummer i Paris år 1844. Den trycktes i mycket liten upplaga,

varav mer än 300 exemplar konfiskerades redan vid den preussiska gränsen, när man försökte smugla in dem.

Trots detta har artikel blivit mycket omstridd och föremål för otaliga tolkningar. I princip kan man dela in dem i fyra olika ”skolor”. En tidigare mycket högljudd, men efter år 1945 nästan utdöd skola – om nu inte VAM och Ahmed Rami får mera vind i seglen – är den klassiska antisemitiska.

I förvrängd form användes texten som bevis för att det fanns en internationell sammanväring mellan judisk bolsjevism och judisk storfinans. I ”Sverige fritt”, på 1930-talet Sveriges största antisemitiska tidning, fanns följande ”analys” av ”Om judefrågan” [W-m 1936: 7-8; markerat i originalet]:

”På denna fruktansvärda sanning byggde Marx hela sitt politiska system. Den judiska marxismen är den judiska kapitalismens aviga. I samma ögonblick som de borgerliga och moderata partierna började förfalla och alltså icke längre erbjödo möjligheten att skapa en bärande Makt, ställde sig judendomen på marxismens sida. Detta har skett i alla länder, mer eller mindre beslöjat, mer eller mindre anonymt. Klarast se vi förhållandet i Ryssland.”

Skola nummer två, ser Karl Marx som en patologisk skurk och en av antisemitismens viktigaste ideologer, som bara andra patologiska skurkar och antisemiter kan säga något gott om:

”I det levande folkets ställe träder en abstraktion, det judiska kapitalet. Och mot detta abstrakta system, isolerat och hypotaserat, ungefär som tsarismens judiska världskonspiration, kan Marx sedan tryggt gå till angrepp. Fienden är inte längre en människa utan en abstraktion. Det första teoretiska steget, öppningsdraget till Förintelsen är taget” [Gustafsson 1987: 5].

”Hos Marx var kapitalismen den teoretiska och judendomen det praktiska uttrycket för det som både var dömt till undergång och moraliskt ont, för det som måste och skulle övervinnas genom socialismen” [Gerner 1987: 7].

Skola nummer tre påminner om nummer två, men är betydligt mera sofistikerad. De använder termen ”egenhat”, som är en form av mindervärdeskomplex. Personen i fråga kan inte hantera psykologiskt omgivningens antisemitiska inställning, vilket kan leda till att man förnekar sitt judiska ursprung, i värsta fall totalt föraktar allt judiskt och alla judar (i praktiken används dock termen ”självhatare” mest av sionister som skällsord på Israelkritiska judar).

För den här skolan är Marx en typisk ”egenhatare”. Man förringar sällan hans storhet, men man är nog med att påpeka, att ”egenhatet” ändå utgjorde en black om foten på honom. Ett bra exempel på den här skolan, är det israeliska uppslagsverket Encyclopedia Judaica [Judaica 1972: 11/1074]:

“Karl Marx’ inställning till judar och judendom utvecklades till något som senare beskrevs som ’självhat’. 15 år gammal konfirmerades han högtidligt och blev djupt fäst vid kristendomen och den tyska kulturen. Hans framtida svärfar, baron Johann Ludwig von Westphalen som var granne med hans familj, fick ett starkt inflytande över honom. Men senare blev hans relationer till andra medlemmar i hans frus aristokratiska familj ansträngda. För dem var han jude, ateist, frikyrklig, en man som saknade god ton... Även om Marx var för judarnas politiska frigörelse så använde han ett våldsamt antijudiskt språk för att föra fram sin uppfattning... Marx uppsats [Zur Judenfrage] är ett slående bevis på hans fullständiga okunnighet om judisk historia och kultur, en okunnighet som är förvånande i ljuset av hans annars encyklopediska kunskaper.”

Den fjärde skolan avvisar i princip påståendet om antisemitism, och betonar istället att Marx faktiskt diskuterade judarnas frigörelse. Ett bra exempel är följande analys av den vid

universitetet i Glasgow verksamme öststatsexperten Jacob Miller [Miller 1978: 49-50]:

“Han använde åtminstone ibland *Judentum* medvetet i dess dubbla mening som judendom eller judaism och som handel. Hans hegelianska sätt att tänka och skriva, med dess under hans tidigare år ohämmade användning av analys med hjälp av paradoxer, lämpar sig för extrema uttalanden. I den andra delen av sin översikt kritiserade Marx Bauer för att ta religionen för vad den är och inte gå bakom den till marknadens ödeläggelse av den sociala sammanhållningen. Hans tes är att judarna, precis som icke-judarna, bara kan bli fullt mänskliga igen genom att återupprätta den sociala sammanhållningen.”

4.1.2. ”Om judefrågan” och den kommunistiska rörelsen.

Edmund Silberner har på ett förtjänstfullt sätt dammsugit alla verk som kommunismens ”lärofäder” har skrivit som berör den judiska frågan. Men man måste ibland ta hans slutsatser med en stor nypa salt. När det gäller Marx’ ”Om judefrågan”, så påstår han att det haft lika stort inflytande på de breda massorna som ”Kommunistiska Manifestet”: ”Hunderttausende, Millionen haben *Zur Judenfrage* mit dem gleichen Eifer und der gleichen Inbrunst ganz oder auszugsweise gelesen wie das *Kommunistische manifest*” [Silberner 1983: 42].

Påståendet är, mildt sagt, rätt barockt. Visserligen trycktes *Om Judefrågan* i 47 upplagor på 19 språk under perioden 1918-63 [Silberner 1983: 329], men *Kommunistiska Manifestet* har tryckts i lika många exemplar som Bibeln. Medan Manifestet är ett agitatoriskt mästerverk, som omedelbart går in i blodet på läsaren, måste man ha tolkningshjälp för ta sig igenom Judefrågans hegelianska prosa. Manifestet gjorde ett otal begrepp till allmångods: borgare och proletärer, klasskamp, produktionsförhållanden, egendomsförhållanden, etc. Men vem diskuterar om judarna ska emanciperas politiskt eller mänskligt idag?

OK; Silberner menar naturligtvis, att Marx’ anhängare, efter att ha läst Judefrågan, blivit entusiastiska antisemiter. Men som redan har konstaterats, är det bara vissa som upplevt den som antisemitisk – och det finns ju inte heller ett enda empiriskt belagt exempel på, att någon blivit antisemit efter att ha läst *Om Judefrågan*! Än mindre faller det in hos Silberner, att det finns personer som har haft intresse att använda det i antisemitiska syften!!

För hur har Marx’ skrifter tolkats och använts av ”Marx och Lenins efterföljare” – egentligen? Franz Mehring (1846-1919) var ursprungligen en liberal historiker, som år 1891 gick med i det tyska socialdemokratiska partiet. När partiet år 1914 slöt upp bakom Tysklands deltagande i Första världskriget, tog Mehring häftigt avstånd från detta. Han hamnade så i ledningen för ”Spartacusförbundet”, en illegal radikal och antimilitaristisk grupp, vilken den 1 januari 1919 – fyra veckor före Mehrings död – blev Tysklands Kommunistiska Parti. I sin Marxbiografi kommenterar Mehring ”Om judefrågan” så här:

”Denna fråga hade då inte sjunkit ned till den antisemitiskt och kvasifilosofiskt låga nivå, som den har i våra dagar. En klass av befolkningen, som i egenskap av den viktigaste företrädaren för köpmanna- och ockrarkapitalet vann allt större makt, saknade på grund av sin religion alla medborgerliga rättigheter, i den mån deras ockrarverksamhet inte gav dem särskilda privilegier” [Mehring 1983: 118-29].

”Unghegelianernas kritik av kristendomen hade naturligtvis också utsträckt sig till judendomen, som de behandlade som ett förstadium till kristendomen. Feuerbach hade analyserat judendomen såsom egoismens religion. ‘Judarna har bibehållit sin särart till den dag i dag är. Deras princip, deras gud är den mest praktiska princip i världen – egoismen i religionens form...’ I samma ton yttrade sig Bruno Bauer, som förebrådde judarna, att de hade innästlat sig i det borgerliga samhällets veck och springor för att exploatera dess osäkra element...

Feuerbach förklarade den judiska religionens väsen utifrån judarnas väsen och Bauer såg denna

fråga ännu blott med teologiska glasögon, trots den grundlighet, djärvhet och skärpa, som Marx prisade hos hans avhandlingar om judefrågan....Kristna och judar måste upphöra att vara kristna och judar, om de vill bli fria. Men då kristendomen som religion utvecklats ur judendomen, så har juden en besvärligare och längre väg till friheten än den kristne. Enligt Bauers uppfattning måste judarna först efterbilda kristendomen och den hegelska filosofin, innan de kunde bli fria.

Mot detta invände Marx, att det inte var nog att undersöka vem som skulle frigöra och vem frigöras, utan kritiken måste ställa frågan om vilken art av frigörelse det gällde, den politiska eller den mänskliga. Judarna såväl de kristna var i flera stater fullständigt politiskt frigjorda utan att därför vara mänskligt frigjorda. Det måste alltså finnas en skillnad mellan den politiska och den mänskliga frigörelsen" [Mehring 1983: 120-121].

"Återstår ännu att pröva påståendet att den kristne hade lättare att frigöra sig än juden, ett påstående som Bauer försökte förklara ur den judiska religionen. Marx anknyter till Feuerbach...Men han går också utöver Feuerbach genom att ta reda på det särskilda samhällsliga elementet som återspeglar sig i den judiska religionen...Marx ser i judendomen ett allmänt, asocialt element i nutiden, som av den historiska utvecklingen, på vilken judarna i denna sämre mening ivrigt medarbetat, drivits upp på till sin nuvarande höjd, där det nödvändigt måste upplösas" [Mehring 1983: 123-24].

1983 års svenska översättning av Marxbiografen baseras på en från år 1964 utgiven upplaga i DDR. Men Mehring var en självständig tänkare och på vissa punkter klart kritisk mot Marx ("Hade Marx faktiskt varit det tråkiga dygdemönster, som Marx-prästerskapet [dvs. Karl Kautsky] beundrar i honom, så skulle det inte ha lockat mig att skriva hans biografi" [Mehring 1983: 23]). Han hade dessutom tillhört Rosa Luxemburgs strömning, vilken under Stalintiden stämplades som en "trotskistisk" avvikelse. Detta gör, att det är oklart om hans biografi har haft mer än politiskt kuriosavärde i Sovjetunionen.

David Rjazanov (Goldendach), själv av judisk härkomst, var en av världens främsta experter på Marx, vilket ledde till att han år 1921 blev chef för det nyinstitutede Marx-Engels-institutet i Moskva.

År 1927 påbörjade institutet en utgåva av Marx' och Engels' samlade verk: MEGA (Marx-Engels Gesamtausgabe). I sitt förord till "Om judefrågan" nämner dock Rjazanov inget om att verket skulle ha varit antisemitiskt – han nämner inte ens judar! Istället framhåller han diskussionen kring begreppet "frigörelse": "Das zentrale Thema der 'Judenfrage' bildet 'die weltliche Spaltung zwischen dem *politischen* Staate und der *bürgerlichen Gesellschaft*' ....Das neue Moment gegenüber der Staatsrechtkritik ist die Kritik des in Bruno Bauers Schrift verfochten *Emanzipationsbegriff*" [Rjazanov 1927: LXXVIII].

Rjazanov framhåller, att artikeln var ett betydande steg framåt i Marx' ideologiska utveckling, men att han fortfarande bara förespråkade en 'filosofisk kommunism'. Klassbegreppet lyste fortfarande med sin frånvaro och än mindre hade arbetarklassen förklarats vara den kraft, som skulle grunda det framtida kommunistiska samhället: "Marx sagt hier noch nichts vom Proletariat als dem Träger und Verfechter des kommunistischen Prinzips, der menschlichen Emanzipation" [Rjazanov 1927: LXXX].

Vän av ordning påpekar kanske, att Rjazanov avsattes från sin post som chef för Marx-Engels-institutet år 1931 och att han dog i fångläger år 1938, anklagad för att ha lett en "mensjevnikisk statskupp". En sådan uppenbart okunnig person som Rjazanov förstod naturligtvis inte att Marx var antisemit. Men den invändningen tänker jag inte ta hänsyn till...

I Stalins skrift "Marxismen och den nationella frågan" från år 1913, finns det en (1) passage som indirekt hänvisar till "Om judefrågan": "den judiska nationen upphör att existera – det finns således ingen att kräva nationell autonomi för. Judarna assimileras. Denna uppfattning

om judarnas öde som nation är inte ny. Den uttalades av Marx redan på 40-talet, varvid han huvudsakligen syftade på de tyska judarna” [Stalin 1950: 55].

Lenin var, när så behövdes, en försiktig general; i alla fall hänvisar han aldrig till ”Om judefrågan”, när han diskuterade judisk nationalitetspolitik. Men, som Zvi Gitelman framhåller, var det inte bara Lenin som lade detta Marx’ ungdomsverk åt sidan, utan att det använts ytterst sällan i den sovjetiska nationalitetsdebatten [Gitelman 1972: 44].

Slutligen bör Nathan Weinstocks tolkning framhållas (vän av ordning invänder måhända, att han inte kan räknas till ”Marx och Lenins efterföljare”, eftersom han inte är från Sovjetunionen utan från Belgien, och dessutom medlem i den av Leo Trotskij grundade Fjärde Internationalen – men det tar jag inte heller någon hänsyn till...) [Weinstock 1989: 266-67]:

“Även om det kan låta paradoxalt, så behandlar essän faktiskt sitt ämne, det vill säga judarna, bara marginellt. Man bör notera att den ursprungliga titeln är ’zur Judenfrage’, som kan översättas som ’*apropå* judefrågan’ – judefrågan som exempel eller svepskäl.

I sin essä ger Marx inga belägg för att personligen ha studerat judefrågan direkt. I själva verket framstår judarna och judendomen som egendomligt utan verklig substans, som om Marx behandlade någon sorts filosofisk kategori... Och som Andrew helt riktigt påpekar var Marx i denna essä inte huvudsakligen intresserad av judarna, som bara hänvisas till som ett typexempel – utan av att störta den rådande världsordningen...

Men som vi tidigare noterat använder Marx judendomen som en abstrakt kategori, och verkar inte syfta på de faktiska judiska samfundet. I själva verket grundar sig *Om judefrågan* på det i högsta grad diskutabla antagande som Marx lånade från unghegelianerna, i synnerhet Feuerbach, nämligen att judendomen är egoismens, hanelns och pengarnas religion, med andra ord kapitalismens anda...

Det var också vanligt att tala nedsättande om judendomen som lära och samhällsstånd i judiska kretsar. Bernard Lazare, en socialist som senare skulle bli behjälplig i att skaffa stöd åt kapten Dreyfuss, tvekade 1890 inte att skilja mellan israeliter och judar, där de sistnämnda var en sorts bedragare, och tillade att antisemiter skulle undanröja alla missförstånd genom att kalla sig ’antijudar’. Så sent som 1898 kunde den socialistiske sionisten Nachman Syrkin skriva att ’det var judarnas uppgift att sprida tanken om en gud, när den i själva verket hade urartat till ett sökande efter ekonomisk vinning’.”

Man kan ju tillägga, att sionismens grundare Theodor Herzl, som ingen tillåts påstå var antisemit och självhatare på Världssionistkongressen år 1897 talade om den ”moderna, bildade judendomen, som vuxit ifrån ghettot, som vant sig av med schackrandet” [Herzl 1944C: 184]. När hans idéer i början rent av mottogs med fientlighet inom den judiska befolkningen, skrev Herzl i sin dagbok: ”Så jag börjar ha rätten att vara den största av alla anti.semiter” [citerat i Cohen 1959: 134].

Det går faktiskt att fastslå exakt när Marx’ skrift ”Om judefrågan” började att användas som ett antisemitiskt redskap i sovjetisk propaganda. Det skedde år 1963, då den ukrainska vetenskapsakademien utgav Trofim Kitjkos bok ”Judendom utan förskönande” (*Iudaizm bez prikras*). Kitjko var en f.d. nazistkollaboratör, åtminstone hade *Literaturnaja Gazeta* fördömt honom år 1953 för detta. Men trots (tack vare?!) denna malör, gjorde han sedan karriär inom kommunistpartiet. Kitjkos bok var dock så grovt antisemitisk, att det uppstod en internationell proteststorm mot den. De sovjetiska myndigheterna fick då så kalla fötter, att Kitjko och hans bok hamnade i malpåse.

När Sovjetunionen bröt med Israel efter sexdagarskriget år 1967, återupprättades Kitjko snabbt. Han belönades med ett prestigefyllt pris av Ukrainas Högsta sovjets presidium för en

artikel om ”internationella sionistiska bankirer”. År 1968 utkom han med en ny antisemitisk bok, ”Judendom och sionism”, vilken utgavs i 60.000 exemplar. ”Användandet av dessa stycken från Marx i T Kitjkos böcker om judendomen... utgör ett steg mot att införliva antisemitismen i den officiella ideologin eller till och med – i och med att det är Marx som är auktoriteten – i teorin”, framhöll Jacob Miller.

Det kan vara intressant att påpeka, att år 1963 gavs också den ukrainske författaren Anatolij Dimarovs bok ”Sjljachami zjittija” ut. Boken handlar om en judisk kommunist, Ljanders, som under revolutionen passar på att tillvälla sig den lokala makten. Ljanders stora idol är Trotskij; i gengäld föraktar han den hederliga lokala ukrainska befolkningen, som dignar under hans korrupta och despotiska styre. I boken skildras det också hur varje tidigare generation Ljanders uppträtt på precis samma sätt, fast då under andra typer av förklädnader [Katz 1978:335; Miller 1978:47, 49; Shaffer 1974:21, 34].

År 1969 publicerades Juri Ivanovs bok ”Varning: Sionism!”, vilken snabbt översattes till en rad utländska språk. Boken fick mycket beröm i sovjetisk press: ”det första sovjetiska vetenskapliga och grundläggande arbetet om detta ämne”, förklarade Komsomolskaja *Pravda* [cit. i Katz 1978: 335].

I ett avsnitt i boken har ”Om judefrågan” dammats av:

”Ordet ’köpsläende’ är så väl definierat i det tyska språket att det om så behövs kan användas för att beteckna hela den verksamhet som fenicier, armenier, judar och andra handelsmän bedrev under den förkapitalistiska perioden. Men Marx gör inte det. En av orsakerna till varför sionister hatar Marx är i själva verket det faktum, att den idé om ’judendom’ som han för fram, utöver att ha en kollektiv innebörd också innehåller en bestämd, anklagande karakterisering av de aktiviteter (såsom det högst typiska köpsläendet) som de judiska samfundens härskare, judendomens direkta innehavare, genomför.” [Ivanov 1970: 21].

4.2. Marx och Engels efter år 1843.

Om påståendet att ”Om judefrågan” är antisemitisk kan avvisas, om än med viss ansträngning, så nöjer sig de som hävdar att Marx och Engels var antisemiter inte med detta. De framhåller istället innehållet i brevväxlingen mellan Marx och Engels, speciellt när de diskuterade ärkerivalen inom tysk arbetarrörelse, Ferdinand Lassalle, som också han var jude.

År 1862, när Marx var helt pank, hade Lassalle helt sonika flyttat in hos honom under en hel månad. Detta kom att sätta vänskapen på vissa prov. För det första, åt (bokstavligen!) Lassalle Marx ur huset. För det andra, ville Lassalle att en av Marx’ döttrar skulle bli sällskapsdam åt hans älskarinna, grevinnan von Hatzfeldt. Till sist, men inte minst, gav Lassalle Marx en föreläsning (oh, ve och fasa!) i det onödiga i att skriva sådant som ”Kapitalet”, när man som Lassalle kunde bedriva socialistisk politik på ett framgångsrikt sätt.

Uppenbarligen ledde detta till en total härdsmälta i skallen på Marx (som själv gick under smeknamnet Moren, för att han var så mörk!), för så här avslutar han ett brev till Engels, efter det att matfriaren Lassalle väl flyttat ut [Marx-Engels 1980A: 82]:

”Det står nu alldeles klart för mig att han, vilket också intygas av formen på hans skalle och hårväxt, härstammar från de negrer som anslöt sig till Moses’ uttåg ur Egypten (om inte hans farmor eller mormor korsades med en neger). Nå, denna kombination mellan judisk och tysk härstamning och en negroid grundsubstans måste ge en märklig frukt. Människans enträgenhet är också negerlik.”

Detta innebar dock inte, att sagan slutade där. År 1864 dog Lassalle i en duell, vilket ledde till

en omfattande korrespondens mellan Marx och Engels. I ett brev till Engels skrev Marx [Marx-Engels 1980B: 84]:

”Lassalles olycka har förbasse mig fastnat i sinnet på mig under dessa dagar. När allt kommer omkring var han av den gamla stammen och vår fiendes fiende. För övrigt kom det hela som en så stor överraskning att det är svårt att tro att en så bullrig, rastlös, energisk person nu är stendöd och måste hålla alldeles tyst... Men jag är trots allt ledsen för att våra relationer var trassliga under de senaste åren, även om det var hans fel.”

Men viktigare än de tarvligheter som finns i Marx och Engels interna korrespondens, var hur de beskrev Lassalle offentligt. I ett förord till *Kommunistiska Manifestet* från år 1890, framhöll Friedrich Engels att det fanns en kvalitativ skillnad mellan Lassalle och hans anhängare [Marx-Engels 1986: 64]:

”Lassalle själv erkände sig gentemot oss alltid som ‘lärjunge’ till Marx och stod som sådan självklart på manifestets grund. Annorlunda med dem av hans anhängare som aldrig nådde ut över hans fordran på produktionskooperationer med statskredit och som indelade hela arbetarklassen i anhängare av statshjälp och av självhjälp.”

Som bl.a. Weinstock påpekat, hade Marx troligtvis endast rudimentära kunskaper om judisk historia, men han var inte heller intresserad av att skaffa sig några heller. Han blev god vän med den framstående judiske historikern Heinrich Graetz, som Marx skänkte ett exemplar av *Kapitalet* och *Klasstriderna i Frankrike 1848-50*. Graetz, som skrivit ett tolvbandsverk om judisk historia, visste dock inte vad han skulle ge i gengåva, eftersom han inte skrivit om sådant som Marx var intresserad av. Till slut gav han så Marx sin bok om *Predikaren*.

Medan de judar Karl Marx träffade på under sin ungdom tillhörde den assimilationistisk inriktade judiska borgarklassen varifrån han själv härstammade, var de judar hans dotter Eleanor Marx-Aveling (1855-1898) träffade på i London flyktingar från Ryssland, fattiga men politiskt radikala. Eleanor kom att betrakta sig själv som judinna, och hon stödde passionerat de rysk-judiska invandrarföreningarna (”mina lyckligast ögonblick är när jag befinner mig i Londons East End och bland judiska arbetare”). När hon år 1890 av Judiska socialistklubben inbjöds att tala på ett protestmöte mot tsarregimens judeförföljelser, tackade hon ja med motiveringen: ”Jag ska med stort nöje tala vid mötet den 1 november, med desto större glädje, eftersom min var var jude”.

Precis som hos Marx, finns det i Engels brev åtskilliga föraktfulla formuleringar om judar och judendom. Men, delvis genom inverkan från Eleanor Marx, delvis genom egna observationer av den enorma radikaliserings som skedde i slutet av 1800-talet bland östeuropas judar, svängde han om helt. Vid 70 års ålder lärde han sig jiddisch för att personligen kunna kontakta den växande östjudiska arbetarrörelsen. Han rent av utlovade ett särskilt förord till en jiddischutgåva av *Kommunistiska manifestet* [Judaica 1972: 15/26; Silberner 1983: 53-56; Weinstock 1989: 266-267].

Under slutet av sitt liv, kom att Engels att aktivt bekämpa antisemitismen. I t.ex. sitt generalangrepp från år 1878 på professor Eugen Dühring – ”Anti-Dühring” – då framträdande Bismarckvänlig ”katedersocialist” och antisemitisk ideolog, säger Engels bl.a. [Engels 1976: 153-154]:

”T.o.m. det löjligt överspända judehat som herr Dühring presenterar vid alla tillfällen är en om inte specifikt preussisk så åtminstone östalbisk egenskap. Samme verklighetsfilosof, som så överlägset ser ned på all fördom och vidskepelse, är själv så fången i personliga griller, att han kallar den från medeltidens övertro ärvda folkfördomen mot judarna en på ”naturgrund” vilande ‘naturdom’ och är

förmäten nog att påstå något så oerhört som att 'socialismen är den enda makt, som kan bjuda spetsen åt ett befolkningstillstånd med starkare judisk uppblandning' (ett tillstånd med judisk uppblandning! – vilken naturtyska!).”

Den, enligt min mening, bästa beskrivningen av Marx, om än starkt baserad på de amerikanska judarnas positiva bild av Sovjetunionen under Andra världskriget, finns i ”The Universal Jewish Encyclopedia” [Universal 1948: 7/390]:

”I Marx’ alla skrifter och uttalanden finns det bara två eller tre exempel på hans speciella intresse för den judiska frågan, i synnerhet i två brev och i en kritik han skrev av Bruno Bauers broschyr *Zur Judenfrage* (1844). Det var denna rättframma recension (som betonade att ’[j]udarnas... frigörelse är *statens frigörelse* från judendomen, från kristendomen, från allt slags *religion*’) som gav upphov till anklagelsen att Marx var fientlig mot judarna.

I motsats till detta finns det faktum att Marx (1843) skrev till Arnold Ruge om sin beredskap att – i ett utkast till en petition till Landsdagen – stöda judarna i Rhenlandet under deras kamp för att undanröja de juridiska och medborgerliga begränsningar som de led under vid den tiden. I denna brevväxling talade han om den ’motjudande judiska tron’, men stämplade ändå Bauers stöd för att ’judarna måste befria sig från sin religion innan de kan kräva politisk jämlikhet’ som ’alltför abstrakt’. Han fortsatte med att tala för att ’så många inbrytningar som möjligt måste göras i den kristna staten för att man ska kunna kämpa på ett förnuftigt sätt... Under alla omständigheter måste man försöka göra det – och bitterheten ökar för varje petition som avslås under protest.’

Det är likaså ett faktum att den kände judiske historikern Heinrich Graetz hyste beundran för Marx och hand, och han uttryckte den i ett brev till Marx (daterat Breslau, 1 februari 1877), i vilket han återger det nöje han fick av att läsa vissa av Marx’ skrifter.

Marx’ utvärdering av dåtidens judendom var varken rasbetingad eller religiös. Han försökte behandla den i allmänna termer, mot historisk såväl som ekonomisk bakgrund. Hans teori om arbetarklassens och de av kapitalismen förtryckta massornas frigörelse genom att upprätta ett socialistiskt samhälle föreställde sig ett fullständigt och slutgiltigt avskaffande av all sorts ekonomiskt, samhälleligt och politiskt förtryck – där det nationella och rasförtrycket enligt Marx var särskilt avskyvärda yttringar.”

5. Bolsjevikerna och den judiska frågan.

5.1. Lenin.

5.1.1. Motståndare till en federalisering av partiet.

Lenin är betydligt lättare att behandla än Marx. Även icke-leninister brukar framhålla, att han var totalt befriad från rasfördomar och antisemitiska känslor, trots att han hade otaliga judiska politiska motståndare [Judaica 1972: 5/794; Schapiro 1978: 10; Silberner 1983: 73, 85].

I Lenins artiklar från tiden före revolutionen, är måltavlan oftast Bund, en inom det ryska socialdemokratiska partiet autonom grupp för propagandaspridning bland judiska arbetare. Men från år 1903 krävde Bund att partiet skulle federaliseras, varvid Bund skulle få status som den judiska arbetarklassens enda företrädare. Lenin, som ansåg att ett centraliserat parti och en enad arbetarklass var revolutionens effektivaste verktyg, slog klackarna i backen och vägrade att acceptera detta. Istället höll han fast vid de rättigheter som Bund tillerkänts på 1898 års partikongress [Lenin 1972-81: 6/332-333. ”Does the Jewish Proletariat Need an ‘Independent Political Party’?”, 15 februari 1905]:

”propaganda och agitation på jiddisch, egen litteratur och kongresser, rätten att lägga fram egna krav för att komplettera ett enda övergripande socialdemokratiskt program och tillfredsställa lokala

behov och krav som uppstår ur det judiska livets speciella särdrag. I allt annat måste vi fullständigt smälta samman med det ryska proletariet, i hela det ryska proletarietets kamps intressen... måste vi agera som en enda och centraliserad stridbar organisation, ha hela proletarietet bakom oss, utan hänsyn till språk eller nationalitet...”

5.1.2. Motståndare till ”nationell-kulturell autonomi”.

Nästa steg för Bund blev förespråkandet av ”nationell-kulturell autonomi”, vilket bl.a. innebar varje folkgrupps rätt att sköta sina egna skolor. Lenin opponerade sig återigen häftigt: ”Kamp mot allt nationellt förtryck – obetingat ja. Kamp för all nationell utveckling, för ’nationell kultur’ överhuvudtaget – obetingat nej.” [Lenin 1972-81: 20/35, “Kritiska anmärkningar i den nationella frågan”]. Istället förespråkade han ”demokratismens och den världsomspännande arbetarrörelsens internationella kultur” [Lenin 1972-81: 20/24-25; kursiverat i originalet]:

”När vi ställer parollen om ’demokratismens och den världsomspännande arbetarrörelsens internationella kultur’ tar vi från *varje* nationell kultur *enbart* dess demokratiska och dess socialistiska element, tar vi dem *endast* och *obetingat* som motvikt till *varje* nations borgerliga kultur, borgerliga nationalism. Ingen demokrat och i synnerhet ingen marxist förnekar att språken skall ha samma ställning... Frågan är huruvida det är tillåtligt för en marxist att direkt eller indirekt ställa parollen om nationell kultur eller om han absolut – under ”anpassning” till alla lokala och nationella särdrag – *mot* denna paroll måste propagera på alla språk för parollen om arbetarnas *internationalism*...”

Kan en storrysk marxist acceptera parollen om en nationell, storrysk, kultur? Nej. Gjorde han det, skulle han få placeras bland nationalisterna och inte bland marxisterna. Vår uppgift är att bekämpa storryssarnas härskande, ärkereaktionära och borgerliga nationella kultur och att uteslutande i internationalistisk anda och i nära förbund med andra länders arbetare utveckla de groddar som finns i den demokratiska rörelsens och arbetarrörelsens historia även i vårt land.”

Trots all detta, så finns det i Lenins artikel en ”brasklapp”: ”socialdemokraterna [förnekar] inte alls ... *friheten* att bilda alla slags förbund och då även ett förbund mellan alla samfund av vilken som helst nationalitet i en given stat.” [Lenin 1972-81: 20/40; kursiverat i originalet].

5.1.3. Anhängare av judisk emancipation och assimilering.

I enlighet med de kring sekelskiftet ledande marxistiska nationalitetsteoretikerna, tysken Karl Kautsky och den judiskättade österrikaren Otto Bauer, förnekade Lenin fram till oktoberrevolutionen att det fanns en judisk nation, utan ansåg att judarnas assimilering var något logiskt och progressivt. Redan år 1903 attackerade han Bund för att de gick emot detta [Lenin band 7: 99. ”The Position of the Bund in the Party”, okt 1903]:

”Bunds tredje argument... åberopar tanken på en judisk nation... Men tyvärr är denna sionistiska tanke helt felaktig och i grund och botten reaktionär. ’Judarna har upphört att vara en nation, ty det är otänkbart med en nation utan territorium’, säger en av de mest framträdande marxistiska teoretikerna, Karl Kautsky.”

År 1913 gjorde Lenin sin mest omfattande kritik av de judiska nationalistpartierna [Lenin band 20: 28-29, ”Kritiska anmärkningar i den nationella frågan”, VV 5]:

”De som domderar mest mot ”assimilationsivern” hos de ortodoxa marxisterna i Ryssland är de judiska nationalisterna i detta land i allmänhet och bland dem bundisterna i synnerhet. Såsom framgår av ovan anförda uppgifter lever emellertid *ungefär hälften* av världens 10,5 miljoner judar i den *civiliserade* världen, där ”assimilationsivern” är *störst*, medan endast Rysslands och Galiziens olyckliga, förskrämda, rättslösa och av purisjkevitjar (ryska och polska) nedtryckta judar lever under förhållanden, där ”assimilationen” är *minst* och segregationen *störst*, ända till ”bofasthetsstreck” och ”numerus clausus” och andra purisjkevitjska trevligheter.

Judarna i den civiliserade världen är ingen nation, de är mestadels assimilerade, säger Karl Kautsky och Otto Bauer. Judarna i Galizien och Ryssland är ingen nation, de är där tyvärr (och det är *intederas* fel, utan purisjkevitjarnas) fortfarande en *kast*.”

Termen ”kast” kan synas något märklig. Men i det feodala Ryssland klassificerades judarna som ”inorodtsij” (ungefär ”ickeslaver”), varvid de betraktades som ett mellanting mellan medborgare och utlänningar [Pinkus 1989: 22; Weinstock 1989: 271].

Det bärande i Lenins tankekonstruktion var, att både judar och ickejudar tjänade på den judiska assimileringen. Den judiska kulturens positiva drag, som internationalism och sympati för progressiva idéer, skulle då frigöras helt, vilket i sin tur skulle kunna ge draghjälp åt deras mera efterblivna grannfolk, så att de kunde befria sig [Lenin 1972-81: 20/26]:

”Detsamma gäller den mest förtryckta och hetsade nationen, den judiska. Judisk nationell kultur är rabbinernas och borgarnas paroll, våra fienders paroll. Men det finns andra element i den judiska kulturen och i judendomens hela historia. Av de 10,5 miljoner judarna i hela världen lever något mer än hälften i Galizien och Ryssland, efterblivna och halvt barbariska länder, som *med våld* håller judarna i en status som en kast. Den andra hälften lever i den civiliserade världen, och där är judarna inte en segregerad kast. Där har de stora universellt progressiva dragen i den judiska kulturen klart gjort sig gällande: dess internationalism, dess lyhördhet för epokens progressiva rörelser (procenten judar i de demokratiska och proletära rörelserna är överallt större än procenten judar inom den totala befolkningen).”

5.2. Stalin och den judiska frågan före 1917.

Stalins viktigaste teoretiska verk om den nationella frågan var ”Marxismen och den nationella frågan” från år 1913. Enligt Stalin, måste ett antal faktorer – nationalkaraktär, språk, territorium och ekonomiska betingelser – samtliga existera, för att en nation ska kunna föreligga. Enligt honom saknar judarna de sistnämnda, varför de inte är en nation [Stalin 1950: 17-18]:

”Bauer talar om judarna som en nation, ehuru de ‘inte har något gemensamt språk’, men vad kan det finnas för ‘ödesgemenskap’ och nationellt band mellan exempelvis grusiska [georgiska], dagestanska, ryska och amerikanska judar, som är fullständigt skilda från varandra, lever på skilda territorier och talar skilda språk?

De nämnda judarna för utan tvivel ett med grusierna, dagestanerna, ryssarna och amerikanerna gemensamt ekonomiskt och politiskt liv i en med dessa gemensam kulturatmosfär; detta kan inte undgå att sätta sin prägel på deras nationalkaraktär; om de har någonting gemensamt kvar, så är det religionen, den gemensamma härstamningen och vissa rester av nationalkaraktären. Allt detta står utom allt tvivel. Men hur kan man på allvar tala om att de petrifierade religiösa riterna och de förbleknade psykologiska kvarlevorna har en starkare inverkan på de nämnda judarnas ‘öde’ än den levande sociala, ekonomiska och kulturella miljö, som omger dem? Och det är ju endast under denna förutsättning, som man överhuvud taget kan tala om judarna som en enhetlig nation.”

I ett särskilt kapitel, ”Bund, dess nationalism och dess separatism”, vidareutvecklar han sin syn på den judiska frågan [Stalin 1950: 55-56]:

”På frågan: ‘Måste arbetarklassen kräva autonomi för det judiska folket?’ svarar Bauer: ‘Den nationella autonomi kan inte vara ett krav för de judiska arbetarna’. Orsaken härtill är enligt Bauer den att ‘det kapitalistiska samhället överhuvud taget inte låter dem (judarna. J.St.) fortleva som en nation’. Kort sagt: den judiska nationen upphör att existera – det finns således ingen att kräva nationell autonomi för. Judarna assimileras.

Denna uppfattning om judarnas öde som nation är inte ny. Den uttalades av Marx redan på 40-talet, varvid han huvudsakligen syftade på de tyska judarna. Kautsky upprepade den år 1903 med hänsyn

till de ryska judarna. Nu upprepas den av Bauer med sikte på de österrikiska judarna, bara med den skillnaden att denne inte förnekar den judiska nationens nutida utan framtida existens.

Det omöjliga i att judarna bibehålles som nation förklarar Bauer med att 'judarna inte har något slutet bostättningsområde'. Denna förklaring är visserligen i grunden riktig, men den ger inte uttryck åt hela sanningen. Saken är framför allt den att judarna inte uppvisar några breda och stabila 'skikt, som är bundna vid torvan och som på ett naturligt sätt skulle hålla ihop nationen och inte bara tjäna som dess stomme utan också som en 'nationell' marknad".

5.3. Trotskij.

Leo Trotskij (Leib Bronsjtejn; 1879-1940) var född i Ukraina, i något så sällsynt som en judisk bondefamilj. Av bl.a. den orsaken, hamnade familjen Bronsjtejn utanför traditionellt judiskt liv. Enligt vad Trotskij själv uppgav, berörde den nationella frågan honom knappast under hans uppväxttid. I hans föräldrahem talades det inte jiddisch, utan en hemmagjord rysk-ukrainsk blandning. Han gick inte heller, mer än en mycket kort tid, i judisk skola.

Som politiskt aktiv ägnade han sig inte särskilt mycket åt den judiska frågan, varken före eller efter oktoberrevolutionen. Det finns en historia om Trotskij, där han tillfrågades om han ansåg sig vara jude eller ryss. Svaret blev då: "Jag är internationalist! (eller socialdemokrat, enligt en annan variant). Det finns dock åtskilliga som har ifrågasatt det uppriktiga i Trotskij's påstådda likgiltighet till sitt judiska ursprung.

Stalinismens triumf och den på 1930-talet internationellt sett våldsamt stegrade antisemitismen, tvingade Trotskij att grundligt sätta sig in i den judiska frågan, oavsett vad han nu betraktade sig själv som. I en artikel publicerad år 1934, avvisade han bl.a. påståendet att han ville tvinga judarna till assimilation [Trotskij 1980C: 17-18]:

"Jag förstår inte varför jag skulle anses vara en 'assimilerare'. Jag känner inte till den allmänna betydelsen av det ordet. Jag är, vilket är underförstått, en motståndare till sionism och alla liknande former av de judiska arbetarnas självisolering. Jag uppmanar de judiska arbetarna i Frankrike att bekanta sig med det franska livets och den franska arbetarklassens problem. Utan att göra det är det svårt att delta i arbetarrörelsen i det land där de blir exploaterade. Eftersom det judiska proletariet är spritt över flera länder måste den judiske arbetaren, utöver sitt eget språk, känna till andra länders språk som ett vapen i klasskampen. Vad har det att göra med 'assimilation'?"

I en intervju för ITA (Jewish Telegraphic Agency) och den mexikansk-judiska tidningen "Der Weg" den 18 januari 1937, också publicerad i de stora amerikanska jiddischspråkiga tidningarna "Der Tog" (liberal) och "Forverts" (socialistisk), framgick det att han tidigare trott att judarna automatiskt skulle assimileras, men att han reviderat sin uppfattning [Trotskij 1980B: 20]:

"I min ungdom lutade jag åt prognosen att de olika ländernas judar skulle införlivas och att den judiska frågan därför skulle försvinna på ett halvt automatiskt vis. Den historiska utvecklingen under det senaste kvartssekel har inte bekräftat det perspektivet. Den förfallande kapitalismen har överallt gått i riktning mot en förvärrad nationalism, där antisemitismen är en del.... Å andra sidan har de olika ländernas judar skapat sin egen press och utvecklat språket jiddisch som ett redskap som är anpassat till den moderna kulturen. Man måste därför räkna med att den judiska nationen kommer att fortsätta att existera under en hel epok framöver."

Trotskij's fruktan för att judarna skulle fullständigt utplånas i ett kommande folkmord, gjorde att han allvarligt funderade på en territoriell lösning för judarna, även om han i det sammanhanget dömde ut både Palestina och Birobidzjan [Trotskij 1980D: 28; markerat i originalet]:

”Några av de som gärna spelar ’förståsigpåarens’ roll har till och med anklagat mig för att ’plötsligt’ föra fram den ’judiska frågan’ och det med syfte att skapa ett slags ghetto för judarna. Jag kan bara rycka på axlarna i medlidande. Hela mitt liv har jag levt utanför de judiska kretsarna. ... Mitt modersmål är ryska. Olyckligtvis har jag inte ens lärt mig läsa judiska. Den judiska frågan har därför aldrig stått i centrum för mitt intresse. Men det betyder inte att jag har rätt att blunda för det judiska problemet, vilket kräver en lösning. ’Sovjetunionens vänner’ är nöjda med att skapa Birobidjan. Jag kommer inte här att uppehålla mig med att resonera om det var byggt på en sund basis, och vilken typ av regim som existerar där. (Birobidjan kan inte undgå att återspegla alla den byråkratiska despotismens brister.) Men inte en enda progressiv, tänkande individ kan invända mot att SSSR har skapat ett särskilt område för dem av deras medborgare som anser sig vara judiska, som föredrar att använda det judiska språket framför alla andra och som vill leva som en enhetlig massa. Är det ett ghetto eller inte?

Under Sovjetdemokratins period, under tiden av fullständigt *frivilliga* migrationer, talades det aldrig om ghetton. Men på grund av själva det sätt som de judiska bosättningarna ägde rum, antager den judiska frågan en internationell karaktär. Har vi inte rätt när vi säger att en socialistisk världsfederation skulle göra möjligt att skapa ett ’Birobidjan’ för de judar som skulle vilja ha en egen självstyrande republik som skådeplats för sin egen kultur?

Man kan förmoda att en socialistisk demokrati inte kommer att förfalla till tvångsinförlivande. Det kan mycket väl vara så att gränserna för en oberoende judisk republik, såväl som för många andra nationella områden, inom två-tre generationer kommer att suddas ut. Jag har varken tid eller lust att grubbla över det. Våra efterföljare kommer att veta bättre än oss vad de skall göra. Vad jag tänker på är en övergående historisk period där den judiska frågan, som sådan, fortfarande är akut och kräver tillräckliga åtgärder från en världsfederation av arbetarstater. Samma metoder för att lösa den judiska frågan som under den förfallande kapitalismen har en utopisk och reaktionär karaktär (sionism), kommer, under en socialistisk regim, att antaga en verklig och hälsosam innebörd. Detta är vad jag ville påpeka. Hur kan någon marxist, eller ens någon konsekvent demokrat, invända mot det?”

6. Rysk-judisk politisk aktivitet före år 1917.

6.1. *Borgerliga partier.*

Trots diverse populära myter om judarnas politiska läggning, så uppvisar de precis som alla andra folkgrupper en differentierad politisk bild. I Tsarryssland var organiserad politisk aktivitet i princip olagligt, vilket ledde till att judarna fick göra som alla andra – arbeta underjordiskt.

1905 års revolution tvingade fram en tillfällig liberalisering. Ett högerliberalt parti, ”Kadet” (Konstitutionella demokrater) bildades. En av grundarna var jude, Maxim Vinaver, vice ordförande i kadeternas Dumafraktion år 1906. Andra framträdande kadetmedlemmar av judisk härkomst var Josef Hessen, medlem i 1907 års Duma, G.B. Jollos, och Michail Herzenstein, partiets jordbruksexpert. De två sista mördades år 1906 av Svarta hundradena.

År 1906 bildades ”Folksgrupp”, en lös judisk gruppering närliggande Kadet. Förutom Vinaver, var Oskar Grusenberg och Henry Sliozberg ledande där: alla tre var jurister, men p.g.a. regimens antisemitiska lagstiftning ofta förhindrade i sin yrkesutövningen. Folksgrupp förespråkade jämlikhet för judarna och rätt för dem att få undervisning på jiddisch och hebreiska, men inte att de skulle ha autonomi. I Dumavalen fick de cirka 1% av rösterna.

Historikern Simon Dunow bildade år 1906 ett rent judiskt borgerligt parti, ”Folkspartei”. Ideologiskt låg det nära Kadet, men krävde också judisk autonomi. Partiet fick aldrig särskilt stort inflytande och upplöstes i Ryssland år 1918, men fortsatte sin aktivitet i bl.a. Polen. En

”folkist” J.W. Latzky-Bertholdi, var dock år 1918 vice minister för judiska ärenden i Ukraina [Judaica 1972: 6/1411-12, 8/437, 14/1666-67, 15/1538, 16:152-53; Pinkus 1989: 45].

6.2. Mensjeviker, m.fl.

Om det efter år 1917 talades om ”judisk bolsjevism”, hade man med lika stor rätt kunnat tala om ”judisk mensjevism” under åren dessförinnan. Delvis berodde detta på att Bund, speciellt från år 1912, slöt upp bakom dem. Men fraktionen attraherade också åtskilliga judar utanför Bund. På 1907 års ryska socialdemokratiska kongress, då partiet formellt var enat, var en tredjedel av delegaterna judar. Av de cirka 100 judiska delegaterna, var 57 bundister. 20% av de mensjevikiska delegater var judar. Av den mensjevikiska ledningen på kongressen var 23% judar, medan bara 11% av bolsjevikernas var det.

Under perioden 1903-07 var två av bolsjevikernas sju ledande företrädare judar, medan fem (Axelrod, Deitj, Martov, Martynov, Trotskij) av mensjevikernas sammanlagt åtta var det. I juni 1917 var åtta av den mensjevikiska centralkommitténs 17 medlemmar judar, och då ingick inte två så framträdande personer som Martov och Deitj, och Trotskij var på väg in i bolsjevikpartiet.

Egentligen är det fel att tala om mensjevikpartiet, för det upplöstes i en rad grupperingar, varav åtskilliga gick över till bolsjevikerna. ”Mezrajontsj” (Samdistriktsorganisationen), bildades år 1913 av folk som hamnat utanför de två stora fraktionerna, gick i augusti 1917 samman med bolsjevikpartiet. Flera av dess medlemmar blev senare berömda revolutionsledare. En del var ryssar, som ”Gudssökaren” Anatolij Lunatjarskij och historikern Pokrovskij, men åtskilliga var av judiskt ursprung: Adolf Joffe (1883-1927); David Rjazanov (Goldendach (1870-1938); Grigorij Sokolnikov (Brilliant; 1888-1939); Grigorij Tjudnovskij (1894-1918); Leo Trotskij (Bronstein; 1879-1940); Moisej Oritskij (1873-1918); Miron Vladimirov (Sjeinfinkel; 1879-1925); och Moisej Volodarskij (Goldsjtejn; 1891-1918).

Mellan åren 1917-23 övergick också andra ledande judiska ”mensjeviker” till bolsjevikpartiet, varav flera under Stalintiden fick framträdande positioner: Jurij Larin (Michail Lurje; 1882-1932) i juli 1917, Martyn Ljadov (Mandelsjtam; 1872-1947), Ivan Majsckij (1884-) i februari 1921, Alexander Martynov (Piker; 1865-1935) år 1923, Juri Steklov (Nachamkis; 2873-1941).

Vissa mensjevikledare upphörde med att vara politiskt aktiva efter oktoberrevolution, utan fortsatte istället med vetenskapligt eller administrativt arbete inom sovjetstaten, bl.a. Lev Deitj (Deutsch;), A. Sermamskij (Osip Kogan; 1866-1941), Michail Liber (Goldmann; 1880-1937), Nikolaj Suchanov (Himmer 1882- ?). [Brym 1978: 73; Gitelman 1972: 105-106; Sawyer 1979: 112].

6.3. Narodniker och socialrevolutionärer.

I slutet av 1800-talet uppstod en radikal rörelse i Ryssland kallad ”narodnism” (populism). År 1876 grundades ”Zemlja i Volja” (Jord och frihet), som influerats påtagligt av Marx. Den hävdade dock att det var bonden, inte industriarbetaren, som skulle utgöra grunden för socialismen i Ryssland. En av grundarna och dess organisatör var jude, Mark Natanson (1850-1919), revolutionär aktivist sedan år 1869. Andra framträdande judar inom partiet var Josef Aptekman och Lev Deitsj (Deutsch). År 1879 splittrades ”Zemlja i Volja”. Det mindre partiet kallades ”Tjornyj Peredel (Svart omfördelning), därför att det propagerade för en jordreform. Två framträdande judiska medlemmar var Deitsj och Pavel Axelrod, vilka sedan blev grundarna av den ryska marxismen.

Det större partiet kallades ”Narodnaja Volja” (Folkviljan eller Folkets frihet) och hade terror på programmet, ’därför att historien behövde påskyndas’. Andelen judar var påtagligt inom partiet; 4,4% av medlemmarna var judar år 1878, vilket dock sjunkit till 4,1% år 1880. I partiets exekutivkommitté fanns två judar: Aaron Zundelevitj och Savelij Zlatopolskij.

Åtskilliga judiska narodovoltser arresterades och avrättades: Aaron Gobet avrättades år 1879 för deltagande i en sammansvärjning för att mörda tsaren; Solomon Wittenberg; Meir Mlodetskij; Grigorij Goldenberg, vilken begick självmord år 1880 i fängelset, efter att ha dödat generalguvernören i Charkov.

Mest känd blev kanske Hessia Helfman, som ingick i den grupp som mördade tsar Alexander II år 1881: hon dog dock i fängelset, innan avrättningen hann verkställas. År 1887 försökte en annan grupp narodovoltser (där bl.a. Alexander Uljanov, Lenins storebror, ingick), att mörda efterträdaren Alexander III. Charles Rappoport tillhörde samma grupp, men han lyckades fly till Frankrike, där han senare blev ledande inom det franska kommunistpartiet.

Narodnaja Volja krossades av regimens motterror och det var först år 1901 som ett nytt narodnikparti kunde uppstå igen, nu som Socialrevolutionära partiet (SR). I dess ledning fanns judarna Chaim Zjitlovskij och Mendel Rosenbaum. Som ledare för ”Kamporganisationen”, SR:s terroristiska gren, tjänstgjorde först Grigorij Gersjuni och senare Jevno Azev (senare avslöjad som polisagent), där också Michail och Abraham Gotz var framträdande. Efter februarirevolutionen 1917 fick en del judiska SR-ledare viktiga positioner. Abraham Gotz blev vice ordförande i den första Allryska centrala exekutivkommittén. (Josef) Minor var för en kort tid borgmästare i Moskva, men hän motsatte sig bolsjevikstyret och emigrerade år 1919.

SR sprängdes sedan i två partier, varefter Vänster-SR bildade koalitionsregering med bolsjevikerna mellan november 1917 och mars 1918; vänster-SR:aren Isaak Steinberg var då justitiefolkkommissarie. Boris Kamkov (Katz) och Mark Natanson tillhörde Centrala exekutivkommitténs presidium. Partiet revolterade mot Brest-Litovskfreden och övergick därefter till terroristisk verksamhet. I juli 1918 utsattes Lenin för ett mordförsök av Fanja (Fanny) Kaplan, en judisk medlem i Vänster-SR.

De vänstersocialrevolutionärer som var fortsatt lojala mot sovjetmakten bildade ”Narodnikerkommunister” och ”Revolutionära kommunismens parti”, vilka båda gick upp i bolsjevikpartiet, i november 1918 respektive oktober 1920. Det är svårt att uppskatta hur många judiska medlemmar dessa hade. Av dem som slöt upp bakom sovjetstyret fanns Mark Natanson (”Natanson dog 1919 – han stod oss då mycket nära och var en med oss nästan solidarisk ’revolutionär kommunist’- narodniker” förklarade Lenin senare) [Baron 1964: 167; Judaica 1972: 11/14, 12/40, 15/28-29].

7. Judiska arbetarpartier.

7.1. Bund före år 1917.

I slutet av 1800-talet fick revolutionär socialism fäste inom den judiska arbetarklassen, främst då bland ”lizvaks”, alltså provinserna kring Vilna. Redan tidigare hade det funnits judiska självhjälpskassor, som nu omvandlades till strejkkassor, varefter en rad framgångsrika strejker kunde genomföras. Från att ha börjat med studiecirklar, övergick man snart till direkt agitation ute bland arbetarna [Judaica 1972: 4/1497-99]. För att kunna tillvarata radikaliseringsen, bildades år 1897 ”Allmänna judiska arbetarförbundet i Litauen, Polen och

Ryssland”, mest känt under kortformen ”Bund”. I inledningen till debatten om Bunds program, sa Arkadij Kremer (1865-1935) [citerat i Baron 1964: 170]:

”Ett allmänt förbund för alla judiska socialistiska grupper kommer inte bara att ha som mål att kämpa för allmänna ryska politiska krav. Det kommer också att som speciell uppgift ha att försvara de judiska arbetarnas intressen, strida för deras medborgerliga rättigheter och framförallt bekämpa de diskriminerande antijudiska lagarna. Det beror på att de judiska arbetarna inte bara lider som arbetare, utan också som judar, och vi vågar och kan då inte förbli likgiltiga inför det.”

Bund tvingades naturligtvis att arbeta underjordiskt, men blev ändå de rysk-judiska arbetarnas viktigaste parti. När ”Rysslands socialdemokratiska arbetarparti” bildades år 1898, var tre av de nio kongressdelegaterna bundister, och det manifest som antogs trycktes på Bunds tryckpress. Bund fick en autonom ställning inom RSDAP, men under de följande åren uppstod en tolkningstvist mellan Bund och moderpartiet på den punkten. Ännu på Bunds tredje konferens år 1899 i Kovno avvisades alla nationalistiska positioner, dels eftersom detta hotade att dra bort arbetarklassen från klasskampen och att arbetarklassen kunde splittras.

På Bunds kongress år 1901 i Bialystok förklarades det dock, att nationalitetsbegreppet även var tillämpligt på judarna. År 1903, i skenet av pogromen i Kisjinev, krävde man att det ryska socialdemokratiska partiet skulle omvandlas till en federation av etniskt baserade partier, varvid Bund skulle förklaras som de judiska arbetarnas enda företrädare. Flera ickebundistiska judar, som Martov och Trotskij, skickades på den socialdemokratiska partikongressen samma år fram för att argumentera emot det. Efter det att kravet avslagits, utträdde Bund ur partiet [Judaica 1972: 4/1500-01; Weinstock 1989: 33, 48].

På Bunds sjätte kongress i Zürich i oktober 1905, krävde man dels fullständiga medborgerliga och politiska rättigheter för judarna, men också [citerat i Baron 1964: 171]:

”Nationellt och kulturellt självstyre: att beröva statsmaken och dess lokala och territoriella självstyrande organ alla funktioner som hänger samman med kulturella åligganden (utbildning och liknande) och anförtro dem åt nationen själv via separata, centrala och lokala, institutioner som väljs av alla medlemmar i allmänna, jämlika, direkta och hemliga val.”

Bund stora inflytande berodde på de aktioner som man företog. De var de första som organiserade självförsvarsenheter, i (Gomel) Homel år 1903, för att slå tillbaka pogromisternas attacker på den judiska befolkningen; man samarbetade då även med ickejudiska socialistiska arbetare. Bundisterna var i majoritet bland de arbetare i Lodz, som byggde de första barriaderna i tsarimperiet.

Under de följande åren började Bund också att få stöd av den judiska medelklassen, och man spreds till Polen och södra Ryssland. Från mitten av år 1903 till mitten av år 1904, genomförde Bund 429 politiska möten, 45 demonstrationer, och 41 politiska strejker. Dessutom utgav man 305 pamfletter, varav 23 behandlade pogromer och självförsvar. Antalet bundistiska politiska fångar uppgick till 4.500. Wittes påstående, när han mötte Herzl år 1903, att judarna utgjorde 50% av revolutionärerna, kunde mycket väl stämma, om Bund inräknades. Detta återspeglas i den ryska representationen i II Internationalen, där Bund fick 12 av de ryska socialdemokraternas 29 mandat.

Bund nådde sin höjdpunkt under 1905 års revolution. Man fick en halvlegal status och kunde publicera en dagstidning. Dessutom spelade man en viktig roll i den revolutionära och politiska aktiviteten. I början av år 1905 hade Bund 23.000 medlemmar, medan hela det ryska socialdemokratiska partiet hade 8.400. År 1906 hade Bund ökat till 40.000 och RSDAP till 150.000 medlemmar, medan det polska PPS endast hade 23.000.

Revolutionens nedgång drabbade dock Bund hårt. Dess medlemstal föll till 500 år 1908. Stora delar av dess anhängare emigrerade, vilket innebar att Bund spreds till andra länder. I Ryssland stannade deras halvlegala verksamhet vid kulturella aktiviteter.

Bund var hästskt antisionistiskt, men dess nationalistiska krav gjorde att Plechanov gav dem öknamnet ”sionister med anlag för sjösjuka”. Bund ansåg inte att det fanns några naturliga band mellan de ryska judarna och de assimilerade i väst. Detta ledde till att Bund år 1910 erkände jiddisch som det judiska språket, en markering både gentemot sionisternas satsning på hebreiska och assimilationisternas på ryska eller polska.

År 1906 återgick Bund till det socialdemokratiska partiet, stött av både bolsjeviker och mensjeviker, men i realiteten integrerades man aldrig riktigt. På den socialdemokratiska kongressen år 1907, var 57 av de cirka 100 judiska delegaterna bundister. När RSDAP sprängdes för gott år 1912, slöt Bund upp bakom mensjevikerna.

Efter år 1905 pendlade man mellan legalt och underjordiskt arbete. Från cirka 1910-11 började man återigen att arbeta politiskt. Man deltog i valen till den fjärde Duman år 1912, varvid man i Warszawa samarbetade med det nationalistiska PPS (Polens Socialistiska Parti) – inte med det marxistiska SDKPiL – varvid deras gemensamma kandidat, E. Jagello, invaldes. Man agerade i otaliga frågor rörande diskriminering av judar, t.ex. i den polska antijudiska bojkotten. Man genomförde en proteststrejk med 20,000 judiska arbetare, när ritualmordsrättegången mot Beilis slutfördes år 1913 i Kiev [Baron 1964: 171; Judaica 1972: 4/1500-1502, 15/35; Sawyer 1979: 109, 112; Weinstock 1989: 24, 34].

Vid perioder av arbetslöshet hände det, att judar utestängdes från de polska fabrikerna, varvid Bund gav igen med samma mynt inom hantverket [citerat i Stalin 1950: 70]:

”...Vi betraktar de polska arbetarna, som tränger ut oss, som pogromhjältar, som svartfötter, vi understödjer inte deras strejker, utan vi spränger dem. Vidare besvarar vi utträngning med utträngning: till svar på vägran att släppa in judiska arbetare i fabrikerna släpper vi inga polska arbetare till verkbänkarna...Om vi inte tar denna sak i egna händer, så kommer arbetarna att följa andra.”

Sionisterna förlöjligade Bund, när man trots allt fortsatte att tala om ”klassolidaritet” över de etniska gränserna. Att Bund ändå utvecklade en form av nationalism och ”separatism” måste ses, som Weinstock framhåller, som en reaktion på den omfattande antisemitismen [Weinstock 1989: 34].

7.1.1 Efter 1917 års revolutioner.

Vid slutet av år 1917 hade Bund cirka 40.000 medlemmar (33.700 enligt Sawyer, 45.000 enligt Weinstock) och 400 avdelningar, varav 20% var utanför Tjertan, i huvudsak då bestående av flyktingar. Man fördömde oktoberrevolutionen kraftigt, och man fortsatte att förespråka nationell-kulturell autonomi. Bundledaren i Ukraina, Mojses Rafes, stödde ett autonomt Ukraina som en del av ett federalt Ryssland. I valen till judiska nationalförsamlingen i Ukraina år 1918, fick Bund 18% av rösterna. Från våren 1918 började dock Bund, speciellt i Ukraina, att bli allt mera bolsjevikvänligt. I mars 1918 bildades så ”Kommunistiska Bund” (Kombund), lett av Rafes. I maj gick det ihop med Farejnigte till ”Komfarband”, vilket i augusti 1918 så gick ihop med Ukrainas Kommunistiska Parti.

Vid Bunds XII allryska konferens i Moskva i april 1920, sprängdes partiet. Majoriteten förespråkade ett samgående med kommunistpartiet, men med bibehållen autonomi. Detta avvisades dock av Komintern, men Bunds konferens i Minsk i mars 1921 beslöt ändå att man

skulle gå med i Rysslands kommunistiska parti. Att Komintern ändå lade stor vikt att få med sig Bund, visas av att Zinovjev skickade en hälsning från Komintern till Minskkonferensen, med en uppmaning till Bund att gå med.

En minoritet, under ledning av Abramovitj, Eisenstadt, och G. Aronson, vägrade att gå med i kommunistpartiet, utan bildade istället ”Socialdemokratiska Bund”, vilket fortsatte att existera ytterligare några år. Vidare måste det ha skett en viss avbränning av medlemmar under de här åren. Pinkus uppskattar att det var 6-11.000 av Kombunds medlemmar som gick med i bolsjevikpartiet. I januari 1925 fanns det 2.795 f.d. bundister inom det sovjetiska kommunistpartiet, eller 9% av samtliga judiska kommunistpartimedlemmar [Judaica 1972: 4/1502-04; Pinkus 1989: 129; Sawyer 1979: 111; Weinstock 1989: 33, 35].

7.2. Farejnigte.

7.2.1. Territorialisterna

”Sionistiska socialistiska arbetarpartiet”, mest känt under sin ryska förkortning ”S.S.”, bildades år 1905 som en utbrytning ur Poalai Tzion. Partiet var ”territorialistisk”, dvs. man tillhörde en numera utdöd sionistisk strömning som ville skapa ett sammanhängande judiskt territorium, men inte i Palestina. Det viktigaste i sionismen, ansåg partiet, låg i det socioekonomiska innehållet, inte i att återupprätta judisk kultur, judiska traditioner och en judisk stat. Man avvisade alla band mellan sionism och Palestina, men man avvisade också Bunds program för ”nationell-kulturell autonomi” och Sejmisternas för ”nationell-politisk autonomi”. Istället förespråkade man en ’koncentration av de judiska massorna i ett fritt territorium’, där en ’judisk nationell ekonomisk organism’ kunde upprättas.

Under 1905 års revolution nådde Sionist-socialisterna sin höjdpunkt, med ett uppgivet medlemstal på 27.000, alltså det största judiska partiet efter Bund. Man spelade också en viktig roll inom fackföreningsrörelsen och de judiska självförsvarsstyrkorna. Men under de följande åren minskade dess inflytande drastiskt. S.S. fick konsultativ status inom II Internationalen, men eftersom det var sionistiskt, motsatte sig det ryska socialdemokratiska partiet dess fulla medlemskap och vägrade att uppta dem i sin delegation. Under Första världskriget var det krigsfientligt. Efter februarirevolutionen bytte det ut ”sionist” mot ”territorialist”, och antog ett program som förespråkade nationell autonomi. I juli 1917 gick partiet samman med Sejmisterna till Farejnigte [Judaica 1972: 16/1179-1181].

7.2.2. Sejmisterna.

År 1906 bildades ”Judiska socialistiska arbetarpartiet”, mest känt som ”Sejmisterna” eller under den ryska förkortningen ”SEW”, genom en utbrytning ur Poalai Tzion. Man förespråkade en judisk ’nationell personlig autonomi’, för vilket krävdes ett särskilt, exterritoriellt, nationellt organ (Seim).

Partiet var politiskt närstående Socialrevolutionärerna, vilket lät företrädare för SERP delta i dess delegationer vid II Internationals kongresser (socialdemokrater och socialrevolutionärer räknades som undersektioner av den ryska sektionen). Partiet fanns huvudsakligen i Ukraina, där det var aktivt under 1905 års revolution. Under de följande åren av reaktion, minskade partiet kraftigt och begränsades i huvudsak till intellektuella cirklar. I juli 1917 gick man samman med Sionist-socialisterna [Judaica 1972: 10/90-92].

7.2.3. Farejnigte.

I juli 1917 slog Territorialisterna och Sejmisterna sig samman och bildade ”Farejnigte”

(Förenade judiska socialistiska arbetarpartiet), varefter ett program om ”nationell personlig autonomi” antogs. I september 1917 föreslog man att den provisoriska regeringen skulle upprätta ett nationellt råd för alla nationaliteter, att den skulle deklarerat att alla språk var jämlika, samt att staten skulle täcka de judiska skolornas och sociala institutionernas kostnader. Farejnigte var i början negativt till oktoberrevolutionen och lämnade II sovjetkongressen, när den sammanträdde den 25 oktober/7 november 1917.

Störst inflytande fick Farejnigte i Ukraina, där dess ledare, Moyses Silberfarb, var vice-sekreterare (viceminister) mellan juli 1917 och januari 1918. Man stödde först också entusiastiskt den regering, ”Direktoratet”, som tog makten i november 1918. Men den ukrainska regeringens toleranta attityd till pogromer, gjorde att partiet på in andra konferens i Ukraina antog ett prosovjetiskt program.

I mars 1919 bildade partimajoriteten ”Förenade judiska kommunistpartiet”, vilket i maj 1919 gick samman med Ukrainska Kombund till ”Jiddisjer hommunistisjer farband”, som i sin tur i augusti 1919 inkluderades i det ukrainska kommunistpartiet och bildade sektioner inom Jevseksijan.

På sin första nationella konferens i juli 1919, förklarade sig partiet lojalt mot sovjetmakten. På dess andra konferens i april-maj 1920, antog partiet ett kommunistiskt program, och tillsammans med Bunds kommunistiska falang bildade det Kombund i juni 1920. I mars 1921 gick Farejnigte så upp i Rysslands Kommunistiska parti [Judaica 1972: 15/1541-42].

7.3. Poalai Tzion.

7.3.1. Före revolutionerna.

Den hästakt antisjonistiska politik som Bund bedrev, ledde till att man år 1901 förbjöd sionister att vara medlemmar i dess fackföreningar. Sjonistiskt lagda arbetare började sedan att bilda egna föreningar, vilket lade grunden till vad som senare kallades ”Poalai Tzion” (Sions arbetare).

Den ökade radikaliserings inom det ryska samhället avsatte spår även inom den sjonistiska arbetarrörelsen. En intensiv ideologisk debatt kom att föras inom Poalai Tzion under de följande åren, inklusive om man skulle samarbeta med ickejudaiska partier och om man skulle delta i den revolutionära kampen. Tendensen stärktes av Poalai Tzions deltagande i judiska självförsvarenheter efter pogromen i Kisjinev år 1903.

År 1906 bildades så ”Judiska socialdemokratiska arbetarpartiet Poalai Tzion”. Man hade då 25.000 medlemmar, men de följande årens politiska repression gjorde att partiet nästan krossades, och kvar var bara 300 underjordiskt arbetande medlemmar. År 1909 bröt man slutligen med Sjonistorganisationen, efter det att man hade gått ytterligare till vänster politiskt.

Poalai Tzions ledande ideolog var Ber Borochof (1881-1917), som försökte förena sjonism och revolutionär marxism. Utgångspunkten i Borochofs analys var, att judarna inte hade integrerats i det kapitalistiska systemet, utan var ”Luftmensen” (luftmänniskor), sysselsatta inom ekonomiskt perifera aktiviteter, om de nu inte bara var tiggare.

Den judiska arbetarklassen utgjorde inte ett proletariat i Marx, mening, menade Borochof. Judarna fanns inte inom storindustrin, utan inom hantverket. Det var dessutom omöjligt för dem att bli ett proletariat i diasporan, eftersom judarna förvägrades anställning på de stora fabrikerna. Strejkrörelsen inom den judiska arbetarklassen, som Bund var drivande inom, var

följaktligen dömd att förlora, eftersom den inte hade någon ekonomisk tyngd. Det judiska samhället behövde ”normaliseras”, men av en rad orsaker kunde judarna aldrig gå upp i det nya proletariet i sina hemländer, utan detta kunde bara ske i en judisk stat i Palestina. [Judaica 1972: 13/656-57; Weinstock 1989: 46-49].

7.3.2. Efter 1917 års revolutioner.

År 1914 hade Poalai Tzion 600 medlemmar i Ryssland, men efter kriget växte antalet till mellan 10-20.000, vartill kom ytterligare 15.000 i Polen och 15.000 i andra länder. Oktoberrevolutionen ledde till att partiet utsattes för starka centrifugala krafter. I lokala frågor var dess politik oftast identisk med den bolsjevikiska, medan man höll fast vid ”klassmässig sionism” när det gällde frågan om Palestina.

En fraktion uppstod år 1919, som förespråkade total identifiering med bolsjevikpartiet, varvid det sionistiska programmet skulle bordläggas till dess att den socialistiska världsrevolutionen var genomförd. Det kallade sig självt ”Judiska Kommunistiska Partiet – Poalai Tzion”. Under ryska inbördeskriget satte man upp ett eget regemente, Borochovementet, inom Röda armén.

”Veltfarband” (Judiska arbetares socialistiska världsunion – Poalai Tzion), grundades år 1907 som Poalai Tzionpartiernas egen international. I juli 1920 splittrades Veltfarband på frågan om anslutning till Komintern, varvid 178 delegater röstade för, medan 179 avstod. De sistnämndas motstånd förklarades vara grundat dels på Kommunistiska Internationalens motstånd mot sionism, dels på att kommunism ansågs vara alldeles för ryskt.

Vänster-Veltfarbands medlemspartier i Ryssland, Tjeckoslovakien, österrike, och Polen förklarade, att man vägrade att samarbeta med Sionistorganisationen, och att världsrevolutionen var det enda som kunde leda till sionismens genomförande. Högern – med ledare som Zalean Rubashov (Shazar), Yitzhak Ben-Zvi, och David Ben-Gurion, blivande israeliska statsmän – kontrollerade partierna i USA, Argentina, Storbritannien, och Palestina, vilka istället förespråkade ett uppbygge av judiska kooperativa jordbruk och industrier i Palestina.

På Kominterns andra kongress år 1920 fanns det ett förslag om att upprätta en speciell judisk sektion, bestående av Jevseksijan, Kombund, och Kommunistiska Poalai Tzion. Komintern avvisade detta, men man instiftade dock en judisk byrå för spridande av propaganda, men planen fullföljdes aldrig.

II Kominternkongressen antog ”de 21 punkterna”, alltså anslutningsvillkoren till Komintern, samt en antisionistisk resolution. Poalai Tzions Veltfarband accepterade dock de 21 villkoren, och ansökte om anslutning till Komintern under namnet ”Judiska Kommunistiska Unionen Poalai Tzion”. Komintern avslög dock ansökningsen, dels därför att Världsunionen inte var ett nationellt parti, dels p.g.a. dess inriktning på Palestina. Komintern föreslog istället, att Unionens medlemmar skulle gå med i respektive moderlands kommunistparti.

Den 25 juli 1922 deklarerade Kominterns exekutivkommitté följande:

”Ett villkor för att bli antagen till den Kommunistiska internationalen är att överge det nationalistiskt opportunistiska Palestinaprogrammet och upplösa Världsunionen, och att de judiska proletära kommunisterna går med i de nationella sektionerna, kommunistpartierna, [vidare att] KI var beredd att göra stora eftergifter på propagandans och det organisatoriska området för att underlätta det judiska proletarietets utveckling till kommunismen.”

Världsunionens VI konferens i juni 1922 hade avvisat Kominterns krav, men deklarerat att man även i fortsättningen ansåg sig vara en del av den världskommunistiska rörelsen. Under

närmaste åren gick de lokala Poalai Tzionpartierna ändå upp i Kominterns olika nationella sektioner. I Sovjetunionen fortsatte en socialdemokratisk falang, ”Judiska Kommunistiska Partiet – Poalai Tzion”, att existera legalt fram till år 1928 [Judaica 1972: 13/660-663; Weinstock 1989: 189].

8. Bolsjevikpartiet.

8.1. Andelen judar inom medlemskåren.

Att judarna skulle vara speciellt revolutionärt lagda, var något som de kom att berömmas/tillvitas för (välj själv!) redan under slutet av 1800-talet. Under mellankrigstiden nådde propagandan sin klimax, då det allmänt talades om den ”judiska bolsjevismen” i högerkretsar. De revolutionära omvälvningarna i Ryssland och andra länder berodde naturligtvis inte på en världsomspännande judisk sammansvärjning, utan på politiska, social, ekonomiska, nationella, m fl. problem. Men just genom att judarna ofta hamnade längst ner på samhällets botten, attraherades de starkt av de radikala strömningarna.

Hur omfattande radikaliseringsen var, visas på att år 1897 var 25% av alla politiska fångar i Ryssland var judar. De uttalanden som flera ledande ryska politiker då gjorde, visar åtminstone på vad myten sa om den judiska radikalismen. När den tsaristiske inrikesministern Plehve i början av seklet talade med Mackenzie Wallace, uppgav han att 70% av alla av polisen kända politiska förbrytare var judar. Den tsaristiske finansministern Witte påstod, när han mötte Herzl år 1903, att judarna utgjorde 50% av revolutionärerna. Tsar Nikolaj II, en fanatisk antisemit, skrev i ett brev till sin hustru, att ”nio tiondelar av bråkmakarna är judar”, för vilket de fick sitt rättmätiga straff i form av pogromer: ”.... folkets hela vrede vändes mot dem”. M.N. Pokrovskij, framträdande bolsjevikisk historiker och vice folkkommissarie för utbildningsfrågor efter revolutionen, uppgav att mellan en fjärdedel och en tredjedel av det skikt av organisatörer som fanns i de revolutionära rörelserna, var judar [Miller 1978: 47; Shaffer 1974: 5].

Leonard Schapiro, brittisk-judisk statsvetare med uppenbarligen begränsade sympatier för oktoberrevolutionen, förmodar att just det store inslaget av judar inom bolsjevikpartiet var det som gjorde störst intryck på den vanlige ryssen:

”Ty den mest framstående och färgstarka personen efter Lenin var Trotskij, i Petrograd var den ledande och hatade personen Zinovjev, medan alla som hade oturen att hamna i händerna på tjecken hade mycket stora möjligheter att ställas inför, och möjligtvis bli avrättad av, en judisk utredare.” [citerat i Baron 1964: 203].

Det finns inga uppgifter på hur många medlemmar bolsjevikpartiet hade före år 1917. Enligt den medlemsräkning som partiet företog år 1922, var det bara 5% av de judiska medlemmarna som hade varit bolsjeviker före år 1917, eller i absoluta tal 964 personer (Gitelman anger 958); då tillkommer ett obekant antal personer, som måste ha dött under inbördeskriget. I januari 1917 hade partiet sammanlagt 23.600 medlemmar, vilket innebar att judarna utgjorde mer än 4% av medlemskåren, medan judarna utgjorde cirka två procent av den ryska befolkningen (1,82% år 1926). Så även om judarna till antalet var få, innebar det att de redan då var överrepresenterade inom bolsjevikpartiet.

Under år 1917 rekryterade bolsjevikpartiet 2.182 judar (1.175 enligt Gitelman). Andelen judar inom partiet var ändå mindre än andelen litauer (7% av medlemsantalet) och letter (överrepresenterade med 1.100%), jämfört med deras andel av den sovjetiska befolkningen. År 1918 gick 2.712 judar med i bolsjevikpartiet och 11.471 under åren 1919-20; av ukrainarna,

vars befolkning var tio gånger större än judarnas, gjorde endast 14.120 personer det samma.

År 1922 fanns det 19.564 judiska partimedlemmar (5,21%), vilket kan jämföras med de 2.217 tyskarna (vars befolkning var ungefär hälften så stor som den judiska). Andelen judar inom det allunionella kommunistpartiet höll sig länge på en hög nivå: 5,2% år 1922, 4,34% år 1927, och 3,8% år 1930. Inom Komsomol var siffrorna för motsvarande år 4,6%, 4,4%, och 4,1%. År 1927 var i Ukraina 12,1% och i Vitryssland 23% av kommunisterna judar [Baron 1964: 204; Gitelman 1972: 105; Judaica 1972: 5/798; Pinkus 1989: 77-78; Sawyer 1979: 112].

År 1927 fanns det 49.627 judiska kommunister, varvid man var den tredje största nationella gruppen inom det sovjetiska partiet. I procent motsvarade detta 4,34% av det totala medlemsantalet, medan tyskarna utgjorde 0,49% och polackerna 1,66%. I Ukraina fanns det år 1927 mer än 20.000 judiska partimedlemmar, 12% av samtliga, och i Vitryssland 6.012, eller 24% av alla kommunister där. 67,5% av de judiska partimedlemmarna i Ukraina var arbetare, 47,8% av dem i Ryssland, medan endast 7,22% var det i Vitryssland; när det gällde tjänstemän, var siffrorna 28,8%, 48%, respektive 19%.

År 1929 utgjorde judarna 4,8% av de fullvärdiga medlemmarna och 3,2% av kandidatmedlemmarna i det sovjetiska kommunistpartiet. I absoluta tal innebar detta, att av de totalt 720.200 fullvärdiga medlemmarna var 34.400 judar, och av 341.600 kandidatmedlemmarna var 10.900 judar. Komsomol hade i oktober 1929 98.323 judiska medlemmar, drygt 4% av medlemskåren. Efter år 1927 slutade kommunistpartiet att uppge medlemmarnas nationella tillhörighet i statistiken. I Ukraina är de sista officiella siffrorna från år 1940, då andelen judar i partiet var 13,4% (medan judarna utgjorde 4,9% av den totala ukrainska befolkningen) [Abramsky 1978: 68; Nove-Newth 1978: 165; Pinkus 1989: 79-81].

Det allra märkligaste är dock, att andelen kommunister inom den sovjetjudiska befolkningen ända fram till våra dagar har legat extremt högt. Ännu på 1970-talet var 90% av alla judiska ungdomar i åldrarna 14-28 år med i Komsomol. Delvis kan detta förklaras med nödvånget att gå in i partiet, om man ville göra karriär inom t.ex. forskning och kulturliv [Sawyer 1979: 116-117].

8.2. Andelen judar inom partiapparaten.

Redan från början fanns det flera judar inom toppen på bolsjevikfraktionen/ -partiet. I den trojka som ledde partiet, fanns det från år 1905 alltid en jude med: Viktor Taratuta mellan 1905-07, Grigorij Zinovjev mellan 1907-11, Lev Kamenev och Zinovjev mellan 1911-14, samt Zinovjev mellan 1914-17. I 1907 års bolsjevikiska centralkommitté var tre judar – Zinovjev, Goldenberg, Taratuta – av dess sammanlagt 15 medlemmar. På 1912 års Pragkonferens var två av dess sex man starka centrum judar: Zinovjev och Sjavartsman.

I den 21 man stora centralkommitté som valdes på kongressen i augusti 1917, var sex judar: Kamenev, Sokolnikov, Sverdlov, Trotskij, Uritskij, och Zinovjev. År 1918 var fyra av de 14 CK-medlemmarna judar: Sverdlov, Trotskij, Zinovjev, och Kamenev. År 1919 var också fyra – Trotskij, Radek, Zinovjev och Kamenev – av de 19 medlemmarna judar, och år 1921 var fem, av totalt 25 medlemmar, judar. Siffrorna för kandidatmedlemmar (suppleanter), var dock lägre.

Stalinismens seger förändrade på kort sikt ingenting, för utrensade trotskistiska judar ersattes oftast av lika många stalinistiska. Ingen utrensades direkt för att man var av judisk härkomst, även om antisemitism kom att användas i kampanjen mot Trotskij. Baron menar att Lazar Kaganovitj överlevde utrensningarna endast därför att hans syster Rosa då var gift med Stalin.

Detta kan mycket väl vara riktigt, men visar ännu mer på det komplicerade i frågan om Stalins antisemitiska läggning. Pinkus menar att Stalin använde utrensningarna som ett medel att få bort judarna, men att detta inte lyckades förrän på 1940-talet [Baron 1964: 243; Pinkus 1989: 78, 08].

Ännu år 1939 fanns det 11 fullvärdiga judiska medlemmar och tre kandidatmedlemmar i centralkommittén, eller 10,1% av samtliga (medan de endast utgjorde drygt 4% av antalet partimedlemmar). På XVIII partikonferensen i februari 1941 degraderades dock Antselovitj och Litvinov till kandidatmedlemmar. Av de sammanlagt 15 CK-kandidater som degraderades, var två judar: Vainberg och Zjemtjuzjina. Inga nya judiska medlemmar och kandidater invaldes. År 1952 var bara fem CK-medlemmar judar, eller 2,1%. År 1956 föll det till fyra, medan det så år 1961 endast fanns en fullvärdig judisk CK-medlem (Venjamin Dymshjits).

År 1919 upprättades ett verkställande organ för centralkommittén, ”Politiska byrån”. Trotskij, Zinovjev, och Kamenev satt med där fram till deras utrensning år 1926, vilket gjorde att andelen judiska politbyråmedlemmar låg mellan 23%-40%, dessutom var Sokolnikov kandidatmedlem åren 1924-25. År 1927 blev Lazar Kaganovitj kandidatmedlem och år 1930 fullvärdig medlem. Mellan åren 1939 och 1957 var han den ende, och därmed siste, juden i politbyrån.

Två andra organ, också formellt underordnade centralkommittén, var Organisationsbyrån och Sekretariatet. Orgbyrån skötte om anställningarna och Sekretariatet de löpande kontakterna med partiorganisationerna. Med Josef Stalin som generalsekreterare, blev dessa från mitten av 1920-talet de reella maktorganen i Sovjetunionen. Lazar Kaganovitj, Moises Kaganovitj, Lev Mechlis, Moisej Ruchimovitj, A. Jakovlev, och Jan Samarnik var periodvis aktiva där, men sedan andra halvan av 1930-talet har det inte funnits några judiska sekreterare.

Judarna var väl representerade också på mellannivå. När bolsjevikerna höll sin allryska konferens i april 1917, var 20% av delegaterna judar. På de partikongresser som bolsjevikpartiet höll mellan 1917 och 1922, var mellan 15-20% av delegaterna judar. Ännu på den 14 partikonferensen i november 1927, var över 10% av dem judar. [Gitelman 1972: 106; Judaica 1972: 5/797-798; Pinkus 1989: 78, 80, 182-183, 236; Sawyer 1979: 112, 226-117].

När det gäller republiknivå, har judarna i regel varit underrepresenterade i ledningarna. Det hörde samman med ’korenizatsijan’, alltså försöken att få den kommunistiska politiken att slå rötter hos den lokala befolkningen. I Ukraina och Vitryssland ledde detta inte bara till att ryssarna försvann ur ledningarna, utan även minoritetsfolken [Pinkus 1989: 80].

Tabell 1: Judar i det sovjetiska kommunistpartiet

År	1917	1922	1927	1939	1961	1966	1976	1982
% judar av parti-medlemmarna	5? (jan)	5,21	4,34	4,3?	2,8? (1960)	1,6? (1965)	1,9	1,4
% judar i central-kommittén	28,6 (aug)	20,0	10,6 (1925-26)	10,8	0,3	0,3	0,6	0,6
% judar i politbyrån & sekretariatet		18 (1919-35)		3 (1939-52)	0	0	0	0
% kommunister i judiska befolkn	0,1	0,81	1,55	(4,9-5,5)	-	16?	13,3	14,23
% kommunister i hela sovjetbef.	>0,0	0,26	0,72	-	-	-	6,5	6,78

% judar av totala sovjet. bef.	1,82 (1926)	1,78 (1939)	1,09 (1959)	0,90 (1979)
--------------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Källor: Baron 1964: 204; Gitelman 1972: 105-106; Judaica 1972: 5/798; Korey 1978: 96; Pinkus 1989: 77-78, 80, 88, 182-183, 236; Sawyer 1979: 112, 226-118; Simon 1986: 50, 448-450.

8.3. Inom statsapparaten.

När det gäller Rysslands, senare Sovjetunionens, Centrala exekutivkommitté (det högsta beslutande organet mellan sovjetkongresserna) var dess två första ordföranden judar: Lev Kamenev fram till januari 1918 och Jakov Sverdlov därefter fram till mars 1919. Även inom dess presidium fanns flera judar. År 1927 var 60 delegater judar (medan 42 var letter, 9 tyskar, och 7 polacker). År 1929 hade antalet judar sjunkit till 55 (medan där fanns 402 ryssar, 95 ukrainier, 26 letter, 13 polacker, och 12 tyskar).

I Vitrysslands Centrala Exekutivkommitté utgjorde judarna 22,6% av alla delegater under åren 1924-25. År 1924 utgjorde judarna 19,5% av representanterna på regional sovjetnivå i Vitryssland; i Kiev utgjorde de år 1925 30,4%, och i Moskva år 1927 6,7% [Pinkus 1989: 81-82].

År 1936 infördes en ny författning i Sovjetunionen, med ett Högsta Sovjet som högsta beslutande organ. Trots att delegaternas enda uppgift var att applådera redan fattade beslut, var medlemskapet där viktigt, eftersom det bevisade att man tillhörde den mäktiga och inflytelserika nomenklaturen. Valet till Sovjetunionens första Högsta Sovjet ledde till att 47 judar valdes, motsvarande 4,1% av alla delegater.

Valet till Vitrysslands Högsta Sovjet år 1938, resulterade i att 7,7% av de invalda delegaterna var judar. I Ryska SFSR var 4,1% av delegaterna judar (medan de utgjorde 0,9% av den totala befolkningen), i Tadzjikistan valdes 11 judar eller 3,9% av delegaterna (judisk befolkning: 0,3%). Det enda tecknet på en förändrad hållning till judarna var i Ukraina, där endast 2 delegater av 304 var judar (0,7%), medan den judiska befolkningsandelen var 4,9% [Baron 1964: 242; Pinkus 1989: 81].

Tabell 2: Judisk representation i Sovjetunionens Allunionella Högsta sovjet

År	1937	1946	1950	1958	1962	1966	1974
Totalt antal mandat	1143	601	1316	1364	1443	1517	1517
	Unionssovjet						
Antal judar	47	5	5	3	5	5	6
- i %	4,1	0,8	0,4	0,2	0,3	0,3	0,4
% judar av tot. bef.	1,78			1,09 (1959)			0,90 (1979)

Källa: Sawyer 1979:117-119

Men när man går till tiden efter andra världskriget, märks en tydlig förändring. Andelen judar faller då så drastiskt, att den judiska befolkningsgruppen istället blir starkt underrepresenterad. I de 15 sovjetrepublikernas egna Högsta sovjeter år 1959, var det bara 14 mandat (0,26%) som innehades av judar, av sammanlagt 5.312. Det var bara i Litauens Högsta sovjet som andelen judar motsvarade befolkningsandelen. År 1971 fanns det 6.056 judar i olika sovjetorgan i USSR, men bara 19 judar i republikernas Högsta sovjet. Förvisso innehade judar 8.000 olika förtroendeposter i hela Sovjetunionen, av totalt 2.200.000, men t.ex. Sawyer menar att de till större delen var utan större politiskt värde [Sawyer 1979: 119]

Inom Sovnarkom (Folkkommissariernas råd), från år 1946 Ministerrådet, har det funnits flera prominenta judar. Folkkommissarier under Leninepoken var Leo Trotskij (utrikes 1917-18; försvar 1918-25); Lev Kamenev (vice ordförande i Sovnarkom 1923); Grigorij Sokolnikov (vice finans 1921-22, finans 1922-1926); Maksim Litvinov (vice utrikes 1921-); Miron Vladimirmv (livsmedelsfrågor 1921, jordbruk i Ukraina, 1922 finansfolkkommissarie i Ryska RSFSR); Moisej Frumkin (vice livsmedel mars 1922, vice utrikeshandel).

Under den första Stalintiden fanns Maksim Litvinov (vice utrikes -1920, utrikes 1930-39). Jakov Jakovlev (vice arbetar- och bondeinspektionen 1922-26, jordbruk 1926-38?); Lazar Kaganovitj, Genrich (Heinrich) Jagoda, Rozengolts, Dreitserr, Moisej Kaganovitj, och Lifsjits [Pinkus 1989: 82].

År 1936 var sex av de 20 folkkommissarierna judar: Jagoda (inrikes och säkerhetstjänsten), Lazar Kaganovitj (kommunikationer), Litvinov (utrikes), Rozengolts (utrikeshandel), J. Dreitser (inrikeshandel), A. Kalmanovitj (jordbruksenheter). År 1939 var Lazar och Moisej Kaganovitj, B. Antselovitj, M. Berman, L. Ginzburg, L. Vannikov, och P. Zjemtjuzjina-Molotov folkkommissarier. Vidare fanns det tre vice ordföranden i Folkkommissariernas råd och Ministerrådet under den här tiden: Rozalija Zemljatjka (1939-43), Lev Mechlis (mars-maj 1941), och Lazar Kaganovitj (1944-53).

Av de åtta judiska ministrar från år 1939, var det endast Ginzburg, Vannikov, Mechlis, och Kaganovitj som satt fram till år 1946. Till det kom fyra viceministrar. År 1947 hade det sjunkit till två ministrar, men inga viceministrar. År 1950 ersatte så David Raizer Lev Mechlis [Pinkus 1989: 83, 184].

Typiskt är, att när ordföranden i GOSPLAN, Venjamin Dymjsjits, blev vice premiärminister i november 1962, valdes han inte på några politiska meriter, utan först och främst därför att han var en teknokrat, en opolitisk ingenjör som hade utmärkt sig genom att bygga stålverk i Indien [Baron 1964: 333].

8.4. Andra offentliga uppdrag.

När tsarregimens restriktioner upphävdes, drog judarna snabbt fördel av sin nya frihet. Medan de inom tsararmén varit helt utestängda från officerstjänsterna, kom de att spela en stor roll i den av Leo Trotskij skapade Röda armén. Enligt en officiell sovjetisk sammanställning över de hjältar som stupade för revolutionen under åren 1917-21, var av de sammanlagt 2160 namngivna hjältarna 213 judar, eller 10% [Shaffer 1974: 6].

Förutom Trotskij, bistådd av Skljanskij och Sverdlov, i Röda arméns topp, fanns åtskilliga judiska soldater ute på slagfältet. Under inbördeskriget var fyra divisionschefer judar, och flera enheter bestod enbart av judar; en brigad leddes av Josef Furman. Efter inbördeskriget fick Jona Jakir, Sideman, J.B. Goldberg, Grigorij Sjtern, Jan Gamarnik, och Feldman ledande militära poster. Jaakov Sjmusjkevitj organiserade dessutom det nya sovjetiska flygvapnet; han blev sovjetiska flygvapenchef år 1940. Sjtern tjänstgjorde sedan i Fjärran östern, där han kastade ut de japanska trupper som invaderat sovjetiskt och mongoliskt territorium.

Medan judarna år 1926 utgjorde 1,8% av soldaterna, utgjorde de 4,4% av alla officerare. Speciellt många judiska officerare fanns inom sjukvårdskåren, administrationen, och det politiska kommissariatet. Inom det högsta befälet var 4,57% judar (medan t.ex. vitryssarna bara utgjorde 4,37%) [Baron 1964: 242; Judaica 1972: 11/1556; Pinkus 1989: 84].

Under Andra Världskriget utmärkte sig judarna återigen. 500.000 judiska män och kvinnor tjänstgjorde inom Röda armén, plus 10-20.000 partisaner. En tredjedel av de judiska

partisanerna stupade, vilket också 200.000 judar i den reguljära armén gjorde. Av partisanhjältarna märktes t.ex. Itsik Vittenberg och Girsj Glik. Den senare av nazisterna mördade 19-åriga Tatjana Markus var ledare för den underjordiska rörelsen i Kiev.

Det fanns åtskilliga hundra judiska överstar och överstelöjtnanter, och mer än 100 generaler. De judiska soldaterna erhöll 160.000 ordnar och medaljer, därmed placerande sig som den femte mest dekorerade folkgruppen. 133 judar fick den högsta militära ordern, ”Sovjetunionens hjälte”: den legendariske kosackgeneralen Lev Donator (postumt efter ha stupat vid slaget om Moskva), pansargeneralen David Dragunskij (två gånger), general Jakov Krejzer, generallöjtnant Matvej Vajnrub, generallöjtnant Sjimmon Krivosjejn, general Volkenstejn, fyra piloter i kvinnliga flygregementet (Polina Gelman, Zina Hofman, Lila Litvak, Rachel Zlotina), Ljudmila Kravets (kvinnlig sergeant som anföll och erövrade en tysk postering under slaget om Berlin), m.fl. [Judaica 1972: 11/1557-58, 1572-76, 14/478-480; Moscow News 1992: 33/2; Shaffer 1974: 10-11; Ruchadze 1985: 25-26].

1930-talets utrensningar drabbade alla inom parti- och statsapparaten, som kunde misstänkas ha självständiga idéer. De judiska militära ledarna Jakir, Feldman, Sideman, och Gamarnik arkebuserades år 1937, när ledningen, för Röda armén krossades. Men fortfarande skedde detta inte därför att de var judar.

En tydlig diskriminering av judar börjar dock att synas från år 1943, när det gäller befordringar, utnämningar, och utmärkelser, ”på grund av det skadliga inflytandet från den framlidne högste armékommissarien, politbyråmedlemmen... [och] tvättakta antisemiten Sjtjerbakov”, enligt vad en judisk kapten senare rapporterade om.

Det är väldigt typiskt, att den exakta siffran över antalet judar som fått ordern ”Sovjetunionens hjälte” var censurerad ända fram till augusti 1992, då en militärhistoriker privat gav ut en bok i 3.000 exemplar, med historik över alla judiska mottagare av ordern [Baron 1964: 303; Moscow News 1992: 33/2; Pinkus 1989: 182]. Det allvarligaste med det var inte att de inte fick skryta med sina ordnar, utan att mörkläggningen underblåste en av de allra mest spridda och giftiga antisemitiska myterna, nämligen att judarna myglade sig bort från fronttjänsten, om de nu inte smet helt ifrån militärtjänsten.

När det gäller Tjekan, är det svårare att få fram pålitliga siffror. Även antikommunistiska judar framhåller med oförställd stolthet de segrar judiska f.d. meniga soldater inhöstade i kamp mot kontrarevolutionens ordensnedtyngda generaler, men ingen vill egentligen diskutera judarnas roll inom den hemliga polisen, trots att den under inbördeskriget sägs som lika viktig (”Revolutionens svärd”) som Röda armén, och att judar därför i stor utsträckning rekryterades (den berömde författaren Isaak Babel tjänstgjorde inom båda). I *Pravda* i december 1937 fanns dock en lista på 407 funktionärer som dekorerats på GPU:s 20-årsdag, varav 42 namn (11%) identifierades som judar [Baron 1964: 203].

Judar var också väl representerade inom folkkommissariaten för inrikesfrågor, utrikesfrågor, och utrikeshandel. Av de 417 viktigaste uppdragen inom parti, regering och parlament, hölls i mitten av 1920-talet 27 av judar, eller 6%. Detta minskade under 1930-talet, men det kunde självklart bero på naturliga orsaker. Den politiska representationen var ändå dubbelt så hög som den judiska andelen av folkmängden. Bland den ekonomiska eliten, alltså bland företagsledare etc., utgjorde judarna upp till 10% [Pinkus 1989: 83].

Men från år 1946 börjar man att rensa ut judar från partiet, Röda armén, och den diplomatiska kåren. Diskriminerande antagningsregler för universitetsstudier infördes också. Mellan åren 1948-53 pensionerades 63 generaler, 111 överstar, och 159 överstelöjtnanter av judisk börd;

inga judar upprätthöll därefter några viktiga poster inom armén. Judarna utrensades också helt från försvars-, utrikes-, och utrikeshandelsministerierna; Jakov Surits hade då varit ambassadör i Brasilien ända till år 1946 och Boris Sjtein var aktiv ända till år 1952. [Baron 1964: 316; Judaica 1972: 11/1558-59; Pinkus 1989: 884].

Eller, som Roy Medvedev, känd sovjetisk vänsterradikal dissident, sa: den kampanj mot ”rotlösa kosmopoliter” som Stalin ledde efter andra världskriget, innebar att centralkommittén, regeringen, provinserna, regionerna, militären, den diplomatiska kåren, KGB/MVD, prokuratorsämbetet (åklagarämbetet)-, domstolarna, m.m., helt ”rensades” från judar [Sawyer 1989: 159].

Dock var det aldrig frågan om en återgång till tsartiden. Fram till år 1979 hade 340.000 judar belönats för såväl heroism och tapperhet i fält som för prestationer i arbetet. 80 stycken hade tilldelats ordern ”Socialistiska arbetets hjälte”. 123 judar hade fått det prestigefyllda ”Leninpriset” (dvs, 11% av alla vinnare), och 1478 (12% av alla belönade) hade fått ”Sovjetunionens statspris” [Sawyer 1979: 119-120].

Det var dock först år 1956, som de sovjetiska ledarna gav en politisk motivering till judarnas utestängning från parti och stat. När Chrusjtjov det året mötte en delegation från det franska socialistpartiet, förklarade han [citerat i Korey 1978: 93]:

”I början av revolutionen hade vi många judar i parti- och statsledningen. Det var mer bildade, kanske även mer revolutionära den genomsnittlige ryssen. I sinom tid har vi skapat nya kadrer...”

Ombedd att förklara vad ”nya kadrer” var för något, svarade Chrusjtjov ”vår egen intelligentsia” [Ibid.]:

”Om judarna idag skulle vilja inta de främsta positionerna i våra republiker, så skulle givetvis de inhemska invånarna ta illa upp. Dessa anspråk skulle inte falla i god jord hos de sistnämnda, i synnerhet som de inte anser sig varken mindre intelligenta eller begåvade än judarna. Eller när till exempel en jude i Ukraina utses till en viktig post och omger sig med judiska medarbetare, då är det förståeligt att det kan ge upphov till avundsjuka och fientlighet.”

9. Efter oktoberrevolutionen.

9.1. Kontrarevolutionen: antisemitism och pogromer.

Under inbördeskriget genomförde kontrarevolutionära, ”vita”, arméerna omfattande judepogromer. Siffrorna är fortfarande väldigt osäkra. Den rysk-judiske historikern Dubnov uppskattade att 530 samhällen hade attackerats i Ukraina, varvid 887 större och 349 mindre pogromer hade genomförts, resulterande i 60.000 dödade och dubbelt så många skadade.

Baron uppger att det förekom 857 pogromer och 335 mindre attacker, resulterande i 30.000 mördade. Siffran ligger på 150.000, om man räknar med de som indirekt dog av pogromerna. Detta resulterade i 100.000 änkor och 200.000 föräldralösa barn. 28% av de ukrainska judarnas hem hade dessutom nedbränts och 10% av dem hade övergivits av sina ägare.

Pinkus beräknar, att under åren 1914-21 tvingades 500.000 judar att fly eller blev fördrivna, att 150-200.000 dödades eller skadades, samt att 300.000 barn blev föräldralösa. Sovjetiska beräkningar från tiden efter inbördeskriget ligger oftast högre: 180-200.000 judar mördade i 1.520 pogromer [Baron 1964: 220-221; Judaica 1972: 13/701; Pinkus 1989: 62-63; Shaffer 1974: 6; Weinryb 1978: 310; Zaslavsky-Brym 1983: 11].

Det var i Ukraina som de värsta pogromerna skedde. Ändå hade den lokala regeringen,

Radan, utnämnt tre vicesekreterare för ryska, polska, och judiska ärenden den 1 juli 1917, senare upphöjda till ministrar. Dessutom var en jude, Arnold Margolin, under en period ukrainsk utrikesminister. Den 9 januari 1918 utfärdades ett dekret, som fastslog att [cit. i Baron 1964: 218]

”varje nation som bor inom Ukrainska folkrepublikens gränser har rätt till nationellt och personligt självstyre, det vill säga att dess nationella liv organiseras självständigt genom nationella förbundsorgan, vars makt omfattar alla dess medlemmar inom den Ukrainska folkrepublikens gränser. Ingen av nationerna kan någonsin berövas denna rättighet, eller begränsas i utövandet av den.”

I april 1918 störtades Radan, och ersattes med en tysk marionettregim under hetman Skoropadskij, som försökte återinföra de gamla tsarlagarna [Baron, 219]. När Tyskland kapitulerade i november 1918, föll Skoropadskijregimen som ett korthus. Han ersattes av ett ”direktorat”, där från februari 1919 Simon Petljura var ordförande. Petljura var mensjevnik och i hans regering fanns det en minister för judiska ärenden, Moses Silberfarb från Farejnigte.

Men snart blev den ukrainska armén beryktad för sina otaliga pogromer: Berditjev; Zjtomir (80 judar mördade i januari 1919; 317 i mars 1919, efter det att Röda armén lämnat staden); Proskurov (1.700 mördade den 15 februari 1919); Felsjtin [Gvardeiskoje] (600 döda den 16 februari 1919); m.fl. platser. Enligt Judaica, mördades sammanlagt 50.000 judar under Petljura-Smessenkoregimen. Silberfarb klagade över detta, men utan att de ansvariga militära befälhavarna blev bestraffade.

I andra fall var regimen indirekt ansvarig. I den lilla judiska staden Pogrebisjtjenskij hade en judisk självförsvarsstyrka skyddat staden mot anfall från ukrainska bönder, men efter det att Röda armén retirerat, avväpnade den ukrainska armén dem. Några dagar senare, den 22 augusti 1922, intog en beväpnad bondearmé Pogrebisjtjenskij och plundrade staden, samt massakrerade 400 judar. När Kiev erövrades i augusti 1919, avrättade Petljuraregimen 36 medlemmar av den judiska självförsvarsstyrka, som stannat kvar efter Röda arméns reträtt [Judaica 1972: 10/994, 13/694, 13/699, 14/458-459, 1027].

Enligt ett vittne, såg Petljura medvetet mellan fingrarna med pogromerna:

”Det är tråkigt att det äger rum pogromer, men de upprätthåller disciplinen i armén” [Baron 1964: 220].

Salomon Goldelmann, under en tid medlem av den ukrainska regeringen, beskrev Petljuraregimen så här [cit. i Baron 1964: 219]:

”Den högsta militärledningens fullständiga beroende av officerarnas, kårens och soldaternas vilja fick den helt enkelt att vara rädd för att offentligt gå mot pogromstämningarna i armén. Den saknade mod att bestraffa de officerare och befälhavare som var ansvariga för judarnas blodsutgjutelse. Militärledningen fruktade att den därmed skulle förlora kontrollen över armén. Hur otroligt det än kan verka, så vilade på detta sätt den ukrainska högsta militärledningens och Petljuraregimens makt på att de i tysthet gick med på att det judiska folket slaktades.”

I december 1919 hade Röda armén intagit Kiev, vilket tvingade Petljuraregimens armé att retirera till Polen. Trots en militär allians med Polen under 1920 års krig mot Sovjetryssland, fick Petljura stanna i exil. År 1926 mördades Simon Petljura i Paris av en ukrainskfödd jude, Shalom Schwartzbard, som lått 15 av sina släktingar mördade av Petljuras armé: med anledning av detta, frikände den franska domstolen Schwartzbard [Judaica 1972: 14/1027].

Anarkin i Ukraina ledde till uppkomsten av otaliga bondearméer, vilka under ledning av en

”ataman” slogs emot Röda armén. De judiska samhällena plundrades eller utpressades otaliga gånger av dessa arméer, men vissa gick ännu längre och begick massakrer. Ataman Hryhorjevs (Grigorjev) armé mördade under sommaren 1919 cirka 6.000 judar. En av de mest beryktade bondepogromerna var den i Trostijanets i maj 1919, då mer än 400 mördades [Judaica 1972: 13/699-700, 14/459].

På våren 1919 backade Storbritannien och Frankrike upp nästa kontrarevolutionära utmanare, nämligen tsargeneralen Denikin och hans ”Frivilligarmé”. Denikins armé – som antagit tsarregimens gamla slogan ‘Slå mot judarna och rädda Ryssland!’ – blev beryktad för sina judepogromer, som den genomförde i varje samhälle den kom till. Mest ökad var den i Fastov, där 1500 personer mördades. Enligt ofullständiga uppgifter, genomförde Frivilligarmén 213 pogromer i 164 samhällen, med åtskilliga tusen dödade. När Denikin mottog en judisk delegation i juli 1919, förklarade han att han inget kunde göra, därför att hans armé bara bestod av ”mänskligt avskum”, som knappast ens lydde hans order [Judaica 1972: 5/1535, 13/700, 14/459].

Denikin har i sin förklaring till ”Frivilligarméns” nederlag, bl.a. påpekat pogromernas roll: ”Sydarméns trupper drabbades också av den allmänna sjukan oh svärtade sitt rykte genom judepogromer...De gamla misshälligheterna gjorde sig påmind i den hatiska atmosfären. Pogromerna innebar lidanden för det judiska folket, men de förstörde också andan hos trupperna, förvred deras sinnen och fördärvade disciplinen...” [citerat i Deutscher 1973A: 322].

De andra ”vita” arméerna var inte lika extrema. I Sibirien genomförde dock baron Ungern-Sternbergs kosackbataljoner, vilka lydde under amiral Koltjaks regim, en systematisk förstörelse av de judiska samhällena i östra Sibirien och Mongoliet. Efter det att Röda armén fått kontrollen över Ukraina cirka 1920-21, fortsatte de antisovjetiska banden med sina pogromer, vilka allt mer fick karaktären av hämndaktioner, syftande till att totalt utplåna den judiska befolkningen och deras samhällen. I t.ex. Tetiev mördades cirka 4.000 personer, varefter staden sattes i brand [Judaica 1972: 13/700].

Nestor Machnos anarkistiska bondegerilla (Revolutionära upprorsarmén) var ansvarig för några av de mest brutala pogromerna under ryska inbördeskriget. Machno hade flera judiska anhängare och han själv förnekade allt ansvar för dåden, men de kom att svårt belasta hans rörelse [Judaica 1972: 15/33-34].

De stora pogromer de polska arméerna genomförde, t.ex. Lvov år 1918 och Vilna år 1919, skedde inte som en del i kampen mot sovjetmakten. Dock förekom det ett flertal avrättningar av ”misstänkta kommunistmedlemmar”, t.ex. i Pinsk avrättades 35 ledande judar efter en skenrättegång den 5 april 1919. Efter Polens anfall på Sovjetfederationen år 1920, genomfördes flera pogromer i Vitryssland av Bulak-Balachowicz ukrainsk-ryska ”frivilligheter”, vilka ingick i den polska armén [Judaica 1972: 13/543, 700, 14/459].

9.2. Sions vises protokoll

Efter den ryska revolutionen, blev, i de reaktionära antisemiternas paranoida värld, bolsjevismen judarnas senaste skapelse för att kunna uppnå världsherravälde. Den medeltida bilden av juden som Kristusmördare, ritualmördare, brunnsförgiftare, hostiaskändare och ockrare, fick ny en dimension, nämligen tsarmördare och privategendomens dödsfiende. Detta kom att drivas till sin spets under nazismen:

”Karl Marx var den ende bland miljoner som i en långsamt men säkert ruttnande värld med

profetens träffsäkra blick upptäckte giftämnet, skalade fram det och likt en svartkonstnär kokade ihop en koncentrerad brygd, som hastigt skulle förintna de fria nationernas självständighet här på jorden. Men detta skedde till fromma för hans egen ras” [Hitler 1970: 357].

”Den ryska bolsjevismen måste vi betrakta som ett försök i det tjugonde århundradet från judendomens sida att tillägna sig världsherraväldet” [Ibid.: 606].

Men sambandet mellan kommunism och judar ansågs så självklart, att även en så starkt sionistvänlig person som Winston Churchill utan vidare kunde, i en artikel kallad ”Sionism versus bolsjevism” i *Illustrated Sunday Herald* den 8 feb 1920, tala om Trotskijs ”planer på en världsomfattande kommunistisk stat under judisk dominans” [Weinstock 1989: 96].

”Sions vises protokoll”, tsarens hemliga polis’ gamla förfalskning, upplevde nu en renässans. Under inbördeskriget spred de vitas propagandister Protokollet i gigantiska upplagor, för att befolkningen skulle vända sig emot den ’judiska revolutionen’: detta var en bidragande orsak till de många pogromerna.

De Vita spred också Protokollet i Väst, där det snart översattes till de flesta europeiska språk och spreds i likaledes gigantiska upplagor: Finland år 1919, distribuerades även i Sverige; Polen, Frankrike, Tyskland, Storbritannien och USA år 1920; Italien år 1921; Ungern år 1922; Lettland år 1923; etc.

I USA fick det extra stor genomslagskraft, därför att bilkungen Henry Ford, som en del av hans antisemitiska och antibolsjevistiska korståg, sponsrade utgivningen av Protokollet fram till år 1927. Störst inflytande kom det dock att få i Tyskland [Judaica 1972: 6/582; Gilbert 1986: 65].

Sions vises protokoll innehåller bara marginellt anspelningar på den socialistiska rörelsen, utan istället angrips främst frimurarrörelsen. Vidare anklagas judarna för ligga bakom olika inslag av moraliskt förfall: allmän rösträtt, progressiva skatter, arvskatt, underminering av adelns och monarkins makt, tryckfrihet, partisplittring, utlandslån, ekonomiska krig, tunnelbanor (”de underjordiska metropoljärnvägarna skola till den tiden bliva ledda under alla huvudstäder, vilka därifrån bliva sprängda i luften med alla landets institutioner och dokument” – Lazar Kaganovitj byggde tunnelbanan i Moskva!), etc., etc. [Nilus 1920: passim].

I en svensk upplaga från år 1920, exemplifieras den judiska världssammansvärjningen med bilder på Karl Marx, Ferdinand Lassalle, de ryska kommunistledarna Trotskij, Zinovjev, Uritskij, Kamenev, Joffe, Litvinov, Lunatjarskij (ryss) Karachan (armenier), ledarna för 1919 års ungerska rådsrepublik, bl.a. Béla Kun, de tyska spartakistledarna Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht (tysk), ledaren för 1919 års bayerska rådsrepublik Kurt Eisner, tyska socialdemokrater som Eduard Bernstein, Oskar Cohn, Hugo Haase, och Friedrich Ebert (ickejude), den franske borgerlige 1800-talspolitiker Isaac Crémieux (felstavat Cremier!), samt diverse andra mindre kända namn [Nilus 1920: passim].

Som bekräftelse på Protokollens äkthet, innehåller 1920 års upplaga ett ”dokument”, publicerat i en kontrarevolutionär rysk tidning den 6 februari 1920. Enligt den, hade man hittat i fickan på den ”på estniska fronten stupade bolsjevikkommendören för 11:te skarpskyttebataljonen, juden Zunder, ett intressant dokument på hebreiska språket, belysande judarnas verksamhet och hemliga organisation i Ryssland” [citerat i Nilus 1920: 110-112]:

”Sekret. Till representanterna för samtliga avdelningar av israeliternas internationella förbund.

Israels söner! Stunden för vår slutliga seger är nära. Vi stå på tröskeln till världsherraväldet. Det,

som vi förut blott kunde drömma om, håller på att förverkligas. Ännu helt nyss svaga och hjälplösa, kunna vi nu, tack vare den allmänna världsomvälvningen, höja med stolthet våra huvud...

Varen försiktiga och förteguna! Vi få icke hava medömkan med vår fiende. Vi böra undanröja det ryska folkets bästa och ledande element, för att det kuvade Ryssland ej måtte få någon ledare. Därigenom tillintetgöra vi varje möjlighet till motstånd mot vår makt. Vi böra väcka partihat och underblåsa tvedräkten bland arbetare och bönder. Krig och klasskamp tillintetgöra alla kulturskatter, som skapats av de kristna folken. Men varen försiktiga, Israels söner! Vår seger är nära, ty vår politiska och ekonomiska makt och vårt inflytande öwer massorna är i snabb tillväxt. Vi köpa upp statslån och guld och därmed herraväldet på världsbörsen. Makten är i våra händer, men varen försiktiga! Sätten icke tro till förrädiska, dunkla krafter.

Bronstein [Trotskij], Apfelbaum [Zinovjev], Rosenfeld [Kamenev], Steinberg – alla äro liksom tusende andra trogna söner av Israel. Vår makt i Ryssland är obegränsad. I städerna, kommissariaten, livsmedelskommissionerna, gårdskommittéerna o.s.v. dominera de våra. Men låten icke segern berusa eder! Varen försiktiga, ty ingen skall försvara oss, utom vi själva.

Minnens, att man icke kan lita på den röda armén, som en vacker dag kan vända sina vapen emot oss!

Israels söner! Stunden för vår. länge åtrådade seger över Ryssland är nära. Sluten fastare edra led! Förkunnen högre vårt folks nationalpolitik! Kämpen för våra eviga ideal! Helighållen de gamla lagar, som historien testamenterat oss! Må vårt förstånd, vårt geni bevara och leda oss!

Centralkommittén för Petersburgska avdelningen av israeliternas internationella förbund.”

I fall någon VAM-are etc. fick en ”aha”-upplevelse av att läsa detta, så bör man tänka på, att sedan slutet av år 1919 rådde det vapenstillestånd på den estniska fronten, vilket ledde till att Estland (som första land i världen) slöt fred med Sovjetryssland den 2 februari 1920 – alltså fyra dagar innan det här ”dokumentet” publicerades...

10. Bolsjevikerna och antisemitismen.

10.1. Före revolutionen.

Frånvaron av rasistiska tankegångar var något allmänt inom den ryska revolutionära rörelsen. Julij Martov, först Lenins nära vän och medarbetare men senare mensjevikedare, förklarade år 1895, tydligt influerad av Karl Marx, att ”En arbetarklass som är nöjd med att leva i en underordnad nation kommer inte att resa sig mot en underordnad klass’ öde... Det nationella och klassmedvetandets tillväxt näste gå hand i hand” [citerat i Baron 1964: 170].

I Tsarryssland var antisemitismen inte bara allmänt utbredd och uppbackad av starka krafter, utan också inskriven i 650 olika lagar. I april 1914 lade den bolsjevikiska dumagruppen fram ett lagförslag mot etnisk diskriminering i allmänhet och av judarna i synnerhet [Lenin 1972-81: 20/172-173, ”The National Equality Bill”].

”De judiska arbetarna lider under ett dubbelt ok, både som arbetare och som judar. Under de senaste åren har förföljelserna mot judarna antagit otroliga dimensioner. Det räcker att påminna om de antijudiska pogromerna och fallet Beilis. Med tanke på dessa omständigheter måste de organiserade marxisterna ge den judiska frågan vederbörlig uppmärksamhet.”

förklarade Lenin, som skrivit motionen:

”1. Medborgare från alla nationaliteter som bor i Ryssland är jämlika inför lagen.

2. Ingen medborgare i Ryssland kan, oavsett kön och religion, få begränsade politiska eller andra rättigheter på grundval av ursprung eller nationalitet.

3. Alla lagar, provisoriska föreskrifter, tillägg till lagar och så vidare, som pålägger judar begränsningar inom något område av det samhällsliga och politiska livet avskaffas härmed. Artikel 767, vol IX, som slår fast att judar är underkastade allmänna lagar i alla fall *där det inte har utfärdats några speciella föreskrifter som gäller dem* upphävs härmed. Alla begränsningar av judarnas rättigheter vad gäller bostadsort och resor, rätten till statlig och offentlig anställning, rösträtt, militärtjänstgöring, rätt att köpa och hyra fast egendom i städer, byar etc, avskaffas härmed, och alla inskränkningar av judarnas rättigheter att anställas i fria yrken etc avskaffas härmed.

4. Till den nuvarande lagen bifogas en rad lagar, order, provisoriska föreskrifter etc, som begränsar judarnas rättigheter, och som ska upphävas.”

Lenin återkom två veckor senare med en ny artikel, där han ytterligare betonade vikten av att arbetarrörelsen bekämpade alla former av rasism och nationellt

”Den härskande nationen – storryssarna – utgör omkring 45% av tsardömet's hela befolkning. Av varje 100 invånare tillhör 50 ’underlydande folk’. Och levnadsvillkoren för denna enorma befolkning är ännu hårdare än för ryssarna. Politiken att förtrycka nationaliteter handlar om att *splittra* nationer. På samma gång är det en politik av systematisk förvanskning av folkets sinnen... Men arbetarklassen är i behov av *enhet, inte splittring*. Den har ingen hätskare fiende än de barbariska fördomar och vidskepelse som dess fiender sprider bland de okunniga massorna. Förtrycket av ’underlydande folk’ är ett tveeggat vapen. Det skär åt båda håll – mot de ’underlydande folken’ och mot det ryska folket...”

Skolorna, pressen, parlamentstribunen – allt utnyttjas för att sprida det okunniga, barbariska hatet mot judarna. Detta smutsiga och föraktliga arbete utförs inte bara av de Svarta hundradena utan också av reaktionära professorer, lärda personer, journalister och medlemmar av duman. Miljontals och tusentals miljoner rubel används för att förgifta folkets tankar. Det är en hederssak för de ryska arbetarna att stöda detta lagförslag med tiotusentals proletära underskrifter och deklarationer...”

Judarnas centrala betydelse för den ryska revolutions- och arbetarrörelsen återkom Lenin till när han den 22 januari 1917 föreläste i Zürich om 1905 års revolution, trots att den överväldigande delen av de judiska revolutionärerna fortfarande befann sig utanför bolsjevikpartiet. Han framhöll återigen, att tsarregimen medvetet odlade antisemitismen, för att kunna behålla makten [Lenin 1972-81: 23/250]:

”Tsarismens hat riktade sig särskilt mot judarna. Å ena sidan utgjorde judarna en synnerligen hög procent (i förhållande till den judiska befolkningens totala antal) av den revolutionära rörelsens ledare. Även nu, det kan i förbigående nämnas, har judarna förtjänsten att de utgör en relativt hög procent av den internationalistiska strömningens representanter jämfört med andra folk. Å andra sidan utnyttjade tsarismen skickligt de mest obildade befolkningslagrens sämsta fördomar mot judarna. Så tillkom de i de flesta fall av polisen understödda, om ej direkt ledda *pogromerna* – i 100 städer räknades vid denna tid över 4 000 mördade och över 10 000 lemlästade – dessa fruktansvärda massakrer på fredliga judar, deras hustrur och barn, som framkallat sådan avsky i hela den civiliserade världen. Jag menar naturligtvis avsky från den civiliserade världens verkligt demokratiska element, och det är *enbart* de socialistiska arbetarna, proletärerna.”

10.2. Efter revolutionen.

10.2.1. Lagstiftning mot antisemitism.

Den 2 april 1917 upphävde den provisoriska regeringen alla restriktioner när det gällde religion, ras, och nationalitet [Sawyer 1979: 113]. Detta stoppade dock inte kontrarevolutionärerna, vilka redan innan oktoberrevolutionen hade återupptagit för fullt sin antisemitiska demagogi och sina judepogromer. I *Izvestija*, organ för Folkkommisariernas råd fanns den 27

juli/9 augusti 1918 följande dekret infört [citerat i Baron 1964: 215]:

”Folkkommisariernas råd förkunnar att den antisemitiska rörelsen och pogromerna mot judar är ödesdigra för arbetar- och bonderevolutionens intressen och uppmanar det arbetande folket i det socialistiska Ryssland att bekämpa detta gissel med alla tillgängliga medel. Nationell fiendskap försvagar våra revolutionärers led, splittrar de arbetande enhetsfront utan nationell åtskillnad och hjälper våra fiender.

Folkkommisariernas råd beordrar alla sovjetdeputerade att vidta obevekliga åtgärder för att rycka upp den antisemitiska rörelsen med rötterna. Pogrommakare och pogromagitatorer ska ställas utanför lagen.”

En informationskampanj genomfördes inom Röda armén och på arbetsplatserna, inklusive en omfattande utgivning av litteratur kring fenomenet antisemitism, både på vetenskaplig och populär nivå. Av de 100 första böcker som publicerades efter bolsjevikrevolutionen, behandlade 46 böcker och häften om antisemitismen. Alla försök till pogromer bestraffades, även av rödarmister. Baron uppger att rödarmister begick 106 övergrepp på judar i Ukraina, men att de skyldiga huvudsakligen var överlöpare från Denikin- och Petljuraregimernas arméer. Detta gjorde att de judiska ungdomarna var bland Röda arméns allra mest entusiastiska rekryter och att bolsjevikregeringen fick ett omfattande stöd bland den judiska befolkningen [Baron 1964: 220; Judaica 1972: 13/700; Pinkus 1989: 85, 335; Zaslavsky-Brym 1983: 11].

Under inbördeskriget bildades det judiska självförsvarsstyrkor, vilka organiserades, och stöddes politiskt och militärt, av Trotskij och den ukrainska kommunistpartiledningen. I Vitryssland gick det bra att organisera sådana, men i Ukraina gick de judiska partierna emot detta. Självförsvarsgrupperna upplöstes kring 1921-22. Det bör väl ha varit en helt normal omstrukturering av de väpnade styrkorna efter inbördeskrigets kaos, men Judaican hävdar att det berodde på att nationalister och sionister hade blivit för starka inom dem [Judaica 1972: 14/459; Weinryb 1978: 314]

I ett telegram till militärhögkvarteret i Kiev, daterat 10 maj 1919, gav Trotskij följande order, påtagligt medveten om att revolutionen på intet sätt utplånade alla nationella fördomar [citerat i Buch 1980: 8]:

”Eftersom det judiska socialistrevolutionära partiet, ‘Poale Zion’, och andra judiska arbetarorganisationer sade sig vara redo att organisera delar av de judiska arbetarna under det (militära) högkvarterets ledning. Jämte detta förslag föreslår jag att de judiska bataljonerna går med i de regementen där det också finns andra nationaliteter. På så sätt kan vi undvika den chauvinism som beror på de olika nationaliternas utanförskap, och som tyvärr uppstår när helt självständiga nationella militära enheter bildas.”

När den första sovjetiska grundlagen antogs år 1918, tillerkändes alla medborgare lika rättigheter oavsett ras och nationalitet. Alla former av privilegier eller förtryck baserat på nationalitet förklarades strida emot grundlagen. Enligt Ryska SFSR:s strafflag från år 1922, skulle man dömas till minst ett års fängelse för agitation och propaganda som utlöste nationella motsättningar och spänningar: hit kom antisemitism att räknas, inklusive det nedsättande ordet ”zjid”. 1927 års strafflag stadgade minst två års fängelse, dit nu även brott av religiös natur räknades [Sawyer 1979: 124-127].

10.2.2. Lenin efter revolutionen.

Lenin gjorde i mars 1919 skivinspelningar av åtta tal, vilka sedan användes när ”Agitprop”-grupperna arrangerade möten ute på arbetsplatserna, i bondbyarna, och ute bland trupperna. Talen berörde flera ämnen: president Sverdlovs död, Kominterns bildande, Sovjet-Ungerns

utropande, sovjetmaktens betydelse, medelbondens ställning, m.m. Ett av talen behandlade ”antijudiska pogromer” [Lenin 1972-81: 29/252-253, ”Anti-Jewish Pogroms” / ”Antijudiska pogromer”]:

”Antisemitism betyder att sprida fientlighet mot judarna. När den avskyvärda tsaristiska monarkin genomlevde sina sista dagar försökte den hetsa okunniga arbetare och bönder mot judarna. I förbund med godsägarna och kapitalisterna organiserade den tsaristiska polisen pogromer mot judarna. Godsägarna och kapitalisterna försökte rikta de nödlidande arbetarnas och böndernas hat mot judarna. Även i andra länder ser vi ofta hur kapitalisterna underblåser hat mot judarna för att bedra arbetarna, och avleda deras uppmärksamhet från det arbetande folkets verkliga fiende, kapitalet. Hatet mot judarna lever bara kvar i de länder där godsägarnas och kapitalisternas slaveri har skapat bottenlös okunnighet bland arbetarna och bönderna. Bara de mest okunniga och kuvade människor kan tro på de lögnar och det förtal som sprids om judarna. Det är en kvarleva från gamla feodala tider, då prästerna brände kättare på bål, bönderna levde i slaveri och folket var kuvat och stumt. Denna gamla, feodala okunnighet är på väg att försvinna, folkets ögon håller på att öppnas.

Det är inte judarna som är det arbetande folkets fiender. Det är kapitalisterna i alla länder som är arbetarnas fiender. Det finns arbetare bland judarna, och de utgör majoriteten. De är våra bröder, vilka precis som vi är förtryckta av kapitalet, de är våra kamrater i kampen för socialismen. Det finns kulaker, utsugare och kapitalister bland judarna, precis som bland ryssar och bland folk i alla länder. Kapitalisterna försöker så och underblåsa hat mellan arbetarna av olika tro, nationalitet och ras. De som inte arbetar hålls kvar vid makten av kapitalets makt och styrka. Rika judar, precis som rika ryssar och de rika i alla länder, står i förbund för att förtrycka, kuva, råna och splittra arbetarna.

Skam över den avskyvärda tsarismen som plågade och förföljde judarna. Skam över de som underblåser hat mot judarna, som underblåser hat mot andra nationer.

Länge leve den broderliga förtröstan och kampförbundet mellan arbetare i alla länder i kampen för att störta kapitalet.”

År 1961 återutgavs i Sovjetunionen Lenins inspelade tal på en LP-skiva, vilket man åter gjorde år 1970, när 100-årsminnet av Lenins födelse firades. Vid båda tillfällena saknades ett av talen: det ovanstående mot antisemitismen [Judaica 1972: 11/14; Pinkus 1989: 335].

10.2.3. Resultat av kampen mot antisemitismen.

Under lång tid fick bolsjevikregimen ett påtagligt stöd från den judiska folkgruppen, vilket man gärna själv framhöll. I en bok avsedd för masscirkulation från år 1929, ”Antisemitism och antisemiter. Frågor och svar” av G. Ledat, framhölls den judiska intelligentsians avgörande betydelse för revolutionens seger [citerat i Zaslavsky-Brym 1983: 83]:

”En betydande del av den inhemska ryska intelligentsian (i synnerhet ämbetsmännen) gav oktoberrevolutionen ett mycket fientligt mottagande och saboterade den på alla sätt. Men den judiska intelligentsian, som dittills inte hade accepterats i statlig tjänst, deltog till överväldigande majoritet inte i detta sabotage och inträdde i motsvarande grad i den nyskapade statsapparaten.”

Effekterna av kampen mot antisemitismen satt i mycket. Det finns rapporter som visar på, att stora delar av den sovjetiska judenheten var helt omedveten om någon som helst antisemitism, när de växte upp på 1920- och 30-talet. Mellan åren 1928-31 förde myndigheterna en aktiv kampanj mot antisemitismen, fast då som en del av Stalinregimens kampanj emot nationalism. Stalin förklarade själv i en intervju år 1931 för Jewish Telegraphic Agency, att antisemitism var ”ett fenomen som är djupt fientligt mot sovjetregimen och undertrycks hårt i SSSR”; han rent av beskrev det som ”en kvarleva från den kannibaliska periodens barbariska seder” [Pinkus 1989: 87; Sawyer 1979: 156; Shaffer 1974: 8].

Nazismens genombrott ledde till att sovjetregeringen starkt framhöll sin kamp mot anti-

semitismen 'överallt i världen' och sina 'broderliga känslor för det judiska folket', varvid man betonade dess insats för den internationella socialismen. Karl Marx, judiska härkomst fanns också upptagen i sovjetencyklopedierna ända fram till år 1952. Molotov framhöll själv detta offentligt år 1936: "Oavsett vad kannibalerna i de fascistiska antisemitiska leden må säga, så härrör våra vänskapliga känslor för det judiska folket från det faktum att det gav världen de kommunistiska idéernas skapande geni – Karl Marx" [Judaica 1972: 5/800; Pinkus 1989: 88].

10.3. Utvecklingen av den sovjetiska antisemitismen.

10.3.1. Kampen mot Vänsteroppositionen 1923-27.

Det första tecknet på officiellt sanktionerad antisemitism i sovjetisk politik, var under kampen mot Vänsteroppositionen under åren 1923-27. Den 4 mars 1926 föreslog Trotskij Bucharin, då allierad med Stalin, att de två på plats skulle undersöka anklagelserna om antisemitisk agitation, som en judisk arbetare framfört i ett brev till Trotskij (Bucharin accepterade först, men Stalin förbjöd honom att gå) [Trotsky 1980E: 45; markerat i originalet]:

"Författaren till det brev som jag har citerat ovan är också en judisk arbetare. Han... vågade inte skriva någon rapport om yttranden som 'judarna som agiterar mot leninismen'. Hans orsak var följande: 'Om de andra, icke-judarna, håller tyst så blir det besvärligt för mig...' Och denna arbetare – som skrev till mig för att fråga om det är sant att jag säljer mina tal och min signatur till borgarklassen, förväntar sig nu att vilken dag som helst bli avskedad från sitt arbete på fabriken... Med andra ord: *medlemmar i kommunistpartiet är rädda för att rapportera till partiets institutioner om Svarta hundra-agitation, och tror att det är de som kommer att sparkas ut, inte Svarta hundradenas gangster.*"

År 1941 föll en del av GPU:s arkiv i tyskarnas händer, de s.k. Smolenskarkiven, vilka efter krigsslutet övertogs av västmakterna. Arkiven bekräftar, att det i hemlighet spreds antisemitisk propaganda mot Trotskijs grupp [Schapiro 1978:9]. Enligt en artikel som Trotskij skrev den 22 februari 1937 ["Termidor och antisemitism", Trotsky 1980D: 25-26], gick stalinisternas agitation ut på, att Trotskijs

"anhängare var småborgare från 'småstäder', utan att definiera deras ras. Det var faktiskt lögn. Andelen judiska intellektuella i oppositionen var aldrig större än den i partiet eller byråkratin. Det räcker med att namnge ledarna för oppositionen under åren 1923-25: I. N. Smirnov, Serebrjakov, Rakovskij, Pjatakov, Preobrazjenskij, Krestinskij, Muralov, Beloborodov, Mratjkovskij, V. Jakolev, Saprnov, V. M. Smirnov, Isjtjenko – enbart infödda ryssar."

"Efter att Zinovjev och Kamenev gick med i oppositionen förvärrades situationen radikalt. Vid detta tillfälle öppnade sig ett perfekt tillfälle för att säga till arbetarna att tre 'missnöjda judiska intellektuella' står i spetsen för oppositionen. Under Stalins ledning förde Uglanov i Moskva och Kirov i Leningrad ut denna linje systematiskt och nästan helt öppet. För att ännu tydligare visa skillnaden mellan den 'nya' och den 'gamla' linjen blev judarna, även de som var mest hängivna generallinjen, avsatta från tunga poster inom partiet och sovjeterna. På landsbygden, såväl som i Moskvas fabriker, antog hetsen mot oppositionen år 1926 en genomgripande och öppet antisemitisk karaktär. Många agitatorer talade skamlöst i tongångar som: 'Judarna gör uppror'. Jag mottog hundratals brev som beklagande de antisemitiska metoderna i kampen mot oppositionen."

Denna typ av försåtlig antisemitism användes återigen i slutet av 1930-talet, när de f.d. oppositionsmännen rannsakades i Moskvaprocesserna. Trotskij citerade ett brev, som den tyske radikale journalisten Franz Pfemfert skrev till honom i augusti 1936:

"Kanske kommer du ihåg att jag för många år sedan i *Aktion* skrev att många av Stalins handlingar kan förklaras av hans antisemitiska tendenser. Det faktum att han, under denna monstruösa rättegång, genom Tass, lyckades 'rätta' Zinovjev och Kamenevs namn, är en handling i typisk

Streicher-stil. På så sätt gav Stalin klartecken åt alla antisemitiska, skrupelfria element.” [citerat i Trotsky 1980D: 27].

I 1936 års Moskvaprocess var tio av de 16 anklagade judar. Ändå var huvudanklagelsen emot dem att ha allierat sig med Nazityskland, för att kunna mörda den sovjetiska statsledningen. Trotskij påpekade, att detta inte skedde av en slump:

”Den senaste Moskva-rättegången... var iscensatt enligt det dåligt dolda mönstret att framställa internationalister som trolösa och laglösa judar fullt kapabla att sälja sig själv till det tyska Gestapo.” [Trotsky 1980B: 21].

Antisemitismen visade sig också tydligt i skådeprocessen mot Rosengolts, där åklagaren Vysjinskij i rätten framhöll, att man i hans ficka hittat ett papper med en vers från Psaltaren, som hans fru gett honom som en amulett [Pinkus 1989:88].

10.3.2. Smygande antisemitism.

Antisemitismens kriminalisering innebar inte att den försvann som genom ett trollslag. Smolenskarkiven rapporterar om oroligheter bland bönderna år 1922. Judarna anklagades för att ligga bakom den regeringskommission som insamlade guld från kyrkorna, vilket ledde till öppna mordhot och att judar överfölls på gatorna. Officiella sovjetiska publikationer berättar om antijudisk propaganda från den rysk-ortodoxa kyrkans sida. Andra berättar om judiska arbetare som råkat ut för diskriminering eller rent av tortyr på sina arbetsplatser. En rapport från år 1925 talar om övergrepp på judar från myndigheternas sida, att de diskriminerades när de ansökte om att få komma på offentliga institutioner för invalider, samt övergrepp från milisen.

Åren 1926-30 finns det officiella rapporter om att antisemitismen var vanlig bland apparatjiks, och allmänt spridd bland köpmän, arbetare, och partimedlemmar; antisemitisk infiltration skedde t.o.m. inom Komsomol. Den sovjetiske presidenten Kalinin förklarade året 1926, att antisemitismen då var värre bland intelligentsian än under tsartiden. Det fanns studenter, som öppet krävde att numerus clausus skulle återinföras för judar. Mycket av detta kunde tyglas, därför att Jevseksijan förde en aktiv kamp emot antisemitismen; detta finns belagt i Smolenskarkiven. När man så Jevseksijan lades ner år 1930, innebar detta alltså att ytterligare ett hinder för antisemitismen försvann [Weinryb 1978: 312-312, 315].

Hur djupt antisemitismen satt, visas av en undersökning Juri Lario gjorde på ett seminarium år 1928 i Moskva för parti- och kandidatmedlemmar. 64 olika frågor om judar registrerades bl.a. ”Varför får judarna så fina positioner?”, ”Varför finns det så många judar på universitetet? – Det måste väl bero på att de förfalskar sina betyg?”, ”Varför smiter judarna från värnplikten?”, ”Är inte antisemitismen judarnas eget fel?”, ”Varför lever de i sina egna exklusiva områden, och varför behåller de sin egen tro och sina egna seder?”, ”Varför vägrar judar att utföra tungt arbete?”, etc. [Weinryb 1978: 313].

Åtskilliga har påpekat det ihåliga i de sovjetiska myndigheternas kamp mot antisemitismen. Stalins uttalande år 1931 om att antisemitismen var ‘en kannibalistisk kvarleva’ publicerades aldrig i Sovjetunionen, förrän Molotov av en slump nämnde det vid införandet av 1936 års Stalinförfattning. Pinkus påstår, att pressen hade slutat att tala om fenomenet redan år 1932, men det kan inte stämma, åtminstone inte för den judiska pressen. Diverse antisemitiska utbrott noterades ännu under perioden 1930-35 i Der Sjtjern, Tribuna, och Der Emes [Pinkus 1989: 87; Weinryb 1978: 315].

Det har också ifrågasatts hur bestämt lagarna mot rasdiskriminering efterföljdes.

”Sedan 1925, och framförallt sedan 1926, har den välkamouflerade, oangripbara antisemitismen gått hand i hand med symboliska rättegångar mot öppna pogromister”, förklarade Trotskij år 1937 [Trotsky 1980B: 21].

I den av folkkommissariatet för justitiefrågor publicerade statistiken över Moskvaprovinsen för året 1927-28, finns 38 fall av antisemitiska brott registrerade, med sammanlagt 70 anklagade. Av dessa blev 10 frikända, 3 fick en offentlig reprimand, 30 fick böter, och 12 fick tvångsarbete, vilket då betydde att man arbetade på sitt vanliga arbete, men att man fick upp till 25% avdrag på lönen. 14 dömdes till fängelse, trots att brotten gällt 'huliganism' och övervåld och misshandel, mot judiska arbetskamrater [Baron 1964: 216].

Genom annekteringarna av Baltikum, östra Polen, och Bessarabien, ökade Sovjetunionens judiska befolkning med 2,17 miljoner. Stora delar av dessa deporterades till det inre av Sibirien, eftersom de tillhörde städernas borgarklass och intelligentsia. 250.000 judar som flytt från de polska områden som tillfallit Nazityskland deporterades också, trots att de ofta uppvisade klart markerade sympatier för det sovjetiska styret. Det är historiens ironi, att de därmed undgick att mördas av nazisterna, vilket annars drabbade en miljon andra sovjetjudar [Judaica 1972: 14/473; Shaffer 1974: 10; Simon 1986: 204].

Enligt sovjetiska källor, flydde 1.930.000 europeiska judar till Sovjetunionen undan nazismen, eller 75,3% av alla räddade judiska flyktingar. Detta bör dock tas med åtskilliga nypor salt, för förmodligen utgjorde större delen av dessa två miljoner flyktingar judar från de nyligen inkorporerade sovjetiska områdena [Weinstock 1989: 138]. I en appell till de amerikanska judarna den 22 december 1938, framhöll Trotskij att Sovjetunionen var lika ogint mot de judiska flyktingarna som västländerna, varigenom Stalinregimen blev medbrottsling i nazismens kommande ”Endlösung” på den judiska frågan [Trotskij 1980A: 29; markerat i originalet]:

”Antalet länder som kan ta emot dem minskar. Samtidigt skärps kampen alltmer. Det är inte svårt att föreställa sig vad som väntar judarna vid utbrottet av det kommande världskriget. Men även utan krig kommer världsreaktionens närmaste utveckling med säkerhet att betyda *judarnas fysiska utrotning*. Palestina har visat sig vara ett tragiskt bländverk, Birobidjan en byråkratisk fars. Kreml vägrar att ta emot flyktingar.”

Under de år som Molotov-Ribbentropakten var Kremles utrikespolitiska ledstjärna, försämrades situationen för de sovjetiska judarna drastiskt. Judiska flyktingar utlämnades till Tyskland, och i övrigt var mörkläggningen fullständig, när det gällde nyheter från det Tredje riket. Men det härskade också en fullständig tystnad om de antisemitiska händelser som skedde i de områden som annekterats av Sovjetunionen kring åren 1939-40. Vidare började de nya sovjetiska myndigheterna att diskriminera judarna i dessa områden, när det gällde politisk representation, utbildning, och kultur. Slutligen publicerades det allt mindre med statistik och annat material om judarna i Sovjetunionen [Pinkus 1989: 88].

Redan år 1939 hade ett hemligt dekret om kvoter för judiska studenter utfärdats. Under kriget skedde nästa antijudiska aktion, nämligen att man år 1942 införde kvoter för judar i ledande positioner. År 1945 utfärdades en hemlig instruktion till fabriksdirektörerna om att avlägsna judar från ansvariga – ställningar [Sawyer 1979: 158].

Vid krigsslutet visade det sig också, att judar nekades att återfå den egendom i Ukraina, som de lämnat under striderna. Charkov utbröt det rent av en pogrom, med 16 dödade, efter det att staden befriats från nazisterna. Ett judiskt ögonvittne, som lämnade Sovjetunionen år 1944, hade besökt Charkov:

”Det officiella svaret till alla judiska representantskap är att antisemitismen som tyskarna har

smittat ner befolkningen med bara kan utrotas gradvis.” Folk som återvände till Ukraina under åren 1943-45, och sedan lämnade Sovjetunionen, förklarade allmänt att antisemitismen var extrem, inte minst hos de ukrainska myndigheterna. Chrusjtjov deklarerade själv: ”Det ligger inte i vårt intresse att ukrainarna ska förknippa sovjetmaktens återkomst med att judarna återvänder” [Weinryb 1978: 318-820].

10.3.3. ”Rotlösa kosmopoliter”.

Under den andra halvan av år 1947 startade en attack på judisk nationalism. De judiska författarna förklarades ha en alldeles för okritisk attityd till frågan om det nationella ursprunget. De ansågs vilja idealisera det förgångna, inklusive att de suddade ut klassgränserna bland judarna. I deras verk fanns en oproportionerlig betoning av judiska nationella känslor, ett överdrivet användande av ordet ”jude”, och ett överdrivet och onödigt användande av hebreiska former. Vidare angreps de för att använda allt för mycket av ”arkaismer”, alltså national-historiska och legendarisk-bibliska motiv, i verken. Allt enligt officiella talesmän.

Jiddischlitteraturen anklagades speciellt för nationalistisk egocentricitet, genom att den t.ex. bara nämnde de olyckor som drabbat judar, utan att samtidigt tala om att andra etniska grupper också drabbats. Man attackerade också den form av ”nationalism”, som starkt betonade nazisternas massmord på judar och de judiska martyrerna. Vidare anklagades jiddischförfattaren Itsik Kipnis för ”sionistnationalism”, därför att han i en bok jämförde de sovjetiska ordnarna med Davidsstjärnan.

Viss typ av kritik drabbade alla nationaliteter, men ingen ukrainsk författare blev någonsin kritiserad för att ha nämnt ”ukrainare” i sina verk. Inte heller blev författare från andra etniska grupper kritiserade för att vilja behålla sina historiska band. Ingen annan folkgrupp blev heller kritiserad för sammankopplades med en utländsk nationaliströrelse. Sist, men inte minst, var man den enda folkgrupp vars nationella kultur drabbades av en total utplåning, vilket ju skedde under åren 1948-1949 [Pinkus 1989: 148-149].

Den 13 januari 1948 mördades Judiska antifascistiska kommitténs ordförande, Solomon Michoels, på Stalins order. I november 1948 upplöstes så kommittén helt, ihop mest de flesta judiska kulturella institutionerna. I slutet av år 1948 och början av år 1949 skedde massarresteringar av de ledande personerna inom sovjetisk jiddischkultur. Den 28 januari 1949 startade en kampanj mot ”rotlösa kosmopoliter”, vilken fick en tydlig antijudisk karaktär från början. Detta ledde i sin tur till en allt värre diskriminering av judar inom andra områden också [Pinkus 1989: 169].

De som utpekades offentligt som ”rotlösa kosmopoliter” var av olika nationaliteter, men de som attackerades för detta i massmedia mer än tre gånger, var till 50% judar. Tusentals judiska intellektuella och partimedlemmar utrensades under de här åren. Ett fåtal judar deltog i kampanjen, bl.a. filosofen Mark Mitin, orientalisterna V. Lutsikij, och journalisten David Zaslavskij på *Pravda*. Men även Zaslavskij drabbades till slut, när hans redaktionskolleger deklarerade, att det var omöjligt att samarbeta ”tillsammans med sonen till ett folk av förrädare och giftmördare” [Baron 1964: 324; Pinkus 1989: 157].

I Ukraina, som hade en stor judisk befolkning, var kampanjen mycket aktiv, medan den i Centralasien, där judarna var få, var svag. I Vitryssland och Ukraina attackerades judar, medan man i Centralasien angrepp andra typer av nationalism; panislamism, panturkism, och paniranism. Det fanns inga attacker på judar i det uzbekiska kommunistpartiets tidning, men många i det ukrainskas. Ledande i kampanjen var Zjdanov, som dog i augusti 1948, Chrusjtjov i Ukraina, Gusarev i Vitryssland, Pelsje i Lettland, och Bolsjakov och Sjtjmrina,

ministrar i den sovjetiska centralregeringen [Pinkus 1989: 156, 160].

Kosmopoliter var en föraktfull grupp: de var personer utan identitet, de var namnlösa och svaga för allt utländskt. De beskrevs oftast i form av kollektiva namn, som Gurvitj och Levin. Användandet av pseudonym var inte något specifikt för judar. Ändå publicerade sovjetiska massmedia i februari 1949 ett antal framträdande judars ”riktiga” namn: Choltsman istället för Jakovlev, Melman istället för Melnikov, Meerovitj och inte Cholodov, samt Berditjevskij och inte Burlatjenko. Men i april 1949 stoppades så kampanjen.

De anklagelser som framfördes mot kosmopoliterna var bl.a. att de gick i imperialismens ledband och att de hatade det ryska folket. Litteraturkritikern Altman förklarades hata allt ryskt; poeten Golovanivskij förklarades ha förtalat ryssar och ukrainare, efter att i en dikt ha beskrivit hur de vände ryggen till, när nazisterna ledde bort judar; kritikern B. Bjalik påstods ha förolämpat minnet av patrioten Majakovskij (som begått självmord år 1931 i protest mot stalinismen), när han sade att Majakovskij vara influerad av den hebreiske poeten Bialik [Pinkus 1989: 159].

Den sovjetiska pressens bild av judarna under åren 1948-53 var i linje med detta. Den var oerhört stereotyp: de var korrupta, de hade varit värnpliktssmitare även under världskriget, de var kringflyttande personer utan rötter, de bedrev svågerpolitik och hade ofta fått sina legitimationer på felaktiga grunder eller blivit befordrade genom förfalskade intyg [Pinkus 1989: 141-142].

Klimax nåddes under åren 1952-53. I juli 1952 dömdes 25 personer, huvudsakligen kända judiska författare, i en hemlig process i Moskva, till döden och avrättades, anklagade för att ha ’velat bilda en judisk stat på Krim och försökt avskilja den från Sovjetunionen’ [Simon 1986: 241-242].

Den 13 januari 1953 avslöjades en ”läkarkomplott”. Nio läkare, varav sex judar, arresterades som påstådda agenter för den amerikansk-judiska hjälporganisationen Joint. De anklagades för att ha giftmördat en rad politiska ledare, bl.a. Sjtjerbakov och Zjdanov, samt för att ha planerat mörda ledarna för den sovjetiska armén. Stalin lär t.o.m. ha planerat att deportera samtliga sovjetiska judar. Detta avbröts vid hans död den 5 mars 1953, och den 3 april förklarades det i *Pravda*, att läkarna var oskyldiga [Judaica 1972: 6/145-146; Pinkus 1989: 179, 193].

Men inte ens ”läkarkomplotten” var nödvändigtvis en entydigt antisemitisk företeelse. Shaffer citerar Paul Lendvai beskrivning i den prestigefyllda amerikansk-judiska tidskriften *Commentary*: ”Stalins sista antijudiska kampanj härrörde mindre ur antisemitism i traditionell mening än ur politiska överväganden; den sista stora utrensningen... av de gamla medlemmarna i den sovjetiska politbyrå...” [citerat i Shaffer 1974: 12-13].

Även Pinkus är av samma uppfattning. Kampanjens grundläggande syfte från Stalins sida var att starta en omfattande utrensning av de partiveteraner, som var kvar i ledningen: Berija, Molotov, Mikojan, och Vorosjilov. Ett sådant dråpslag mot dessa var dock inte möjligt att utdela på en gång. I stället var det tänkt att det skulle ske en upptrappning av det politiska klimatet genom att det arrangerades ett antal skådeprocesser, vilka till sist även skulle omfatta veteranerna [Pinkus 1989: 179].

10.3.4. Var Stalin antisemit?

Spekulationerna har varit otaliga om hur Stalin blev antisemit. När det gäller hans barndom, finns det endast ett löst rykte om att hans far var ovän med en judisk skomakare. Lika

tvivelaktigt är antagandet, att den grundlades under hans tid på prästseminariet. Det första påtagliga beviset är det ”skämt”, som Stalin hade hört på 1907 års ryska socialdemokratiska partikongress, och som han återgav i den lokala underjordiska bolsjeviktidningen ”Bakinskij Proletarij” [citerat i Pinkus 1989: 144]:

”Inte mindre intressant är kongressens sammansättning i fråga om nationaliteter. Statistiken visade att majoriteten av den mensjevikiska fraktionen utgörs av judar – och det givetvis utan att räkna bundisterna – följt av georgier och sedan ryssar. Å andra sidan består den bolsjevikiska fraktionen till sin överväldigande majoritet av ryssar, följt av judar – givetvis utan att räkna polackerna och letterna – och sedan georgier, etc. Av denna orsak påpekade en av bolsjevikerna på skoj [som det verkar kamrat Aleksinskij] att mensjevikerna är en judisk fraktion och bolsjevikerna en verkligt rysk fraktion, så det skulle inte vara någon dum idé för oss bolsjeviker att ordna en pogrom i partiet.”

Åsikterna går isär om det från Stalins sida var mer än ett plumpt skämt, men det uttryckte en påtaglig okänslighet i ämnet. Artikeln var väl knappast heller allmänt känd, förrän den upptogs i Stalins *Samlade verk* på 1920-talet. Aleksinskij (berömd som mannen som ”avslöjade” att den tyska generalstaben finansierade bolsjevikpartiet), var dessutom ett extremfall, som snart försvann ur partiet och blev högerextrem antisemit [Silberner 1983: 342].

Stalins antisemitism kom smygande. Före år 1906 hade han träffat ytterst få judar. Det är inte otroligt att han kunde ha haft mindervärdeskänslor gentemot de framträdande judiska partiledarna, bolsjeviker såväl som mensjeviker, men detta är fortfarande bara en gissning. Stalins ovänskap med Trotskij under revolutionsåren är välkänd, men att han dessförinnan också var ovän med Sverdlov, är dock betydligt mindre känt. Stalin lär t.o.m. ha beskyllt Sverdlov för att vara polisagent, efter det att Sverdlov klagat på hans arbete.

Men, i alla fall under de första åren vid makten, omgav han sig med flera politiskt lojala judar: bröderna Lazar och Mojsej Kaganovitj, Jemeljan Jaroslavskij, Maksim Litvinov, Solomon Lozovskij, Rozalija Zemljatjka, Lev Mechlis, m.fl. Men ju längre tiden gick, ju öppnare blev hans antisemitiska åsikter.

Vid ett möte i december 1941 mellan Stalin och de exilpolska ledarna Sikorski (regeringchef), Anders (chef för de polska styrkorna i Sovjetunionen), och Kot (polske sovjetambassadören), kom detta fram tydligt. Polackerna ville då sätta upp åtta divisioner, med sammanlagt 150.000 man [Stalin 1991: 131]:

”Kamrat Stalin frågade Anders om han inte överdrev, för 150.000 var en väldigt hög siffra. Kanske det fanns så många polacker som var ivriga att ansluta sig till armén, men inte alla av dem ville kämpa. Kanske en del gick med i armén bara för att få mat. De resonerade så här: kriget kommer nog att sluta innan vi har förflyttats till fronten, och under tiden skulle vi ha tillräckligt att äta.

Sikorski sa att det kanske fanns sådana personer, men det var med största sannolikhet judar. Kamrat Stalin sa att det inte bara var judar som kunde resonera så. Vad gäller judar så var de dåliga krigare.

Anders sa att han hade en del judar i sin armé som bara ville ha mat, men de hade redan backat ur, 250 man flydde iväg efter ett flygangrepp mot Kujbysjev.”

Enligt den amerikanske ambassadören Chip Bohlen, förklarade Stalin i ett samtal med honom, att ”jag kan inte svälja dem, jag kan inte spotta ut dem. De är den enda grupp som är helt omöjliga att assimilera”. Även när han mötte Roosevelt på Jalta, så framförde Stalin föraktfulla anmärkningar om judarna [Pinkus 1989: 140; Sawyer 1979: 159].

I januari 1948 träffade den dåvarande jugoslaviske vicepresidenten Milovan Djilas de sovjetiska ledarna [Djilas 1962: 138]:

”Mot slutet av middagen frågade Stalin mig helt oväntat vad det berodde på att vi hade så få judar i det jugoslaviska partiet, och varför detta lilla fåtal inte hade kommit att spela någon mera betydande roll. Jag försökte förklara för honom att det för det första inte så många judar i Jugoslavien, och att de flesta av dem tillhörde medelklassen. ‘Den ende prominente juden är Pijade’, tillfogade jag, ‘och han betraktar sig mera som serb än som jude’.

Stalin började fundera. ‘Pijade, en liten karl med glasögon? Ja, jag minns, han har besökt mig. Vilken ställning har han nu?’

‘Han är medlem av centralkommittén, en gammal veteran i partiet, och det är han som har översatt *Das Kapital*’, förklarade jag.

‘I vår centralkommitté finns det inga judar!’ avbröt han och skrattade giftigt. ‘Ni är också antisemit, Djilas, ni är också antisemit!’

Jag förstod, att han med sitt skratt och sina ord hade menat raka motsatsen, vilket också var hans mening – det var ett uttryck för hans egen antisemitism och en provokation, ty han ville tvinga mig att deklarerera min ståndpunkt beträffande judarna, i synnerhet judarna inom den kommunistiska rörelsen. Jag skrattade lätt och undvek att säga något, vilket inte var så svårt, eftersom jag aldrig har varit antisemit och endast har delat upp kommunister i goda och dåliga kommunister. Stalin själv lämnade snart detta brännbara ämne, belåten med sin cyniska provokation”.

Enligt Stalins dotter, Svetlana Allilujeva, var hans privatliv ännu mera invecklat. ”Aljosja” Svanidze, folkkommissarie för finanser i Georgien och bror till Stalins första fru, var gift med Maria Anisimova: ”Hon tillhörde en rik judisk familj vid namn Koran, som härstammade från Spanien”. Makarna Svanidze arresterades under den stora terrorn. Aljosja avrättades. År 1942 och hustrun dog därefter. Men samma öde drabbade de flesta av Stalins släktingar, även de som var georgier, ryssar, och polacker [Allilujeva 1967: 81, 85].

Stalins andra hustru, Nadja Allilujeva, begick självmord år 1932. En nära vän till henne var till Polina Zjemtjuzjina, Molotovs fru. Ju längre Stalin levde, ju mera övertygad blev han om att Allilujevas självmord berodde på att Zjemtjuzjina ”hade utövat ett dåligt inflytande på henne”, vilket säkerligen bidrog till att hon förvisades till Kazachstan under åren 1949-53 [Allilujeva 1967: 119, 200].

Stalins hade en föraktfull inställning till sin äldste son, Jakov (Jasja), vilken blev värre med åren: ”År 1935 vann Jasja inträde till Artillerikrigsakademin. Ungefär ett år senare gifte han sig med en mycket vacker kvinna, som hade övergivits av sin man. Julia var judinna, vilket på nytt framkallade fars ovilja. Det är visserligen sant att han då ännu inte öppet hade givit uttryck åt sitt judehat, det gjorde han först senare, efter kriget, men han hade aldrig hyst någon sympati för judarna. Men Jasja stod fast. Han kände själv till Julias alla svagheter, men han uppträdde med äkta ridderlighet mot henne, när hon kritiserades av andra” [Allilujeva 1967: 167-168].

Att Jakov Jenukidze hamnade i tysk krigsfångenskap, framkallade misstänksamhet hos Stalin: ”Julia arresterades i Moskva hösten 1941 och satt i fängelse till våren 1943, då det hade blivit ”klarlagt” att hon inte haft något att göra med tillfångatagandet och då Jasjas eget beteende under fångenskapen antligen hade övertygat far om att han inte heller själv hade bestämt sig för att ge sig fången...” [Allilujeva 1967: 169].

Men när så Stalins dotter Svetlana skaffade sig en judisk pojkvän, Alexej ”Liusia” Kapler, bröt hela helvetet loss: ”‘Författare!’ muttrade han. ‘Han duger ju inte ens till att skriva ordentlig ryska! Du kunde inte ens leta rätt på en ryss åt dig!’ Det verkade som om det faktum att Kapler var Jude retade honom mest av allt.” Kapler förvisades först år 1943 och satt sedan

i fångläger mellan åren 1948-53 [Allilujeva 1967: 188].

År 1944 gifte sig Svetlana Allilujeva med Grigorij Morosov: ”Han var jude, vilket inte föll far på läppen. Men han fann sig ändå i det. Han ville väl inte ännu en gång gå till ytterligheter utan gav sitt samtycke till äktenskapet...Men en sak höll far fast vid: att min man inte skulle få sätta sin fot i hans hem.... Inte en enda gång träffade han min första man, och han sa också bestämt ifrån att något sammanträffande aldrig kunde komma på fråga. ‘Din unge man är alltför beräknande...’ sa han till mig. ‘Du kan ju själv se, det är farligt vid fronten, där skjuter de, och han har som du ser grävt ner sig långt bakom linjerna...’ [Allilujeva 1967: 193].

År 1947 skiljde sig, frivilligt, paret Allilujeva-Morosov, men konflikten med fadern fortsatte under den antikosmopolitiska kampanjen: ”Man arresterade...min första mans far, den gamle I.G. Morosov...Man arresterade också Polina Semjonova Zjemtjuzjina, Molotovs hustru, utan att dra sig för att tillfoga honom ett så fruktansvärt slag. Man arresterade A. Lozovskij och avrättade Michoels. Samtliga anklagades för att ha ingått i ett ‘sionistcentrum’. ‘Det var också sionisterna som lurade på dig det första karlkräket du gifte dig med’, sa far till mig en tid senare. ‘Men ungdomen står ju likgiltig inför det där, vad bryr den sig om sionismen?’ försökte jag invända. ‘Nej! Det där begriper du inte!’ sa han skarpt. ‘Hela den äldre generationen är anstucken av sionismen, och den lär i sin tur ungdomen....’” [Allilujeva 1967: 201-202].

Men det märkligaste inslaget Stalins kluvna personlighet var, att han var oerhört förtjust och mån om sina halvjudiska barnbarn: ”Trots att han alltid var oförtjänst kylig gentemot Jasja, väckte dennes dotter Sulja hans oförställda ömhet. Och ändå underligare är det att min son, som till hälften är jude, väckte en öm kärlek hos far” [Allilujeva 1967: 75]. ”Men far gav mig ändå någon sällsynt gång pengar och brukade säga: ‘Och det här ska du ge till Jasjas dotter’...” [Allilujeva 1967: 214].

10.3.5. ”Lenin som antisemit”.

Lenin och bolsjevikpartiet hade ju ännu år 1913 fastslagit det oundvikliga i judarnas assimilering. Oktoberrevolutionen ledde i praktiken till att den här typen av argumentering självdog, men varken Lenin eller någon annan ledande bolsjevik gav någon genomtänkt teoretisk förklaring till detta. Ett av de få försöken att ge en teoretisk grund för den efterrevolutionära judiska nationalitetspolitiken, gjordes av M.B. Volfson i Stora Sovjetencyklopedins första upplaga (i det band som utgavs år 1932) [citerat i Ivanov 1970: 135-136]:

”Det sätt på vilket många teoretiker och aktivister i Andra internationalen tolkar den judiska frågan har inget gemensamt med en marxistiskt revolutionär tolkning. För det första bör man lägga märke till att de inte tillräckligt uppmärksammar denna fråga och den nationella frågan i allmänhet. Och när massvåldet mot judarna... i det kapitalistiska samhället tvingade dem att tala ut, så behandlade de antingen den judiska frågan i en liberalt frigörande anda eller i en judiskt nationalistisk anda. Betecknande i detta avseende var Kautskys uttalande... Vad för han fram för lösning på den judiska frågan? I grund och botten uppmanar han till assimilering, eftersom fiendligheten mot judarna ’kommer att försvinna först om och när de judiska delarna av befolkningen’.”

Lenin död ledde till att hans verk snart fick närmast status av religiösa urkunder, vilket gjorde dem lämpliga att använda som tillhygge i bl.a. antisemitiska kampanjer. I sin ”klassiker” ”Varning: Sionism!” från år 1969, fördömde Jurij Ivanov, då ledande sovjetisk expert på ”sionism”, Volfson kraftigt. Angreppet på Kautsky var i själva verket ett angrepp på Lenin: ”Efter att ha skrämt läsaren med det faktum att Kautsky var en av Andra internationalens föga ärofulla ledare, så förfälskade Volfson omedelbart Lenins tankegång.” Ivanov ”motbevisar” så det hela genom ett lämpligt Lenincitat. Men han rent av anklagar Volfson för att ha varit

kryptosionist, eftersom sionismens huvuduppgift är att bekämpa assimilationen, enligt Ivanov [Ibid.].

Boris Korsch har gjort en bibliografisk sammanställning av sovjetiska publikationer över judendom, sionism, och Staten Israel. I sin introduktion, framhöll Korsch hur Lenins verk användes för att understödja den dåvarande sovjetiska antisemitismen, då maskerad till en kampanj emot en ”internationell sionistisk sammansvärjning” [Korsch 1990: xvii-xviii]:

”Det politiska och ideologiska rättfärdigandet av bibliografiska sammanställningar som antisemitikan stöds med hjälp av Lenins skrifter om den judiska frågan, Bund och sionismen. Hans uttalanden används, tolkas och manipuleras för att hjälpa till att demonisera judendomen, sionismen och staten Israel. Citaten tas inte bara ur leninismens officiella sammanhang, utan när de används förvanskas till och med deras formella förslag om ideologiska diskussioner, och de förvandlas till en plattform för öppet antisemitiska angrepp.

Sakregistret till Lenins samlade verk, 5:e upplagan, under ’Sionism och sionister – borgerligt nationalistiska judiska organisationer’, visar klart att Lenin bara behandlade frågan om sionismen i förbigående. Under ’Religion’ anvisas läsaren bara till kristendom och katolicism. ’Palestina’ nämns bara sex gånger: en gång för att ha blivit besökt av kejsar Wilhelm och fem gånger som en brittisk koloni. Det finns en distinkt ideologisk skiljelinje mellan dessa ämnen i Lenins verk.

I artikeln ’Bunds ställning i partiet’ gjorde han en klar åtskillnad mellan sionismen och Bund: ’... tanken på en judisk nationalism är definitivt reaktionär, inte bara när den utvecklas av konsekventa anhängare (sionisterna) utan också av de som försöker kombinera den med socialdemokratiska tankar (bundisterna)’. Sovjetiska ’specialister på området’ slår ihop judendomen och den judiska religionen med det ateistiska och ytterst antisionistiska Judiska arbetarpartiet, Bund och med staten Israel och Palestina och fifflar med Lenincitat som tagit ur sitt sammanhang för att skapa ett ondskefullt sionistiskt spöke över hela världen.”

11. Jevkom och Jevseksijan.

Efter oktoberrevolutionen skapade den nya bolsjevikregeringen ”Folkkommissariatet för nationella frågor” (Narkomnats), med Josef Stalin som nominell chef. En underavdelning av Narkomnats var ”Jevkom” (Kommissariatet för judiska ärenden), bildat den 1 februari 1918. På motsvarande sätt bildades i augusti 1918 en judisk sektion inom bolsjevikpartiet, ”Jevseksijan”.

Ordförande i såväl Jevkom som Jevseksijan var bolsjevikveteranen Semjon Dimansjtajn (1888-1937). Han var född i en fattig jiddischtalande bleckslagarfamilj, utbildades till rabbin på de berömda jesjivorna i Slobodka och Lubavitj, men slöt cirka 1904 upp bakom bolsjevikerna. I praktiken var han då den ende ledande judiske bolsjevik, som hade något större samröre med traditionellt judiskt liv; flera var faktiskt bara judar i ”juridisk” mening.

Den första broschyr på jiddisch som bolsjevikerna gav ut, var Lenins rapport från III socialdemokratiska kongressen år 1905, till vilket han hade skrivit ett speciellt förord till de judiska arbetarna. I övrigt bestod det bolsjevikiska propagandamaterialet på jiddisch före år 1917, enligt Dimansjtajn, av ”det allryska partiets program översatt till bedrövlig jiddisch [Dimansjtajn översatte det till jiddisch och hebreiska år 1906], och några få tillkännagivanden på jiddish... Det är allt partiet gjorde speciellt för den judiska gatan.” Detta, påpekade Dimansjtajn, gjorde att bolsjevikerna hade oerhört svårt att rekrytera judiska arbetare:

”Vi märkte konsekvenserna av att vi utförde lite arbete bland de judiska arbetarna på deras modersmål. Alla svårigheter härrörde ur det faktum... att våra Iskra-aktivister, till och med judarna bland dem, inte kunde jiddisch... och vid denna avgörande tidpunkt hade vi ingen litteratur på

jiddisch” [Gitelman 1972: 110-112, 131; Judaica 1972: 16/779; Lenin 1972-81: 8/495-488; Pinkus 1989: 57-59].

Partisekreteraren Jakov Sverdlov godkände starten av en jiddischspråkig tidning, men inte en särskild judisk partiorganisation.

”Dimansjtajn vädjade till Lenin och ’i närvaro av kamrat Sverdlov och flera andra höll Lenin med om mina uppfattningar, och det skapades möjligheter till omfattande verk på judiska.’ Medan juden Sverdlov således var mot ’separata judiska verk’, så var det Lenin, den stridbare motståndaren till bundisternas ’separatism’, som slutligen tillstyrkte skapandet av judiska sektioner i bolsjevikpartiet – ett parti vars odelbarhet han så obevekligt hade hävdad” [Gitelman 1972: 123-124].

Jevkom och Jevseksijan drogs i början med enorma problem. Jevkoms förste vice-kommissarie, vänstersocialistrevolutionären Ilia Dobkovskij, avslöjades som f.d. polisspion. Dess första offentliga möten stördes av bundister. Den 8 mars 1918 utkom det första numret av Jevkoms tidning ”Di Varheit”, men den utgavs oregelbundet och var helt beroende av Dimansjtains insatser. I augusti 1918 blev den organ för Jevseksijan och bytte namn till ”Der Emes” (både Di Varheit och Der Emes betyder ”Sanningen”; det första ordet är av tysk och det andra av hebreisk härkomst) [Gitelman 1972: 127-128, 133, 136].

Det ukrainska kommunistpartiet upplöste i augusti 1919 sina judiska sektioner, och ersatte dem med judiska agitpropavdelningar. Först i januari 1921 upphävde man det beslutet. De judiska partimedlemmarna var också misstänksamma mot Jevkom och Jevseksijan: ”De flesta judiska arbetare som gick med i partiet använde ryska som sitt språk; en del kunde jiddisch men var negativt inställda till att arbeta på jiddisch och ansåg det vara överflödigt, ett nationalistiskt påfund”, förklarade en Jevseksijaledare senare.

Jevkom upprättade kontor i 13 städer, men endast i två städer med betydande judisk befolkning: Vitebsk och Dubrovna. Detta berodde på flera faktorer: inbördeskriget, bristen på judiska kommunister som var villiga att arbeta bland judarna, samt motstånd från ledarna av de judiska samhällena mot sovjetstyret. Bristen på kompetent folk löstes dock med tiden, när de rivaliserande ryska och judiska arbetarpartierna gick upp i bolsjevikpartiet. I Gomel i maj 1920, hade dess sektion 110 medlemmar och kandidater: 50 var f.d. bundister, 40 f.d. farajnjtister, och 20 f.d. poalai-tzionister. På Jevseksijans III konferens i juli 1920, representerande 1.743 partimedlemmar, var av de 64 delegaterna med rösträtt (84 enligt Judaican) sammanlagt 55 (85,9%) f.d. medlemmar av andra arbetarpartier: 34 hade tillhört Bund (53,1%), 11 Farajnjigte (17,2%), 7 Poalai Tzion (10,9%), 2 mensjevikerna (3,1%), och 1 anarkisterna (1,6%). [Gitelman 1972: 138, 147, 252, 255-256, 266; Judaica 1972: 16/779; Pinkus 1989: 57-58].

Den första konferens som Jevkom och Jevseksijan höll, var i Moskva den 20 oktober 1918, med 31 kommunistiska och 33 ”opartiska” delegater. Man antog en resolution, där det fastslogs att [citerat i Baron 1964: 209]

”alla de institutioner som hittills har verkat i judiska kretsar, som ’samfunden’ och resten har inte längre någon plats i vårt liv... Alla dessa institutioner söver de judiska massorna med sockersöta sånger om påstådd judisk demokrati. De judiska arbetarna är beroende av proletariats seger under oktoberrevolutionen. De tar makten i sina egna händer och förkunnar proletariats diktatur i det judiska samhället.”

På Jevseksijans andra konferens den 2 juni 1919, där också representanter från ukrainska och vitryska Komfarband deltog, fastslog man den ekonomiska politiken för judarna. Man skulle inrikta sig på att skapa kooperativa organisationer bland ”halvproletära element”, t.ex.

hantverkare, samt att utplacera de efter revolutionen arbetslösa judiska köpmän mer som jordbrukare.

När det gällde Jevseksijans roll, fanns det tre tendenser. Den första representerades av Benjamin Cheifetz, som hävdade att det inte fanns något särskilt behov av en judisk kommunistisk organisation, utan att den skulle upplösas. Linje två utgjordes av Komfarband, som ville att den skulle vara en autonom organisation inom kommunistpartiet. Den tredje och största gruppen leddes av Dimansjtajn och Elskij, som ville att det skulle vara ett judiskt organ, men inte att det skulle vara autonomt. I valet till Jevseksijans centralbyrå, blev alla tre tendenserna representerade, men Dimansjtajn fick flest röster [Gitelman 1972: 246-248; Pinkus 1989: 60-61].

På dess tredje konferens mellan 4-10 juli 1920, fanns återigen tre tendenser. Den största, ”den nationalistiska”, leddes av den f.d. sejmisten Jehudah Novakovskij, med 59% av delegaterna. Den kritiserade den officiella politiken och krävde ett permanent judiskt organ (Jevseksijan var formellt bara tillfälligt), med en viss autonomi. En fraktion under exbundisten Avrom Merezjin, stödd av 13% av delegaterna, ville upplösa sektionen och istället etablera propagandaavdelningar ute bland den judiska befolkningen. Den tredje tendensen leddes av Mojsje Rafes, och stöddes av 28% av delegaterna. De motsatte sig att organisationen bröts upp, eftersom man ansåg att den fortfarande hade en plats på den ’judiska gatan’.

Bolsjevikpartiets centralkommitté var först inte riktigt förtjust i Jevseksijans ökade aptit på makt. Dessutom rekvirerade man flera av Jevseksijans ledare för att utföra andra uppdrag för stat och parti, vilket bromsade dess expansion. Men snart förbättrades förhållandet till Centralkommittén. I oktober 1920 fanns det 44 lokala judiska sektioner i Ryssland, vilket ökat till 66 i augusti 1921, vartill kom cirka 50 i Vitryssland och Ukraina. Expansionen berodde till stor del på, att Centralkommittén lät allt fler aktivister arbeta för Jevseksijan. Under 1921 överfördes 168 judiska kommunister dit, vilket gjorde att det fanns 350-400 jevseksija-funktionärer i augusti 1921 [Gitelman 1972: 255-257, 262-264; Pinkus 1989: 60-61].

Efter bolsjevikpartiets hopslagning med Bund, reorganiserades sektionen. På dess IV konferens den 12 augusti 1921 fanns 144 delegater, varav 16 stycken var f.d. bundister, 30 f.d. farajngtmedlemmar, och 5 f.d. poalai-tzionister. En resolution antogs, där behovet av att stärka den kommunistiska propagandan bland judarna framhölls, samt behovet av att intensifiera utbyggnaden av undervisning och kulturella aktiviteter.

Jevseksijans V konferens den 4 april 1924, fastslogs Jevseksijans centrala ställning mellan de som ville göra den till ett rent ryskt, resp. rent jiddischskt, organ. En resolution antogs, som fastslog behovet av en intensifierad aktivitet inom parti och fackföreningar. Men främst diskuterades förhållandet till ”kustar”, hantverkarna, vilka man beslöt närma sig och stödja. År 1924 fanns det 70 judiska sektioner, och antalet var i växande. Själv hävdade Jevseksijan, att man utförde arbete på 500 orter. Man hade mellan 1.700-2.000 aktivister, om än bara 120 var heltidsfunktionärer. Dessutom fick man hjälp av cirka 1.000 Komsomolmedlemmar. Den judiska småstaden, ”sjtetln”, var fortfarande efter inbördeskriget oftast vita fläckar för kommunistpartiet, och rabbinen var fortfarande dess högsta auktoritet. Jevseksians började nu att skicka ut agitatorer till sjtets: i mars 1924 arbetade 115 personer i sjtets, vilket ökade till 340 i november 1925. Men oftast var de överhopade med arbete och hade fortfarande föga auktoritet hos lokalbefolkningen. År 1926 satt tre vitryska Jevseksija-ledare i den vitryska centralkommittén och man fanns med även på lägre nivåer. Ännu år 1929 satt två med i den vitryska centralkommittén och en i politbyrån. Den VI konferensen, vilken också blev Jevseksians sista, hölls den 28 december 1926, De 102 delegaterna diskuterade främst pre-

sident Kalinins förslag om att koncentrera judarna till en rad jordbrukssamhällen. En konferens var planerad till i början av år 1930, men upplösningen av Jevseksijan kom före [Gitelman 1972: 356, 362, 390-91, 400-01, 473; Judaica 1972: 16/780; Pinkus 1989: 61].

Från att ursprungligen ha definierat sig som ett ”redskap” för partiet, fick Jevseksijan mer och mer en konsoliderande roll i sovjetjudiskt liv. Förutom de judiska autonoma institutioner som fanns försökte man också, åtminstone i de större städerna, att även få sovjetinstitutionerna att betjäna den judiska befolkningen på deras modersmål. Jevseksijan kom också att fungera som förmedlare av den judiska befolkningens klagomål till olika partikommittéer [Judaica 1972: 16/780-81].

År 1920 övergick Jevkom till att endast vara en avdelning inom Narkomnats; tre år senare bestod den av endast en person. Jevkom hade tidigare administrerat de judiska institutionerna på en exterritoriell basis, men dessa övertogs nu av de territoriellt upprättade administrationerna. År 1924 lades hela Narkomnats ned, vilket visade sig vara katastrofalt för de etniska minoriteterna, eftersom de därefter inte hade någon representation i landets högsta ledning, utan endast på lokal nivå [Baron 1964: 229r Pinkus 1989: 59].

När kommunistpartiet i slutet av 1920-talet slog in på ultravänsterlinje med bl.a. tvångskollektivisering och hysteriska femårsplaner, inleddes även en våldsamt kampanj mot nationalism, inklusive judisk. I januari 1930 upplöstes Jevseksijan ihop med andra nationella organisationer inom kommunistpartiet. ”För att en gång för alla övervinna de nationalistiska tendenser som fortfarande kunde iakttas i de judiska sektionernas arbete hade de sistnämnda omorganiserats till en judisk byrå, i enlighet med ett beslut i Sovjetunionens centralkommitté. I januari 1930 avskaffades de judiska sektioner både centralt och lokalt”, förklarade 1932 års upplaga av Stora Sovjetencyklopedin [citerat i Baron 1964: 229].

De judiska Jevseksijaaktivisterna fortsatte i praktiken sitt arbete fram till år 1934, men i en allt mer minskad omfattning, allt eftersom den judiska autonomi försvann. Av de 24 ledande personerna inom Jevseksijan, utrensades och avrättades 18 stycken under 1930-talet: Aleksander Tsjemeriskij (1930/1933?), Chaim Dunets (1935), Michal Levitan (1936), Rachmiel Veinsjtajn (1937), Jankel Levin (1937), Mojsje Litvakov (1937, död 1939), Semjon Dimanstjain (1938), Ester Frumkin (1938, död 1943), Avrom Merezjin (1936?), och Samuil Agurskij (1938, död 1947). En av de få som överlevde var Mojsje Rafes, förmodligen beroende på att han redan tidigare överförs till att sköta filmarbete [Gitelman 1972: 514-518; Judaica 1972: 13/1510; Silberner 1983: 148-149].

När det gäller Jevseksijans eftermäle, så innehåller det både ris och ros. Weinstock, som är positiv till oktoberrevolutionen, menar att just eftersom Jevseksijans medlemmar till stor del utgjordes av ”nyfrälsta”, ledde detta till deras övernitiska agerande. De var ofta klumpiga och sekteristiska, de lät inte saker och ting växa fram, utan tenderade till att forcera igenom åtgärderna [Weinstock 1989: 18].

”Judaica Encyclopedias” sionistiska prägel är att det är naturligtvis också är kritiskt, fast av motsatta orsaker. Men det ger ändå Jevseksijan följande erkännande: ”Även om Jevseksija-ledarna utan tvekan utnyttjades av regimen under dess krig mot sionismen och andra reaktionära judiska ideologier, så såg de ändå sig själva som försvarare av de judiska massornas intressen” [Judaica 1972: 15/49].

Även den israeliske historieforskaren Benjamin Pinkus ser positivt på Jevseksijan:

”Den hade... lyckats skapa ett sekulärt livsmönster grundat på jiddisch som den judiska nationens

erkända nationella språk; kämpa för den judiska nationens överlevnad på 1920-talet; och under 1930-talet arbeta för att bromsa assimileringen och sovjetiseringen av den det judiska språket och kulturen” [Pinkus 1989: 82].

12. Sekularisering.

Judendomen var i Ryssland, precis som den rysk-ortodoxa kyrkan, extremt reaktionär och fullständigt emot all form av upplysning, även i jämfört med den katolska kyrkan och protestantismen. Redan tidigt hade därför de rysk-judiska revolutionärerna ett gott öga åt religionen. Under Alexander II hade man försökt att få judarna att bli goda medborgare genom att bl.a. utbilda rabbiner på statliga rabbinseminarier. Det visade sig dock, att osedvanligt många terrorister från Narodnaja Volja var studenter vid rabbinseminariet och realgymnasiet i Vilna. Rabbi Jankel Kovner skrev år 1872 ett brev till tsaren, där han förklarade, att ”Så länge vi utbildade våra barn fanns det inga nihilister bland oss, men så fort ni tog över utbildningen av våra barn blev de det.” Detta ledde till att de statliga rabbinseminarierna stängdes [Baron 1964: 186-167].

Genom ett dekret från Folkkommisariernas råd den 23 januari 1918, skiljdes stat och kyrka åt. Man fick lov att ha vilken religion man ville, men det var förbud att i skolorna ge ungdomar religiös undervisning. Under de första revolutionsåren företog bolsjevikerna få åtgärder mot religionen, men inbördeskriget förändrade läget. På rekommendation av Jevseksijan, stängde Narkomnats i augusti 1919 de judiska församlingarna, ”kehillot”:

”Att samfunden hade tagit på sig genomförandet av regeringsfunktioner, det vill säga kulturell, utbildnings- och samhällsservice, gav först och främst den unga judiska generationen en förvanskad utbildning i en antiproletär anda” [Judaica 1972: 14/462].

Det var dock först år 1920 som Jevseksijan började att organisera kampanjer mot de religiösa judiska domstolarna och de religiösa företrädarnas. I juli 1921 antog det ryska kommunistpartiets centralkommitté en resolution om att en antireligiös kampanj skulle påbörjas. Mellan åren 1921-23 innebar detta för Jevseksijan, att man genomförde en antireligiös upplysningskampanj i massmedia. Speciellt för Jevseksijan var de ”församlingsrättegångar”, som man genomförde mot bl.a. ”chedarim” (religiösa grundskolor), ”jesjivot” (religiösa gymnasier), och judiska helgdagar och ritualer.

Rättegångarna var öppna och omskrivna i pressen, domstolarna var formellt oväldiga och tillät att de anklagade försvarade sig. Rättegångarna fick inte alltid önskat resultat och ibland blev det de anklagade som fick allmänhetens stöd. Den mest kända rättegången var den i Vitebsk i januari 1921 mot dess cheder. Domslutet blev, att chedern skulle stängas fortast möjligt, vilket blev prejudicerande för resten av Sovjetunionen. Antalet rättegångar minskade med åren; den sista kända rättegången var mot omskärrelse år 1928 i Charkov.

Under inbördeskriget omvandlades en del synagogor och ”minjanim” (bönehus) till bl.a. nödbostäder för hemlösa barn och svältoffer. Detta skulle ske efter begäran från den lokala befolkningen. Ofta var responsen positiv från de troende, men när man år 1921 skulle överta en synagoga i Vitebsk, överlämnades den inte förrän det använts tvång. I kampen mot de judiska helgdagarna och sabbaten, förlades möten vid tidpunkterna för bönerna. Man marscherade runt synagogorna, när folk skulle besöka dem; provokationerna ledde ibland till skarpa konflikter. Under åren 1921-23 publicerades dessutom 13 böcker mot judendom på ryska och 7 på jiddisch [Judaica 1972: 14/463; Pinkus 1988: 100-101; Rothenberg 1978: 173-174].

Det finns inga uppgifter om hur många synagogor som stängdes under revolutionsåren.

Rothenberg citerar en sovjetisk källa, som uppgav att det år 1926 år fanns 1103 synagogor. Men antalet måste dock ligga betydligt högre än så. Pinkus refererar till en rad divergerande källor. Enligt en källa, fanns det år 1925 i den ryska federationen 418 officiellt registrerade judiska grupper, medan en annan uppgav antalet grupper till 282, med 230 synagogor. I enbart Ukraina fanns det enligt en källa år 1927 1.034 synagogor och 830 rabbiner, medan det enligt ett Jevseksijauttalande från september 1926 fanns 1.003 synagogor och 137.437 medlemmar i de judiska församlingarna, eller 13% av den totala judiska befolkningen i Ukraina. I slutet av 1930-talet fanns det 60 synagogor och ett antal ”chachams” (rabbiner) i Georgien, och i slutet av 1920-talet fanns det 32 synagogor enbart i Samarkand. Detta antyder, att antalet snarare låg över 1.500 stycken i hela Sovjetunionen cirka 1925. Detta kan jämföras med läget år 1956, då 450 synagogor fanns kvar i hela Sovjetunionen, och år 1973, då antalet öppna synagogor krympt till 40-60 [Pinkus 1989: 104-105; Rothenberg 1978: 189-190; Weinryb 1978: 326].

Rabbinerna och andra inom den religiösa byråkratin klassificerades efter revolutionen som ”lisjentsij”, alltså personer utan rösträtt. Några avrättningar av rabbiner skedde dock aldrig på den bolsjevikiska sidan. Någon större opposition från de religiösa judiska ledarna mot den nya sovjetregimen fanns inte heller. Egendomligt nog, blev detta en belastning för dem. Om åtgärder behövde tas emot den rysk-ortodoxa kyrkan, företog man en liknande mot en judisk församling – på så sätt trodde man, att antisemitiska reaktioner kunde förhindras [Rothenberg 1978: 172].

År 1925 bildades det en officiell ateistisk organisation, ”De otrognas förbund”, under ledning av Jemeljan Jaroslavskij. Kring 1927-28 drog han igång ett nytt angrepp på religionen, men nu på ett mera massivt sätt. Man gjorde sig skyldiga till en omfattande kulturell vandalism, bl.a. plundring och förstörelse av åtskilliga historiskt värdefulla kyrkor, kloster, men även andra gamla byggnader. Kampanjen drabbade även de judiska församlingarna.

År 1929 hade förbundet 500 polska, 2.000 tyska, men hela 200.000 judiska medlemmar. Under den här perioden utgavs 22 antireligiösa skrifter mot judendom på ryska och 15 på jiddisch. En tidning på jiddisch, ”Der Epikoires” (Agnostikern), utgavs också periodvis [Pinkus 1989: 102].

Den religiösa litteraturen fortsatte dock att blomstra. ”Chabad”, en riktning inom ortodox judendom, var en aktiv utgivare av bönböcker. 16 olika hebreiska kalendrar publicerades under åren 1922-30; under åren 1927-28 trycktes de i 75.000 exemplar. Den främste förläggaren var Jakov Ginzburg i Bobruisk, som tryckte 100.000 exemplar av liturgisk litteratur under åren 1927-28. Motvilligt beundrande detta, skrev Komsomolskaja *Pravda*:

”Till sitt förfogande har han pigga bokförsäljare som levererar hans böcker direkt till de troendes hus. Ingen av företrädarna för våra förlag kan tävla med deras fallenhet för att distribuera böcker” [Baron 1964: 277; Pinkus 1989: 105].

Därefter förändras det till hela det sämre, speciellt under åren 1930-33, då GPU tog över propagandakampanjen. Redan år 1927 hade rabbi J. Schneersohn landsförvisats. Religiösa funktionärer – rabbiner, shoachim (ritualslaktare), och mobalim (omskärare) – arresterades och deporterades i ökad utsträckning. Under 1930-talet anklagades några t.o.m. för deltagande i påstådda ’trotskistiska sammansvärjningar’. Religiösa böcker och föremål konfiskerades i sin tur också. I början 1930-talet stoppades utgivningen av alla religiösa judiska publikationer. 26 böcker mot judendom publicerades på ryska och 52 på jiddisch. Skolundervisningen övergick från att vara icke-religiös till att istället vara anti-religiös. Under 1930-talet sker en omfattande stängning av synagogor [Judaica 1972: 14/463-64; Pinkus 1989: 103, 105; Sawyer

1979: 73-74].

På 1930-talet tvingades de flesta rabbiner i de mindre församlingarna att sluta. En lättnad sker återigen under åren 1934-37, men situationen förvärras åter under den stora utrensningen under åren 1937-38. Dock drabbades rabbinerna mindre än övriga i det sovjetiska samhället [Rothenberg 1978: 178]. Koscherslakt och omskärelse förbjöds aldrig, men omgavs med olika hinder. Ritualbadet för kvinnor, vilka återuppbyggts på 1920-talet, stängdes dock. De religiösa giftermålen, vilka nu var, privatsaker, minskade allt mera under 1930-talet. Den judiska begravningsceremonin följdes dock även av Jevseksijamedlemmarna [Pinkus 1989: 105].

När ultravänsterlinjen övergavs i mitten av 1930-talet, upphörde också den antireligiösa kampanjen. Utgivningen av ”Der Epikoires” upphörde redan år 1935. När kriget mot Tyskland startade år 1941, innebar detta även lättnader för de religiösa grupperna. Församlingar nybildades och synagogor återlämnades. I Moskva, där den judiska församlingen sedan slutet av 1930-talet varit utan rabbin, tillträdde rabbi Sjlfifer, som också blev medlem av Judiska antifascistiska kommittén. De religiösa tövädret höll i sig även efter år 1945. Inte ens under den antikosmopolitiska kampanjen förekom det några antireligiösa attacker emot judendom. Detta kan dock helt enkelt bero på, att man ansåg att gruppen religiösa judar var betydelselös och ointressant [Baron 1964: 293; Pinkus 1989: 206-207].

13. Kampen mot hebreiskan.

Bund hade varit drivande i kampen för att göra jiddisch till det **judiska** språket, vilket Farejnitge och Poalai Tzion med tiden också kom att ställa sig bakom. I gengäld ansågs hebreiskan som reaktionär, som den judiska borgarklassens, den religiösa byråkratins, och sionisternas språk. Jevseksijan kom att till stor del att fullfölja Bunds kulturella program. Men förföljelserna av hebreiskan innebar inte att det neutraliserades, utan att det istället fick martyrstatus och att flera kulturarbetare stöttes bort från sovjetstyret.

Som Weinstock framhåller, var tesen om hebreiskans reaktionära natur en sanning med mycket stora modifikationer. Det första återupplivningsförsöket av hebreiskan gjordes av Haskalahn, den judiska emancipationsrörelsen, som tryckte den första hebreiska tidningen i Ryssland år 1856. De första judiska arbetarcirkelarna föredrog också användningen av hebreiska i formella saker, t.ex. när man upprättade stadgar, än jiddisch [Weinstock 1989: 75-76].

I juli 1917 startade en hebreisk dagstidning, HaAm, i Moskva. Tidningen var fientlig mot bolsjevikregeringen, men utgivningen fortsatte periodvis fram till juni 1918. Utgivningen av böcker, pamfletter, och enklare typer av publikationer på hebreiska fortsatte dock under flera år framöver.

Mellan åren 1917-19 publicerades sammanlagt 188 verk på hebreiska i Ryssland, varav 119 i Odessa, 25 Moskva, och 18 i Kiev. Under inbördeskriget nationaliserades de hebreiska tryckerierna, vilka därefter användes till att trycka publikationer på jiddisch, vilket ledde till den hebreiska pressen i början av 1920-talet helt försvann.

Det var i Ryssland som den främste moderne hebreiske författaren, Nachman Bialik, först verkade, men i juni 1921 lämnade Bialik och en annan framträdande hebreisk lyriker, Tjernichovskij, Ryssland. En rad unga författare, som Elisja Rodin, Chaim Lenskij, A. Friman, och Chauig Tsvi Pragerson, fortsatte dock att vara hebraister och anhängare av sovjetstyret. ”Alla var ivriga anhängare till regimen och några tillhörde kommunistpartiet”, förklarade den amerikansk-hebreiska författaren Daniel Persky, när han besökte den här gruppen år 1929.

De fick allt svårare att få något publicerat på hebreiska i Sovjetunionen, utan tvingades att vända sig utomlands, vilket de beklagade öppet: ”Vi är sovjetiska författare som skriver på hebreiska, och vi kvävs. Det finns plats för 200 språk i Sovjet – ska bara hebreiska förklaras obehörigt?” I en petition som de överlämnade år 1927, förklarade de: ”Om vårt språk av skäl som vi inte kan förstå verkligen är skadligt och kontrarevolutionärt, då kräver vi att det förbjuds i lagen. Men om den nationella politiken tillåter att alla språk får existera, då kräver vi en lag som förbjuder att de förföljs” [Baron 1964: 274, 276; Gilboa 1978: 227-229; Judaica 1972: 14/463-64; Pinkus 1989: 111-112].

Under åren 1923-24 publicerade de ett antal samlingsverk. År 1928 publicerades i Kiev ett häfte ”Gaash” (Stormandet) av Mili (Samuel) Novak. Det lokala tryckeriet var osäkert på om man fick trycka det, så man konsulterade den centrala myndigheten. En ”polit-förläggare” vid namn Kogan gav följande utlåtande – vilket dock inte följdes... [citerat i Gilboa 1978: 229-230]:

”Denna lilla bok, som innehåller tre dikter, är ett försök att uttrycka trenderna i vår moderna kommunistiska diktning på hebreiska. Inflytande från Blok och Majakovskij är uppenbart. Stroferna är klart ljudande, ibland intensiva. En av dikterna låter som en lovsång till Oktober, besjälad av ett djupt förakt för gårdagens värld och dess moral. Den andra dikten tar upp en av hemsökelseerna i vår verklighet – prostitutionen. Den tredje återspeglar revolutionens baksida – kontrarevolutionen. Vem riktar sig dikterna till? Under andra omständigheter, i Palestina, skulle denna lilla bok givetvis kunna fungera som propagandamaterial för kommunistpartiet där, eftersom en betydande del av de palestinska arbetarna talar hebreiska. Men under våra levnadsförhållanden kommer den säkert att fungera som litterär och språkvetenskaplig näring åt den judiska publikens kyrkligt borgerliga delar. Det är uppenbart att denna publikation inte är önskvärd.”

Det var dock långt från alla kommunister, som gillade kampanjen mot hebreiskan. Buchara-judarna hade traditionellt använt hebreiska i sina skolor. Den 14 september 1919 antog ett förenat möte mellan Tasjkents judiska akademikerförbund och Rysslands Kommunistiska Partis 4 sektion, representerande 323 medlemmar, en skarp resolution mot införandet av farsi eller tadjjikiska i de lokala judiska skolorna. Kravet var att hebreiska skulle användas ”annars kommer inte en enda elev att skickas till skolan. Vi anser det nödvändigt att i detta sammanhang varna att ingen typ av våld kommer att kväva vår önskan att utbilda våra barn på hebreiska som vi kräver” [citerat i Baron 1964: 269].

En hebreisk teater, Habimah, startade i Moskva, med Eugene Vachtangov, en elev till den berömde Stanislavskij, som regissör. Dess första pjäs hade premiär i oktober 1918. Mest känt var man för uppförandet av Anskys pjäs ”Dibbuk”, som hade premiär den 31 januari 1922. Man genomförde 300 föreställningar, vilka lovordades av författaren Maksim Gorkij, operasångaren Tjaljapin, Stanislavskij, undervisningsfolkkommissarien Lunatjarskij, vice ordföranden i folkkommissariernas råd Lev Kamenev, m.fl. Dibbuk mottogs positivt av både judisk och rysk publik, trots Jevseksijans föraktfulla inställning till hebreisk teater. Habimahs sista pjäs var ”Golem”, som uppfördes i mars 1925.

År 1920 vädjade Nachum Zemach, Habimahs grundare, på ett känsloladdat sätt för hebreiskan inför kommunistpartiets Moskvaavdelnings kulturkommission, samtidigt som han bittert klagade över Jevseksijans agerande. Detta hjälpte inte i det långa loppet, för i januari 1926 lämnade Habimah Sovjetunionen för en internationell turné, men återvände aldrig. Idag är man Israels nationalteater [Judaica 1972: 14/463-64; Pinkus 1989: 119-120; Weinstock 1989: 75-76].

14. Kampen emot sionismen.

14.1. Sionismen.

År 1896 publicerade österrikaren Theodor Herzl sin bok ”Judestaten”. I den underkänner han tanken på att judarna kan integreras i de ickejudiska staterna, utan att den enda lösningen på ”det judiska problemet” var upprättandet av en separat judisk stat. Hans idéer hade inte uppstått i ett vacuum. Från senare delen av 1800-talet hade Väst- och Centraleuropa drabbats av en våg av antisemitism, främst då inom medelklassen. Värst var den dock tsarryska regeringen, som nu tog till alla medel för att bli av med sitt ”judiska problem”.

År 1891 träffade tsarregimen ett avtal med den fransk-judiske bankiren och filantropen baron Maurice de Hirsch, där han åtog sig att placera ut 300.000 judar i Argentina; planen förverkligades dock endast i betydligt mindre skala. Herzl hade år 1895 föreslagit Hirsch, att han istället borde finansiera upprättandet av en judisk stat, men baronen såg väl det hela mest som ett skämt. I sitt sista brev till baronen, förklarade Herzl att han avvisade ”de små lösningarna”: ”Edra tjugotusen argentinare eller judarnas övergång till socialismen accepterar jag inte” [Herzl 1944A: 98; Judaica 1972: 14/449].

”Judestaten” utgörs av en oerhört detaljerad plan på en kolonial expedition; såväl bolag för avyttring av judarnas egendom i hemländerna som anstalter för arbetsovilliga finns med. Planen lämnade aldrig papperet, men de ideologiska motiven för en judisk stat blev allmängods inom sioniströrelsen:

- 1) Om inte utvecklingen snabbt vänds, kommer judarna att hota den existerande samhällsordningen i världen: ”De bildade och medellösa judarna hemfalla nu alla åt socialismen” [Herzl 1944B: 124].
- 2) Samtidigt har judarna en abnormt stor ekonomisk makt: ”Å ena sidan proletariseras vi till revolutionärer, utgöra underbefälet i alla omstörtande partier, och samtidigt växer å andra sidan vår penningmakt” [Herzl 1944B: 128].
- 3) Kombinationen av dessa två faktorer gör att majoritetsbefolkningen inte vågar angripa judarna, vilket förvärrar antisemitismen: ”Man kan inte längre upphäva judarnas likhet inför lagen, där den en gång existerar, ty redan de inledande försöken skulle genast jaga alla judar, fattiga och rika, i armarna på de revolutionära partierna. Redan ansatser till offentliga orättvisor mot judarna ha överallt ekonomiska kriser till följd. Därför kan man egentligen inte åstadkomma något riktigt effektivt mot oss, om man inte vill skada sig själv. Samtidigt växer och växer hatet” [Herzl 1944B: 172].
- 4) Alla försök att bekämpa antisemitismen leder automatiskt till motsatt reaktion hos majoritetsbefolkningen: ”I de länder, där antisemitismen är starkast, är den en följd av judeemancipationen” [Herzl 1944B: 127].
- 5) Emigration till liberala länder leder till att antisemitismen sprids: ”Vi bege oss naturligtvis till länder, där man inte förföljer oss; men så snart vi infinna oss börjar förföljelsen. Så är det, så måste det förbli, överallt, även i högt kultiverade länder – bevis Frankrike – så länge judefrågan inte funnit sin politiska lösning. De fattiga judarna föra nu antisemitismen till England, de ha redan fört den till Amerika” [Herzl 1944B: 114].
- 6) Antisemitismen är en naturlig, och förståelig, reaktion: ”Jag tror mig förstå antisemitismen, som är en mycket invecklad företeelse. Jag betraktar denna rörelse som jude, men utan hat och fruktan. Jag tror mig urskilja vad som i antisemitismen är rätt skämt, tarvlig yrkesavund,

nedärvd fördom, religiös intolerans – men också vad som är förment nödvärn” [Herzl 1944B: 115].

7) Man ska följaktligen uppmuntra och samarbeta med antisemiterna: ”Att skaffa oss suveränitet intresserar i hög grad regeringarna i de länder, som äro hemsökta av antisemitism” [Herzl 1944B: 130].

8) Upprättandet av en judisk stat, och till den hörande judisk invandring, måste ske i samarbete med stormakterna, dels för att ekonomiska och revolutionära kriser ska undvikas i de gamla hemländerna, dels för att förhindra att den ursprungliga befolkningen i den nya judestaten framgångsrikt gör motstånd:

”Och bakom de emigrerande judarna uppstå inga ekonomiska störningar, inga kriser och förföljelser. Det blir i stället en period av välstånd i de länder, som judarna lämnat. De kristna medborgarna överta efter hand judarnas uppgivna ställningar. Avflödet sker undan för undan, utan omvälvningar, och redan dess första början innebär slutet på antisemitismen...Rörelsen kan inte åstadkommas annat än på fullt laglig väg, den kan över huvud taget blott genomföras under välvillig medverkan av respektive regeringar, för vilka den medför väsentliga fördelar” [Herzl 1944B: 119-20].

”Visa sig nu stormakterna redo att bevilja judafolket suveränitet...[kommer två områden] på tal: Palestina och Argentina. Anmärkningsvärda koloniseringsförsök ha ägt rum på dessa båda punkter. Visserligen enligt den felaktiga principen av successiv judisk infiltration. Infiltration måste alltid sluta illa, ty regelbundet kommer det ögonblick, då regeringen efter påtryckning av befolkningen, som känner sig hotad, spärrar ytterligare tillströmning av judar. Utvandringen har blott en mening, när den bygges på vår tryggade suveränitet... Om sultanen gäve oss Palestina, kunde vi i gengäld erbjuda oss att reda upp Turkiets tilltrasslade finanser. För Europa skulle vi där utgöra en skyddsmur mot Asien, vi skulle bli en kulturens förpost mot barbariet” [Herzl 1944B: 132-133].

14.1.2. Herzl och tsarregeringen.

Herzl var realpolitiker och satte omedelbart igång med att realisera sitt program. Han visste också, att Ryssland var en nyckelaktör i det judiska dramat. Redan i sitt öppningstal på den första sionistkongressen år 1897, framhöll Herzl i försiktiga ordalag vikten av att få den ryska regeringen till att bli sioniströrelsens allierade och beskyddare [Herzl 1944C: 188]

”Tar man parti för judarna, då har man de upphetsande massorna mot sig. Tar man parti mot judarna, då kan detta på grund av judarnas egendomliga inflytande på världshandeln ofta ha svåra ekonomiska följder. Det finns exempel på detta i Ryssland. Förhåller sig slutligen regeringen neutral, då se sig judarna utan skydd i den bestående ordningen och fly in i de revolutionära rörelserna.”

År 1899 gjorde han sitt första försök att få audiens hos den ryske tsaren. Han ombad den sionistvänliga baronessan von Suttner att framföra detta till den ryske utrikesministern greve Muravjev: ”Han bad henne enträget att använda all sin övertalningsförmåga för att peka på att sionismen skulle få slut på förföljelserna av judar i Ryssland, att det bara skulle innebära att proletariatet och de desperata skulle lämna landet, och på så sätt skulle minska judarnas stöd till socialismen, nihilismen och anarkismen.” Muravjev sade sig se positivt på sionismen, men avslog begäran om audiens [Cohen 1959: 203].

Herzl gav dock inte upp, utan gjorde under de följande fyra åren upprepade försök, med hjälp av otaliga kungligheter och statsmän som mellanhänder, att få träffa tsaren. När så pogromen i Kisjinev skedde i-april 1903, insåg Herzl att det nu fanns en öppning. I ett brev till inrikesministern, greve Vjatjeslav Plehve, och till Pobjedonostsev, ledaren för Heliga Synoden, bad

han återigen om att få bli beviljad audiens hos tsaren [Cohen 1959: 304].

Inte heller den här gången beviljades detta, men han fick i stället lov att träffa Plehve och finansministern, greve Sergej Witte. Witte gav först Herzl en föreläsning om rysk antisemitism:

”Han sa att tsaren hade öppet antijudiska fördomar som i huvudsak var av religiös karaktär. Det fanns också fördomar på grund av ekonomisk konkurrens. En del var antisemiter på grund av att det var på modet, och journalister och andra var antisemiter av yrkesskäl. Judarna, fortsatte han, gav upphov till fiendskap på grund av att de var arroganta, fattiga och smutsiga, och därmed frånstötande. De hängav sig åt alla möjliga sorters otrevliga affärer, så att det var svårt för judarnas vänner att försvara dem, eftersom de skulle bli anklagade för att ha blivit köpta...”

Vidare hävdade Witte, att 50% av revolutionärerna i Ryssland var judar. Han erkände dock själv, att detta berodde på den ryska regeringens förtryck av dem. ”Jag brukade säga till framlidne tsaren Alexander III’, fortsatte Witte, ’Ers majestät, om det skulle gå att dränka sex eller sju miljoner judar i Svarta havet så skulle jag vara helt för det. Men om det inte är möjligt då måste man låta dem leva.’ ’Det är fortfarande min åsikt. Jag är mot ytterligare förtryck’.” Herzl föreslog därför, att den ryska regeringen skulle uppmuntra judisk emigration. ”Men judarna får en del uppmuntran att emigrera’, sa ministern. ’Till exempel med sparkar’.” Det plumpa skämtet gick dock inte hem, utan Herzl ville ha stöd för sitt program. Efter att ha lyssnat på det, medgav Witte till slut att han också ansåg att det var bra, varvid han accepterade Herzls förslag om att försäljningen av andelar i Jewish Colonial Trust skulle tillåtas i Ryssland.

Därefter träffade Herzl Plehve. Plehve förklarade, att bara ett begränsat antal judar kunde få högre utbildning, därför att de annars helt skulle slå ut de kristna. Situationen för judarna var dålig, men det berodde på att de levde i ett stort område och att de gått med i revolutionära partier. Plehve stödde den sionistiska idén, men menade att det skett en attitydförändring inom den ryska sionistorganisationen på senare tid. Det var mindre tal om sionism, och mera om kultur, organisation och judisk nationalitet, vilket han inte accepterade. Herzl förklarade, att han kände sig som Columbus när besättningen misströstade och revolterade. Det var först när de såg land, som allt blev lugnt igen: ”Hjälp mig att nå land snabbare’, sa han, ’så kommer revolten att upphöra. Avhoppet till socialisterna kommer också att upphöra’.” [Cohen 1959: 308-09].

Herzl träffade Plehve en gång till några dagar senare; uppenbarligen hade han gjort ett gott intryck på tsarregimen. Plehve framförde till Herzl, att tsaren kände sig sårad över västliga massmedias påståenden om att hans regering aktivt uppmuntrade pogromer; han var välvilligt inställd till alla sina undersåtar. Situationen var dålig för judarna, men det kunde regeringen inte göra något åt, så därför välkomnade man en judisk stat.” Men vi vill inte förlora alla våra judar’, fortsatte ministern. ’De mest intelligenta – och ni är det bästa beviset på att det finns sådana – skulle vi vilja behålla. Men de mindre intelligenta med knapphändiga tillgångar skulle vi vara glada åt att bli av med. Vi har inga fientliga känslor mot judarna som sådana, vilket jag förvisso visar i mitt brev’.” [Cohen 1959: 312-13].

När 1903 års Världssionistkongress strax därefter öppnades, framhöll Herzl i sitt öppningsanförande vilka enorma möjligheter samarbetet med Ryssland innebar [Herzl 1944D: 231-32]:

”Välkända händelser gjorde att jag i det judiska folkets intresse reste till Ryssland. Där fick jag ett välkommet tillfälle att förhandla med regeringen, och jag vågar påstå, att jag mötte en viss förståelse för våra zionistiska strävanden och fick höra yttringar av god vilja att uträtta något avgörande för oss. Jag medger för övrigt, att jag vid detta tillfälle inte bara var partiman – det får ni inte ta illa

upp. Jag talade inte bara för zionisterna, utan för alla judar i Ryssland. jag sökte förorda några förbättringar i deras sorgliga läge, och fick även försäkringar, att sådana lättnader snarast skulle övervägas.

Viktigare voro de försäkringar, som jag fick för den zionistiska rörelsen. Jag är i tillfälle att meddela, att den ryska regeringen inte vill lägga något hinder i zionismens väg, om denna som hittills bevarar en lugn och legal karaktär. Den ryska regeringen är vidare beredd att ekonomiskt medverka till en av oss zionister ledd emigration.

Slutligen, och det är väl det allra viktigaste, är den ryska regeringen beredd att med sitt inflytande hos Hans Majestät sultanen stödja våra strävanden att få Palestina.

Räckvidden av denna förklaring, som jag kan framlägga för zionistkongressen, torde stå klar för var och en. Ett sådant löfte av den ryska regeringen utgör en diplomatisk framgång, som inte kan uppskattas högt nog. Inte endast har ett enormt hinder avlägsnats, plötsligen ha vi också fått ett mäktigt stöd.”

Men trots det stora samförståndet mellan sionisterna och tsarregimen, kom samarbetet att i praktiken att stanna vid det. För det första, så dog Herzl i april 1904, vilket Plehve djupt beklagade ”Innan dr Herzl kom till mig visste jag inte att det fanns judar som inte fjäskade” [citerat i Cohen 1959: 373].

I juli samma år mördades i sin tur Plehve av socialrevolutionären Sasonov. I januari 1905 utbröt det revolution i Ryssland. Witte hade då avancerat till premiärminister, men avskedades av tsaren på sommaren 1906, anklagad av den extrema högern för att inte ha bekämpat revolutionen tillräckligt resolut.

Slutligen blandade sig de ryska sionisterna att allt mer i inrikespolitiken, vilket den ryska regeringen definitivt inte uppskattade.

14.1.3. Den ryska sioniströrelsen.

Herzl blev sionismens portalfigur, men det var i Ryssland som den fick sin bas, där en föregångare till den uppstått redan på 1880-talet. Sex av Israels sju premiärministrar (David Ben-Gurion, Moshe Sharett, Levi Eshkol, Golda Meir, Menahem Begin, Yitzhak Shamir, Shimun Peres) härstammar från den gamla Tjertan. De ryska judarna har oftast också besatt de andra tunga regeringsposterna, som utrikes-, försvars-, finans-, inrikes-, social-, och utbildningsministerierna. Av samtliga israeliska ministrar mellan åren 1948-73, var 61% födda i Tsarryssland; 72%, om man räknar in dem, vars förfäder invandrat från Ryssland. Man ska då ha i minnet, att majoriteten av de israeliska judarna härstammar från Afrika och Asien [Brecher 1974: 582-589].

Som Weinstock framhåller, uppstod sionismen som en reaktion inom den del av den judiska småborgerligheten som slagits ut den framväxande storindustrin, men som inte hade övergått till att bli en del av det nya proletariatet. Hos dessa utvecklades den traditionella judiska messianismen, tron på att Messias vid den Yttersta dagen skulle leda judarna till Palestina, till en sekulär nationalistisk ideologi.

Denna kunde slå rot, därför att två olika fenomen samverkade: dels det feodala systemets kollaps i Ryssland och Österrike-Ungern, dels imperialismens samtidiga struptag på deras ekonomier, varvid en normal kapitalistisk utveckling omintetgjordes. För judarna innebar det första fenomenet, att det normala judiska livet och dess socioekonomiska grundval underminerades, det andra att deras proletarisering och assimilering hämmades [Weinstock 1989: 43-44].

Den sionistiska rörelsen i Ryssland grundlades genom de pogromer, som efter år 1881 drabbade 160 städer och som snabbt spreds till Polen och andra länder. För de ryska judarna, vilka dittills upplevt 25 år av försiktiga lättnader, var denna upplevelse oerhört traumatisk. I Odessa, där pogromen varade i fem dagar, var en av de judar som fick uppleva detta Leo Pinsker. Han hade tidigare tillhört Haskalah, men gav efter pogromen upp hoppet om judarnas emanciperung. I sin bok, ”Auto-emancipation”, förespråkade han att judarna skulle samlas i ett nationellt territorium.

Historiskt sett har det alltid funnits en liten rännil av gamla, fromma, judiska emigranter till de heliga palestinska städerna Jerusalem, Hebron, Safed, och Tiberias. Men efter pogromerna, upprättade det protosionistiska ”Chibbat Tzion” (Kärlek till Sion) de första, bräckliga, judiska kolonierna i Palestina [Judaica 1972: 16/1037-40].

När Chibbat Tzion gick upp i Världssionistorganisationen år 1897, fanns det 373 sionistiska avdelningar i Ryssland, vilket vuxit till 877 år 1899, 1.034 år 1900, och 1.572 år 1903-04. När II ryska sionistkonferensen hölls i Minsk år 1902 – den första lagliga konferensen i Rysslands historia – hade den över 500 delegater, representerande cirka 75.000 medlemmar.

De ryska myndigheternas inställning gentemot sionisterna var i början välvilligt passiv. Men senare märktes en negativare inställning från tsarregimen. Anledningen till detta var, att den ryska sioniströrelsen, vars tidigare politik var att ”vända ryggen åt Diasporan”, på sin konferens i Helsingfors år 1906 antog ett nytt program.

Grundtanken var fortfarande, att judarna inte hade någon framtid i exilen. Det nya var, att man inte bara krävde att judarna skulle få lika rättigheter, utan även att de skulle få rätt till självbestämmande som en nationell minoritet. Regeringen förklarade sionistorganisationen illegal. ”Judiska nationalfonden”, det organ som stod för markköpen i Palestina, klarade med ett nödrop sin legala status. I Sankt Petersburg drabbades sionistledarna och deras tidning ”Razsvet” inte av någon repression, så den ryska sionistiska centralkommittén flyttades dit från Moskva [Judaica 1972: 16/1136-38].

14.2. Socialdemokratins syn på sionismen före år 1914.

Den klassiska socialdemokratien behandlade sionismen med total avsmak. Poalai Tzion hade ansökt om medlemskap i II Internationalen år 1907, men fått avslag. Det fanns flera judar i ledningen för internationalen, men de var alla antisionister och ofta även assimilationister [Judaica 1972: 15/35-36].

Bund var hästkt antisionistiskt. I en tidningsartikel från år 1899 av Chaim Zjitlovskij (senare ledande socialrevolutionär), angreps sionismen, ’den judiska borgarklassens ideologi’, som det judiska folkets värsta fiende (’einen ärgeren Feind des jüdisches Volkes zu finden als den Zionismus’). När bundisterna efter Kisjinevpogromen år 1903 bekämpade sionisterna ännu häftigare än antisemiterna, förklarade den blivande mensjevikedaren Martov, att sionismen var en värre fiende för socialdemokratien än antisemitismen, därför att sionismen drog bort politiskt avancerade delar av det judiska proletariet från arbetarrörelsen, medan antisemitismen bara attraherade kulturellt och politiskt efterblivna element inom den ryska befolkningen [Silberner 1983: 93].

Trotskij, då mensjevikedare, skrev en artikel i januari 1904 i Iskra, ”Sionismens förfall och dess möjliga efterföljare”. I artikeln angrepp han sionismen häftigt, varvid han talade om ”sionromantikernas hysteriska snyftande” och kallade Herzl en ”skamlös äventyrare”. I artikeln citerar han en Bundpamflett, skriven efter VI sionistkongressen i Basel. Den

förklarade att ”likvideringen” av sionismen hade börjat, men att ”de verkliga intressena dolda under sionismens namn” skulle fortsätta och anta nya namn. Trotskij höll med att ”sionismen har gjort slut på sitt utarmade innehåll, och Baselkongressen... visade på dess sönderfall och kraftlöshet.”

Men han framhöll, att Bunds krav på att få utgöra den enda representanten för de judiska arbetarna, istället för att vara partiets organisatoriska representant inför de judiska arbetarna, som det ursprungligen var tänkt, var en eftergift inför sionismens nationalistiska anda. Därigenom omöjliggjordes möjligheterna att vinna över de besvikna vänstersionister, som drogs mot de revolutionära strömningarna. Bund kunde då bli en av dessa fruktade efterträdare till sionismen, som kunde ”avleda det judiska proletariatet från den revolutionära socialdemokratins väg...” [Buch 1980: 6-7; Deutscher 1973: 80].

Bolsjevikerna var lika hätskt antisionistiska som mensjevikerna och bundisterna, men presenterade aldrig någon egen analys av fenomenet. Lenin polemiserade aldrig med den egentliga sionismen, utan använde ”sionism” som skällsord, t.ex. på Bunds idé om att judarna var en nation (”denna sionistiska idé är helt felaktig och i grund och botten reaktionär”). Simon Dimansjtajn återgav dock år 1924 ett samtal han haft med Lenin, där Lenin förutspådde att bolsjevikernas maktövertagande skulle leda till att den nationella betydelsen skulle minska, antisemitismen förlora sin udd, och tjuskraften i den ’sionistiska legenden, skulle gå upp i rök. Stalin nämnde år 1913 sionismen som en av de nationalistiska rörelser, som fick ökad genomslagskraft efter besegrandet av 1905 års revolution, men sedan dröjde det 30 år, innan han återigen berörde ämnet [Lenin 1972-81: 7/99; Stalin 1970: 8; Silberner 1983: 91-93, 134].

14.3. Jevseksijan och sionisterna.

Den 2 november 1917 utfärdade den brittiske utrikesministern Balfour en deklARATION om att Palestina var ett ”judiskt nationalhem”. Avsikten med den var främst att göra de amerikanska judarna ententevänliga, vilka dittills varit föga entusiastiska över alliansen med tsaren, allt medan centralmakternas motpropaganda talade om att ”befria Rysslands judar”.

Säkerligen utfärdades deklARATIONEN också med tanke på det instabila läget i Ryssland: det skedde ju fem dagar före oktoberrevolutionen. Chaim Weizmann, ordförande i Världssionistorganisationen och tillverkare av sprängämnen åt briterna, telegraferade omedelbart deklARATIONEN till de ryska judarna och uppmanade dem att stödja den ’allierade och palestinska saken’. En annan anledning till att briterna stödde sionisterna var, att de trodde att de ryska judarna hade monopol på spannmålshandel, varvid de skulle kunna strypa bolsjevikregeringen. Balfour förklarade själv, att sionismen var ett motgift mot de revolutionära strävanden hos de judiska massorna [Weinstock 1989: 99].

Sionistorganisationen i Ryssland, vilken framlevt tsarären under halvlegala former, genomförde i maj 1917 sin VII konferens, representerande 140.000 medlemmar. År 1918 hade antalet vuxit till 300.000, fördelat på mer än 1.200 lokala grupper. Den ryska sionistkongressen i maj 1918 i Moskva stödde BalfourdeklARATIONEN, men förespråkade strikt neutralitet i rysk inrikespolitik. Därigenom tolererades de av sovjetmakten; en palestinsk vecka genomfördes i en rad städer under våren 1918 och palestinska emigrationskontor upprättades i Petrograd och Minsk. Även i Ukraina fungerade de fritt på flera ställen.. De deltog i de internationella sionistkonferenserna och -kongresserna i London år 1920 och Karlsbad år 1921. *Zionist Review* i London framhöll i oktober 1918, att Zevkom inte hade åstadkommit något påtagligt mot sionismen, trots dess fientliga inställning [Baron 1964: 208; Judaica 1972: 14/457, 497;

Sawyer 1979: 111; Schechtman 1978: 108-109; Weinstock 1989: 18].

Alla sionister var definitivt inte neutrala. Ze'ev Jabotinsky (Vladimir Zjajbmtinskij) var den ”revisionistiska” sionismens grundare. Jabotinsky var född i Odessa, men tillbringade flera år i Västeuropa som korrespondent för ryska tidningar, innan han under Första världskriget försökte få briter att sätta upp judiska militära enheter. Under åren 1919-21 förhandlade han med Simon Petljura om att få sätta upp antisovjetiska judiska militära enheter. På XII världssionistkongressen år 1921 slöt han ett avtal med Maxim Slavinskij, representant för Petljuras exilregering, vilken just då planerade ett anfall på Sovjetukraina. Jabotinsky skulle upprätta judiska polisstyrkor, ’för att skydda den judiska befolkningen mot pogromer’. Detta utlöste ett ramaskri även bland vänstersionisterna och tvingade fram hans utträde ur Världssionistorganisationens exekutivkommitté år 1923 [Judaica 1972: 9/1180; Weinstock 1989: 149].

I mars 1919 startade Jevseksijan en kampanj mot sionism i allmänhet och mot arbetarsionism i synnerhet. Vår Moses, Lenin, ska krossa den Gyllene kalven, varefter Palestina ska befrias från brittisk och sionistisk ockupation, förklarade Dimansjtajn [Laquer 1959: 33]. På Jevseksijans II konferens i Moskva i juli 1919, antogs en antisionistisk resolution [citerad i Baron 1964: 208]:

”Det sionistiska partiet spelar en kontrarevolutionär roll. Det är ansvarigt för att öka kyrkans och de nationalistiska stämningarnas ökande inflytande bland de efterblivna judiska massorna. På detta sätt undergrävs de judiska arbetande massornas självbestämmande och de kommunistiska tankarna förhindras att tränga in bland dem. På grund av sin palestinska politik fungerar det sionistiska partiet som ett verktyg för den enade imperialismen som bekämpar den proletära revolutionen. Med tanke på alla dessa omständigheter kräver konferensen att den centrala byrån föreslår tillämpliga myndigheter att utfärda ett dekret som tills vidare stoppar det sionistiska partiets verksamhet på det ekonomiska, politiska och kulturella området. De gemensamma organ som är stöttepelare för alla reaktionära krafter bland det judiska folket måste förbjudas.”

I maj 1919 hade sionistorganet ”Petrograder Togblatt” stängts. I september 1919 stängdes det sionistiska högkvarteret i Petrograd. Sionistiska tidskrifter och veckotidningar som Ha'Am och Raszvet stängdes, och aktivister arresterades. Men detta var dock bara något tillfälligt. Aktivisterna släpptes snart, högkvarteret öppnades återigen, och konfiskerad egendom återlämnades.

Det var först efter den ryska sionistkongressen i april 1920 i Moskva, som det skedde något mera radikalt. 75 av deltagarna blev då arresterade av Tjekan – ledda av en judisk flicka – men de släpptes snart. Men den sionistiska centralkommittén beslöt därefter att gå under jord [Baron 1964: 208; Pinkus 1989: 130; Schechtman 1978: 109-112].

Michail Pavlovitj, f.d. mensjevik men efter oktoberrevolutionen bolsjevikpartiets ledande Mellersta östernexpert, skrev i en artikel kallad ’Sionistiska lögner och den palestinska verkligheten’, att han var negativ till sionistiska projekt, men kallade också oroligheterna i Palestina kring år 1920 som pogromer. En annan kommunist uttalade sig om 1920 års händelser, att ”det [länder] briter till heder att de förkastade arabernas ultimatum att deportera de sionistiska ledarna, trots det faktum att araberna hotade med pogromer”. Termen ”pogrom” kritiserades år 1929: istället skulle ”nationell revolutionär kamp” ha använts.

Kominterns II kongress år 1920 antog en resolution, som fördömde sionisternas aktivitet i Palestina. Esther Frumkin krävde en medveten kamp emot sionismen (’Lögn utan like’), varvid hon stöddes av Merezjin. Efter år 1921 fortsatte sionistdebatten inom de sovjetjudiska

institutionerna, men den engagerade få av de sovjetiska ledarna, vilka hade andra och mera akuta problem att tänka på. Man vädjade till de judiska proletärerna i Palestina att sätta stopp för den sionistiska ”fantomen”, men Palestina var under 1920-talet ett för Sovjetunionen ointressant land, även med Mellersta östernstandard. Det var först år 1929, som man fick nytt intresse för området [Laquer 1959: 34-35; Weinstock 1989: 106].

Bolsjevikledarnas tämligen likgiltiga inställning gentemot sionismen upprörde Jevseksijans ledare, som krävde resoluta åtgärder. På III Jevseksijakonferensen i juli 1920, deklarerade man:

”Det är nödvändigt att få slut på den vacklande officiella hållningen till det allmänna sionistiska partiet och alla dess kulturella och ekonomiska organisationer. Det är oundgängligt att det genomförs en fullständig avveckling, trots Tzeirei Zions och de sionistiska socialisternas socialistiska fraser.”

Men fortfarande behandlade man på vissa håll sionisterna hårt, medan man på andra håll gick mildt fram mot dem. Den 13 januari 1922 uppmanade Der Emes till ”en kampanj för att utrota sionismen i SSSR för evigt”. Från augusti 1922 arresterades allt fler sionister, anklagade för att ha allierat sig med kontrarevolutionära krafter. De flesta frigavs och tilläts att emigrera, om de undertecknade en deklARATION om att sionismen var en kontrarevolutionär rörelse. Men år 1928 fanns det fortfarande 775 sionist-socialister i fängelser och läger, och ännu år 1941 ska sionister ha befunnit sig i deportation.

Men den sovjetiska politiken var dock länge vacklande gentemot sionisterna. Den 25 augusti 1925 skedde det en förhandling mellan två sovjetiska sionistledare och den sovjetiske vicepresidenten Smidnivitj. Det föreslogs då, att de fängslade sionisterna skulle frisläppas och att emigration skulle tillåtas. Men av olika skäl, bl.a. därför att Jevseksijan invände mot det, resulterade det i ingenting. Sammanlagt 70.000 judar emigrerade från Sovjetunionen mellan åren 1919-39; 20.000 mellan åren 1919-24 och 12,500 under åren 1925-36 reste till Palestina. År 1928 etablerade Jewish Colonial Association (ICA) ett emigrationskontor i Moskva, men det föreligger inga uppgifter om hur länge det tilläts verka och hur många som utnyttjade dess tjänster [Judaica 1972: 10/43; Pinkus 1989: 135; Schechtman 1978: 113-116].

Det sionistiska arbetarpartiet Tzeirei-Tzion höll sin II kongress i maj 1917. Dess III kongress hölls i Charkov i maj 1920, då det splittrades i två partier: Sionist-socialistiska partiet och Trudoviker-Tzeirei-Tzion. Sionistsocialisterna hade år 1924-25 cirka 4.000 medlemmar och 2.500 i dess ungdomsförbund, medan trudovikerna mellan åren 1922-26 hade 2.000 medlemmar i partiet och 15.000 i ungdomsgrupperna. Arbetet försiggick till sist underjordiskt fram till år 1934, då den siste ledaren arresterades.

Närstående Tzeirei-Tzion var He-Chalutz, upprättad i maj 1918 för att ge utvandrare till Palestina jordbruksutbildning. He-Chalutz första kongress hölls i januari 1919 i Petrograd, och dess II kongress i oktober 1920. På deras III kongress i januari 1922 blev dock alla medlemmar arresterade. I september 1923 splittrades rörelsen: man hade då 3.000 medlem, fördelade på 65 avdelningar. ”Vänster”-gruppen hade maximalt 7.000 medlemmar, medan högern hade maximalt 9.000. Man grundade jordbruk på Krim, i Ukraina, och i Vitryssland. År 1925 hade man 79 enheter igång, sysselsättande 600 medlemmar. He-Chalutz hade en egen tidning under åren 1924-26, men 1 mars 1928 förbjöds organisationen och dess medlemmar arresterades i ökad grad under 1930-talet [Pinkus 1989: 131- 132].

De rester av Poalai Tzion som år 1922 inte hade gått upp i bolsjevikpartiet, fortsatte att publicera en tidning i Sovjetunionen ända fram till år 1927. officiellt stängdes Judiska kommunistiska arbetarpartiet Poalai Tzion år 1928. Några Poalai Tzioncirkular verkar ha

kvarlevt under halvlegala former även efter detta, för år 1929 publicerade polska Poalaj Tzion i sin tidning Arbeter-Tzaytung, vilken då fyllde 10 år, en hälsning från det sovjetiska Poalaj Tzions centralkommitté [Judaica 1972: 13/663; Weinstock 1989: 46].

Migrationen skedde dock inte i enbart en riktning. I slutet av 1920-talet var många av de judiska jordbrukskollektiverna i Palestina krisdrabbade, oförmögna som de var att kunna konkurrera med arabiskt jordbruk. En sådan organisation var Gdud Avodah (Arbetsbrigaden), vilken upplöstes år 1929 och där en fraktion, under M. Elkind, flyttade till Sovjetunionen.

En annan grupp var palestinskjudiska kommunister, ej nödvändigtvis av rysk härkomst, som ibland frivilligt emigrerade, ibland deporterades till Sovjetunionen. Flera av dem, som "Avigdor" (eller "Weiss", Jechiel Kossoi), "Shami" (Jakov Tepper), "Nadab" (Nachum Lesjtjinskij), "Abusiem" (eller "Haidar", Volf Averbuch), och "Barzilai" (Josef Berger), blev framstående Mellersta östernexperter i Sovjetunionen och inom Komintern.

En tredje grupp var de, som de brittiska myndigheterna deporterade till Sovjetunionen. Detta skedde redan år 1921, då 15 vänsterradikaler deporterades, efter det att oroligheter utbrutit den 1 maj i Jaffa. Den brittiska regeringen förbjöd sedan alla misstänkta bolsjeviker att invandra och alla judiska kommunister som upptäcktes deporterades omedelbart. Detta drabbade t.o.m. Achdut Haavodas Tel Aviv-avdelnings f.d. sekreterare Zvi Coltun, vilken efter det att han brutit med sionismen och sitt parti, deporterades till Sovjetunionen år 1936. Praktiskt taget alla palestinska invandrare likviderades under Stalins utrensningar under åren 1936-38 [Laquer 1959: 82-84; Weinstock 1989: 133, 192, 194, 196].

14.4. Stöd till Israel.

Under 1920- och 1930-talet försökte sionistledarna David Ben-Gurion, Levi Eshkol, och Nachum Goldmann att få till stånd ett närmande till Sovjetunionen, främst för att trygga utvandringen till Palestina. Detta ledde dock inte till något. Ännu efter Världssionistkongressen år 1931 talade kommunisten Leo Katz om att ett "en rörelse som under en period spelade en roll både i det judiska samhället och inom politiken i Europa och Främre asien hade fått ett ömkligt slut". Efter kongressen förutspådde han, att sionismen skulle övergå till en ren skuggexistens [Laquer 1959: 104; Pinkus 1989: 134].

När den palestinska revolten bröt ut år 1936, såg majoriteten inom Komintern på den på samma sätt som revolten år 1929: som en nationell revolt. Men det fanns även en minoritet, som prisade de judiska chalutzim för deras entusiasm. Detta visade på, att det uppenbarligen inte fanns en fastställd linje i Kreml i den här frågan [Laquer 1959: 125-26].

Vissa tecken fanns på ett förändrat förhållande till sionismen före år 1939. Judarna berömdes generellt för sitt deltagande i en "enhetsfront mot Hitler för att på alla sätt försvara demokratin och arbeta för fascismens militära nederlag". Nonaggressionspakten mellan Sovjetunionen och Tyskland förändrade detta totalt: "Det stöd som de sionistiska ledarna ger till den brittiska imperialismens målsättningar med kriget gör det fullständigt klart att de vill upprepa Första världskriget och dra in en del av världens judendom i den imperialistiska maktpolitikens strömvirvel" [Laquer 1959: 127]

Tysklands anfall ledde återigen till en sovjetisk helomvändning. Redan samma år skedde flera möten mellan sovjetiska diplomater och sionistledare. Från år 1943 noteras en ökad vilja från Kremls sida att ompröva sin antisionistiska position, manifesterat bland annat genom att sovjetiska diplomater besökte sionistledarna i Palestina. I februari 1945 uttalade den stalinistiska fackföreningsinternationalen sitt stöd till principen om ett judiskt nationalhem.

Judiska byrån, det organ som skötte om koloniseringen i Palestina, tilläts öppna ett kontor i Moskva [Pinkus 1989: 162; Weinstock 1989: 263].

Sovjetunionens märkligaste samarbetspartner var dock ”Lohamei Herut Yisrael” (”Lehi”: Kämpar för Israel frihet), mest känt som ”Sternligan”. Gruppen, där en av ledarna var Yitzhak Shamir, senare Israels premiärminister, hade så sent som år 1941 försökt alliera sig med Tyskland, vilket de senare dock avvisade. Men kring år 1943 hade Lehi förstått att axelmakternas dagar var räknade, men att Sovjetunionen skulle bli en mäktig kraft efter kriget, som förr eller senare måste hamna på kollisionskurs med Storbritannien.

Lehis propaganda gick bl.a. ut på, att man var Mellersta österns antiimperialistiska förtrupp. I november 1944 mördade Lehi Lord Moyne, personlig vän till Churchill och brittisk minister i Kairo. År 1944 var egyptierna inte särskilt bekymrade över sionismen, men däremot fanns det en djup aversion mot den gamla brittiska kolonialmakten. De två mördarna, som britterna sedan hängde, blev folkhjältar i Egypten.

Det är väldigt osäkert hur Stalin fick ögonen på Lehi, men möjligtvis var det genom deras antiimperialistiska och antibrittiska propaganda. I alla fall skedde förhandlingar mellan Lehi och Meir Vilner från Palestinas Kommunistiska Parti och en delegation från Bulgariens Kommunistiska Parti mötte Lehi i Tel Aviv år 1947. Flera andra trevare gick ut till östblocket. Men när Sovjetunionen år 1947 stödde en delning av Palestinamandatet, så stämplade Lehi detta som ett förräderi mot det judiska folkets rätt till hela Eretz Yisrael [Palestina] på båda sidor om Jordanfloden. Kontakterna verkar därefter ha brutits.

Till omvärldens häpnad, var det Sovjetunionen som i FN framförde förslaget att Palestinamandatet skulle delas i en judisk och en arabisk stat. Den dåvarande sovjetiske FN-ambassadören Andrej Gromyko motiverade förslaget så här i generalförsamlingen den 26 november 1947 [Gromyko 1975: 43]:

”Arabstaternas representanter hävdar att en uppdelning av Palestina vore en historisk orättvisa. Men denna uppfattning är oacceptabel, om så bara för att det judiska folket trots allt haft nära band till Palestina under en avsevärd historisk period. Frånsett det får vi inte förbise – och den sovjetiska delegationen uppmärksammade första gången denna omständighet under Generalförsamlingens speciella möte – vi får inte förbise den ställning som judarna befinner sig i som ett resultat av det nyligen avslutade världskriget... Men det kan inte vara fel att återigen påminna mina åhörare att judarna som folk, som ett resultat av kriget som Hitlertyskland släppte lös, har lidit mer än något annat folk. Ni vet att det inte fanns ett enda land i Europa som på ett tillräckligt sätt lyckades skydda det judiska folkets intressen mot hitleristernas despotiska våld och handlingar...

Lösningen av Palestinafrågan genom att dela up Palestina i två separata stater kommer att bli av djup historisk betydelse, eftersom detta beslut kommer att möta det judiska folkets legitima krav. Som ni vet saknar hundratusentals av dem fortfarande ett land, de saknar bostäder, och har fått tillfälligt skydd i speciella läger i en del västeuropeiska länder.”

Sovjetunionen var den första stat i världen, som erkände Israel *de jure*: den 18 maj 1948. Av de 12 första länder som gjorde detta, tillhörde sju ”östblocket”: Sovjetunionen, Tjeckoslovakien, Polen, Jugoslavien, Ungern, Rumänien, och Finland (övriga var Costa Rica, Guatemala, Uruguay, Sydafrika, och USA). Sovjetunionen var först med att sända en minister till Israel. Ilja Ehrenburg, en av Sovjetunionen mest ärade judiska författare, var den som i *Pravda* uttalade stödet åt Israel. En judisk arméöverste sändes ner för att organisera det israeliska artilleriet.

Den tjeckoslovakiske kommunistledaren Slánsky var själv jude, och trogen anhängare till

Stalin. Det blev han som organiserade de massiva vapensändningarna till Israel efter ”Pragkuppen” i mars 1948. Sionister fick militär träning i Östeuropa. 200.000 judar från Östeuropa tilläts att emigrera till Israel; inte bara ”flyktingar”, alltså människor som under världskriget förlorat sina hem, utan sionisterna fick t.o.m. lov att organisera resor för presumtiva emigranter. Polen gav dessutom ekonomisk hjälp till Israel [Golan 1990: 35, 37; Shaffer 1974:13].

Även efter det att vapenstilleståndet ingicks 1949, företog Sovjetunionen en rad proisraeliska åtgärder. Man stödde Israels inval i FN den 11 maj 1949; man motsatte sig att Jordanien annekterade Västbanken; man krävde att östra Jerusalem skulle internationaliseras; man deltog, som enda stat tillsammans med Holland, i Knessets öppnande år 1949 i Jerusalem; och man vägrade dess utom att ge Israel skulden för det palestinska flyktingproblemet [Golan 1990: 42; Pinkus 1989: 167].

Sovjetunionen ”var Israels trognaste bundsförvant”, för att citera den sionistiska representeranten på den stalinistiska ungdomsrörelsens världskongress i Ungern år 1949. Pro-sionistiska författare har efteråt haft väldiga problem med att förklara orsakerna till detta.

Baron framställer det som om man stödde den arabiska sidan:

”Skarpsiniga observatörer insåg naturligtvis att huvudsyftet med dessa åtgärder var att kasta ut Storbritannien från hela Mellanöstern. Möjligen förväntade sig Unionens ledare, liksom de flesta yttre observatörer, att den nya staten snabbt skulle invaderas av de arabiska arméerna och att ett brittiskt mandat skulle ersättas av en svag arabisk allians, som skulle ge många öppningar för en rysk diplomatisk offensiv” [Baron 1964: 312].

Walter Laquer, internationellt känd Östeuropa- och Mellanösternexpert, står för den i särklass mest krystade förklaringen. Enligt honom, berodde stödet till Israel på att Stalin var virrig – ”godkänt av Stalin i ett anfall av tankspriddhet” – och följaktligen inte medveten om vad hans underhuggare hade föreslagit honom [Laquer 1959: 147].

Benjamin Pinkus, vars bok kom ut när det kalla kriget nästan var över, är dock förmögen att ge förklaring, som inte strider emot logikens alla lagar. Enligt honom, fanns fyra skäl till stödet till Israel: 1) Den sovjetiska ledningen var besviken över att arabledarna först stött den fascistiska sidan under kriget, och att de sedan övergick till att stödja den brittiska imperialismen. De sovjetiska ledarna hade följaktligen inget förtroende för araberna; 2) Om britterna avsåg sig Palestinamandatet, misstänkte man att USA skulle ta över dess roll; 3) Upprättandet av Israel var ett sätt att bli av med det judiska flyktingproblemet i Europa, som ju till mycket stor utsträckning berörde Östeuropa; 4) De sovjetiska ledarna såg i detta ett sätt att vinna stöd bland judarna runt om i världen [Pinkus 1989: 166-167].

14.5. Försämrade relationer åren 1950-53.

Om de flesta har haft oerhört svårt att förklara Sovjetunionens ursprungliga proisraeliska inställning, har de haft det ännu värre när de ska förklara varför förbindelserna därefter blev frostiga. En vanlig förklaring är, att Stalin under sina sista år förde en antisemitisk politik [Judaica 1972: 14/495]:

”Mellan 1949 och 1953, när Kalla kriget stod på sin höjdpunkt och Stalin försökte göra Sovjetunionen ogenomträngligt för inflytande utifrån, försämrades relationerna till Israel. Det fanns en öppen antisemitism i Sovjetblocket, som kulminerade under Stalins sista tid, med ’läkarkomplotten’ och Slanskijrättegången i Prag där Israels minister förklarade vara *persona non grata*. Sovjetunionen gav inte längre stöd åt Israel i FN. När Israel klagade i Säkerhetsrådet mot Egyptens blockad av Suezkanalen lade Sovjetunionen ner sin röst på den resolution som lades fram

i rådet. Sovjetunionen avtog Israels begäran om teknisk hjälp, och emigrationen till Israel upphörde från alla länder i Östeuropa. Bara de ekonomiska banden klarade sig från allvarlig påverkan. I februari 1953, ungefär en månad innan Stalins död, exploderade slutligen en bomb på gården framför den sovjetiska ambassaden i Tel Aviv, och det fungerade som förevändning för SSSR att avbryta de diplomatiska förbindelserna med Israel.”

När Israels ambassadör Golda Meyerson (Meir) skulle fira det judiska nyåret i synagogan i Moskva den 16 oktober 1948, möttes hon av en stor folkmassa. Enligt Baron, skrämde detta upp de sovjetiska makthavarna: ”en demonstration med tusentals judar i Moskva som trotsade alla faror måste för säkerhetstjänsten ha framstått som ett öppet uppror” [Baron 1964: 318]. Laquer menar också, att den sovjetiska ledningen överraskades av den sovjetjudiska befolkningens starka stöd för Israel. Det blev därigenom uppenbart att den judiska frågan inte var löst i Sovjetunionen, och följaktligen skulle ha upplevts som en politiskt omstörtande faktor [Laquer 1959: 148-9].

Men det är fullkomligt absurt att tro, att Berijas hemliga polis inte bara skulle ha tagits på sängen av de här demonstrationerna – för en vecka senare, på den stora högtiden Jom Kippur, skedde ytterligare en stor demonstration [Schechtman 1978: 124] – utan dessutom ha stått handfallen och låtit folkmassan t.o.m. fotografera demonstrationerna. Sådana sympatyttringar måste åtminstone ha haft regimens passiva godkännande.

Enligt Pinkus, märktes redan i augusti 1948 en mera negativ inställning till Israel. I slutet av 1949 framförde V. Lutsikij, att Israel inte utvecklats till den demokratiska stat som Sovjetunionen förväntat sig, och att sionistledarna hade mottagit utländskt kapital. Vidare var de beredda att gå med i ett aggressivt block med andra Medelhavsstater, och de intog en fientlig hållning gentemot Sovjetunionen [Pinkus 1989: 168, 170].

V.B. Lutsikij var född i södra Ukraina, hade i början av 1920-talet emigrerat till Palestina för att bli judisk pionjär, men hade återvänt några år senare. Han var aldrig kommunistpartimedlem, vilket förmodligen räddade hans liv under den stora utrensningen. Han arbetade sedan inom utrikesministeriet, men utrensades år 1949 under den antikosmopolitiska kampanjen [Laquer 1959: 117].

Frågan är alltså, i vilken utsträckning den utrensade kosmopoliten Lutsikijs åsikter kom att förändra, och sedan dominera, det sovjetiska kommunistpartiets hållning gentemot Israel. Snarare visar det på att det fortfarande fanns utrymme, om än minst sagt begränsat, för olika politiska linjer inom den stalinistiska byråkratin kring åren 1948-50.

Från officiellt israeliskt håll har man påstått, att brottet berodde på att Sovjetunionen inte ville ge Israel ekonomisk hjälp, trots att det var ekonomiskt trängt:

”Vi var tvungna att bestämma oss... Den israeliska ekonomin befann sig på botten. Ben Gurion hade bett Sovjet om ekonomisk hjälp. Det var på den tiden en möjlig förhoppning, men Moskvas svar var nekande. Och de amerikanska judarna sa, ’att leka med Moskva kommer att minska hjälpen från judarna i USA’. Vi måste bryta med ena sidan för att fortsätta att få hjälp från Amerika.” [cit. i Brecher 1972: 41].

Men som Brecher framhåller, gav Sovjetunionen aldrig andra länder en sådan typ av hjälp före år 1956. Det som verkligen tvingade fram brytningen, var Koreakrigets utbrott. USA förklarade då rakt upp och ner, att ”de som inte är med oss, är emot oss”. Israel förstod också, att det inte skulle bli ett snabbt slut på fientligheterna. I det här läget gjorde Israel en tydlig markering av var man hörde hemma, och fördömde Sovjetunionen i skarpa ordalag. Eller som Israels f.d. FN-ambassadör, Ya’akov Shimoni, sa:

”Övergången från icke-associering till en allians med USA 1950 motiverades främst av rädsla för att hjälpen skulle minska avsevärt, både från den amerikanska regeringen och från de amerikanska judarna, som inte tyckte om neutralitetspolitiken” [Brecher 1972: 42, 110-11].

Vidare brukar man framhålla, att den sovjetiska regimen fortsatte att förfölja sionister. Sionistisk verksamhet i Sovjetunionen tolererades nämligen inte mer än tidigare. Under åren 1945-46 fängslades några sionistledare som försökt lämna Sovjetunionen illegalt. Under perioden därefter lugnar det hela ner sig, men mellan november 1948 och mars 1953 döms ett antal judar för sionism i hemlighet inför specialdomstolar [Pinkus 1989: 173].

Men sionismen hade betraktats som en borgerligt-nationalistisk ideologi även när Sovjetunionen hade stött Israel som mest. Det som var nytt från mitten av år 1951 var, att det publicerades artiklar som inte bara angrep sionismen utan även Staten Israel och dess regering (”Fascistiska regeringsmetoder och diskriminering av den arabiska befolkningen i Israel”).

År 1951 förklarade en ledande sovjetisk Mellersta österexpert, L. Vatolina, att Israel blivit ett redskap för Wall Street, att det blivit reaktionärt och kapitalistiskt, och att de nationella minoriteterna och de folkliga massorna förtrycktes. Stora Sovjetencyklopediens andra upplaga från år 1952 förklarade, att Israel inte blivit det demokratiska och självständiga land som man trodde det skulle bli. Kampanjen mot sionism nådde sitt klimax mellan den 13 januari och 5 mars 1953, då den kopplades ihop med läkarkomplotten [Laquer 1959: 148; Pinkus 1989: 171].

15. Autonomi.

På de sex kongresser som bolsjevikpartiet höll under åren 1917-23, behandlade fyra av dem nationalitetsfrågorna. X kongressen år 1921 antog en resolution som behandlade de praktiska frågorna, när det gällde polackerna, letarna, esterna, och judarna, vilka ansågs behöva hjälp med att utveckla en egen fri nationalitet. XII kongressen år 1923 antog en definitiv plan för att lösa de nationella minoriteternas problem. Jevtseksijan var aktiv i utarbetandet av resolutionen, inklusive ett av de viktigaste avsnitten. Kongresserna mellan åren 1924-39 behandlade aldrig de nationella frågorna. Men från 1930-talet är partiet uttalat negativt till nationella rättigheter.

Det ukrainska partiets centralkommitté antog år 1925 en resolution, som förklarade hur den nationella politiken skulle tillämpas i praktiken: fördelning av nationella administrativa enheter, domstolar med minoriteternas språk, hur man skulle förse de nationella skolorna med läroböcker, samt upprättande av skolor på det egna modersmålet.

En resolution antogs år 1927, där man förklarade att man behövde öka andelen medlemmar i parti och Komsomol från minoriteterna. Men på sin VII kongress år 1931 antog det ukrainska partiet en resolution, där man manade till kamp mot de småborgerliga partierna, som fått ökat inflytande bland den tyska och judiska befolkningen [Pinkus 1989: 52-53].

De konstitutioner som Ryska SFSR antog i juli 1918, Vitryssland i februari 1919, och Ukraina i mars 1919, deklarerade att alla medborgare hade lika rättigheter, oavsett ras eller nationell tillhörighet. Alla former av privilegier för eller förtryck av nationella grupper, ansågs strida emot konstitutionerna.

Den självständighetsdeklaration som Vitryssland utfärdade den 1 augusti 1920, förklarade:

”Fullständigt lika rättigheter garanteras för alla språk (vitryska, ryska, polska och jiddisch) i relationerna till regeringsinstitutionerna för nationell utbildning och socialistisk skolning.”

Deklarationen undertecknades av representanter: från såväl det Vitryska kommunistpartiet som andra organisationer i Vitryssland, bl.a. A. Veinstein från Bund.

Vitrysslands andra konstitution från år 1927 innehöll detaljerade föreskrifter när det gällde de nationella minoriteternas rättigheter, t.ex. fick de rätt till att bilda sovjeter i områden där de utgjorde majoriteten av den lokala befolkningen, rätt att använda det egna modersmålet på möten, i domstolar, på regeringsinstitutioner, samt i offentliga livet. Vitryssland var också den enda sovjetrepubliken där inte bara de nationella minoriteterna gavs lika rättigheter, utan även språken [Pinkus 1989: 54].

År 1926 levde 97,9% av de sovjetiska judarna i tre republiker: Ryssland, Ukraina, och Vitryssland. I Ukraina var ursprungligen ryskan och ukrainskan jämställda, men från den 1 augusti 1923 fick ukrainskan företräde. I de territoriella enheter där minoriteternas språk var i majoritet, ev. i relativ majoritet, skulle myndigheterna använda dessa. År 1927 utfärdades en föreskrift, där minoriteternas rättigheter reglerades i 72 paragrafer,

I Vitryssland var från den 15 juli 1924 vitryskan, ryskan, polskan, och jiddisch likställda. Grundlagarna skulle också skrivas på alla fyra språken, men övriga lagar behövde man bara använda vitryska och ryska. Vitryska skulle också användas, vilket måhända låter något besynnerligt, i republikens sociala institutioner och i de offentliganställdas fackföreningar.

För Sovjetunionen gällde den resolution som Sovjetkongressen antog den 20 maj 1925, där en hel sektion ägnades åt nationella minoriteter. Enligt denna kunde den centrala exekutivkommittén kooptera representanter från de nationella minoriteterna i valda organ, samt skapa speciella sovjeter för store nationella minoriteter, där de kunde använda sitt modersmål och upprätta egna skolor och domstolar. Trots att Judiska autonoma socialistiska sovjetrepubliken (Birobidzjan) upprättades år 1934, gjorde den låga koncentrationen av judar där, att judarna' fortfarande ansågs vara exterritoriell nationell minoritet'. och från slutet av 1930-talet som en etnisk grupp.

Den 27 december 1932 utfärdades dekretet om inrikespass för alla invånare över 16 år i städerna. Ett obligatoriskt inslag i passet var uppgiften om ens nationalitet, vilken inte kunde ändras. Det har varit det mest stabila inslaget i sovjetisk nationalitetspolitik och lett till att de sovjetiska judarna överlevt som grupp. [Pinkus 1989: 55-57].

15.2. Judiska biståndsorganisationer.

Tidigare hade de religiösa judiska församlingarna, "kehillot", ett visst mått av autonomi, men efter deras upplösning i juni 1919, blev en av Jevseksijans viktigaste uppgifter att skapa en sekulär form av självstyre. I världs-, inbördes-, och interventionskrigens spår följde pogromer, epidemier, och hungersnöd, vilket ledde till att Ryssland år 1921 stod inför randen av en katastrof. En vädjan om bistånd från omvärlden framfördes bl.a. av Lenin.

I juni 1920 bildades "Jidgezkom" (Judiska offentliga kommittén för bistånd åt pogromoffren). Man fick hjälp bl.a. från den amerikansk-judiska filantropiska organisationen "Joint" (Joint Distribution Committee). Eftersom Joint inte ville ge hjälp direkt till sovjetmakten, upprättades den här organisationen, som hade såväl kommunister och ickekommunister i ledningen. En rad andra utländska organisationer var också aktiva i Ryssland mellan åren 1918-24, t.ex. det tyska Röda Korset, amerikanska "Relief", menonitiska och protestantiska organisationer, m.fl.

Dessa försåg behövande människor med hjälp, upprättade institutioner för barn, samt stödde de sovjetiska barninstitutionerna. 50.000 judiska barn fick hjälp under år 1921 med mat,

kläder, och läkarvård. Man gav också stöd till de judiska jordbruk som drabbats av hungersnöd under åren 1921-22. 132.000 föräldralösa barn kunde placeras på 1.440 institutioner. Dessutom stödde man år 1922 judiska hantverkare med lån. I april 1924 lades kommittén ned, anklagad för inblandning i Sovjetunionens inre angelägenheter. Joint, EKOPO, ORT, OZE, m.fl internationella organisationer fortsatte dock sitt arbete, men deras arbete försvårades ju längre tiden led, och från år 1938 upphörde all aktivitet från judiska välfärdsorganisationer i Sovjetunionen [Pinkus 1989: 63-64, 133].

15.3. Judiska sovjet.

De första försöken att bilda judiska sovjet efter revolutionen hade misslyckats. Det var först efter det att partiet antagit 1923 års nationalitetsresolution, som en stabil grund för detta lades. Man fick rätt att bilda nationella sovjet i de områden där de utgjorde den nationella majoriteten, om det bestod av minst 1.000 personer; år 1927 sänktes siffran till 500 i Ukraina. Målet med sovjeterna var, att till lokalbefolkningens fromma förse dem med sjukvård och kultur, samt att upprätthålla banden till andra offentliga och kulturella organisationer samt lokala administrationer.

År 1925 fanns det 38 judiska sovjet i Ukraina, jämt fördelade på städer och byar. År 1930 hade antalet ökat till 160 (av sammanlagt 1.139 i Ukraina): 94 landsbygdssovjet och 66 stadssovjet. År 1932 nådde man sin toppnotering: 168 sovjet, varav 113 i byar och 55 i småstäder. Men redan år 1933 var antalet i sjunkande: 154 judiska sovjet.

I Vitryssland fanns det 7 judiska sovjet år 1924, 11 år 1925, vilket år 1927 ökat till 28; år 1931 fanns det 27 sovjet, varav 23 stads- och 4 bysovjet. Det låga antalet berodde delvis på att Vitryssland hade en annan nationalitetspolitik än Ukraina; man inriktade sig inte på att upprätta separata nationella enheter, utan att man skulle betjäna de olika befolkningsgrupperna på det för ändamålet lämpligaste sättet. Jiddisch kunde som sagt användas på alla regeringsnivåer i Vitryssland.

I Ryssland fanns det mindre möjligheter att upprätta judiska sovjet. I Smolenskområdet fanns det år 1931 11 judiska sovjet och år 1939 11 blandade och 1 en rent judisk. På Krim fanns det år 1931 32 judiska sovjet.

Man upprättade också nationella distrikt, omfattande flera nationella sovjet. I Ukraina krävdes det ett underlag på 20.000 personer, vilket år 1927 sänktes till 10.000. År 1930 fanns det tre judiska distrikt i Ukraina, av sammanlagt 25, vilket kan jämföras med att det fanns fem tyska redan år 1925. Kalinindorf bildades år 1927, Oktoberregionen (Naj Zlatopol) år 1929, och Stalindorf år 1930. På Krim fanns det två distrikt: Frajdorf, bildat år 1931, och Larindorf år 1935. Däremot bildades aldrig några i Vitryssland. Andelen judar i dessa regioner var hög: i Naj Zlatopol var den 70%, i Stalindorf 73%, och i Kalinindorf 86%. Omgivningen var dock helt ickejudisk.

Ett dilemma med sovjeterna var, att de bara kom att omfatta en minoritet av den sovjetjudiska befolkningen: endast 14-15% av de ukrainska judarna och mindre än 10 % av de vitryska var medlemmar av judiska sovjet. Detta kan jämföras med de tyska och polska sovjeterna, vilka omfattade 73% respektive 40% av deras sovjetiska befolkningar.

För att antalet judiska sovjet skulle utvecklas snabbare, föreslog Jevseksijan att städerna skulle uppdelas i två nationella sovjet: marknaden med omgivningar, där judarna traditionellt bott, skulle avskiljas från periferin och den omgivande jordbruksbygden, där ickejudaerna bodde. Idén avvisades dock som 'nationalistisk'.

Efter det att de judiska sovjeterna nått sin höjdpunkt kring åren 1928-32 skedde det en nedgång under perioden 1933-39, speciellt från år 1935. I praktiken var de försvunna år 1939. De fem distrikten existerade formellt fram till år 1941, men de hade facto upphört redan år 1938. De återupbyggdes heller aldrig efter nazisternas fördrivning.

Svårigheterna för de nationella distrikten var flera. Det var svårt att få kunnig administrativ personal till dem som kunde tala jiddisch, varvid ofta ryska fick användas. Vidare var deras budget begränsad, och deras uppfattning om hur de skulle fungera skiljde sig också oftast från den som de ukrainska och vitryska ledningarna hade. Till det kommer, att det också uppstod schismer inom distriktssovjeterna [Baron 1964: 224-226; Pinkus 1989: 66-68; Sawyer 1979: 84-85; Weinstock 1989: 17; 262].

15.4. Domstolar.

En annan form av autonomi var jiddischspråkiga domstolar och polisstationer, vilka började att upprättas från juli 1924. Delvis uppstod de för att ersätta de gamla rabbindomstolorna: ”eliminated the rabbinic administration of justice, formerly so common in the Jewish shtetl, and had thus emancipated large groups of the poor people from the influence of their class enemy.”

I Vitryssland var domstolorna exterritoriella, medan de i Ukraina var territoriella och krävde ett underlag på minst 10.000 personer. Även där försökte man med exterritoriella domstolar, men det fanns svårigheter med detta. Förutom att det stred mot principen för folkdomstolorna fanns det praktiska problem, t.ex. att vittnen tvingades att resa långväga. I början av 1930-talet gjordes det även försök med ”kamratdomstolar”, men det misslyckades.

I Ukraina fanns det år 1925 15 stycken jiddischspråkiga domstolar, vilket år 1927 vuxit till 36, och slutligen 46 år 1931. Men redan år 1934 var de nere i 40 stycken. I Vitryssland bildades den första domstolen år 1925. Mellan åren 1926-30 fanns det 6 domstolar, och år 1931 10 stycken. Ryssland fick sin första judiska domstol år 1928. År 1931 fanns det 11 stycken kring Smolensk.

Efter år 1933, sker en tydlig nedgång i antalet judiska domstolar. Den officiella förklaringen är, att det skedde i enlighet med den judiska befolkningens önskemål. Andra har påpekat svårigheterna med att få kompetenta domare, men det var ändå ett övergående problem. Djupast låg det i den förändrade sovjetiska nationalitetspolitiken. I praktiken hade de judiska domstolorna upphört att fungera redan innan år 1938, men några överlevde som ’museum för några få besökare’ [Baron 1964: 225; Pinkus 1989: 68, 70].

15.5. Jiddischskolor

Ytterligare en del av den nationella autonomi var rätten att sätta upp egna skolor. De traditionella judiska skolorna var en grundskola kallad ”cheder”, och ett gymnasium kallat ”jesjiva”. År 1910 fanns det i Ryssland 325.000 elever i chedarim och ”reformerade” chedarim. I sekulära ryska skolor fanns 50.000, elever, men det fanns även ”Talmud-Torah” med inslag av sekulära ämnen. Jiddischskolor tilläts inte i Ryssland förrän år 1914. År 1918, då Radan styrde Ukraina, fanns det 96.000 judiska elever i sekulära skolor, medan 174.000 gick i chedarim [Pinkus 1989: 106-107].

Den 19 augusti 1918 beslöt Jevkom att modersmålet skulle vara undervisningsspråk, att hebreiska inte fick användas under det första året i gymnasiet och sedan inte mer än 6 tim per vecka. Existerande skolor skulle drivas av de lokala sovjeterna, under ledning av folkskommisariatet för offentlig undervisnings judiska byrå. I december 1920 beslöt man att

helt förbjuda chedarim. Men ännu år 1927, uppgav Jevsekzjans huvudorgan *Der Emes*, var sådana skolor fortfarande i bruk i mindre samhällen. Det var endast bland Bucharajudarna, som hebreiskan var tillåtet fram till mitten av 1920-talet [Baron 1964: 270; Pinkus 1989: 107].

Efter inbördeskriget slut utvecklades ett nätverk av jiddischskolor i rasande fart. År 1921 omfattade det cirka 400 judiska skolor, vilket år 1932 nådde sin höjdpunkt med över 1.100 skolor och 160.000 elever. År 1927 fanns det 111.377 judiska elever i jiddischskolorna, medan 180.420 gick i allmänna folkskolor. År 1928 fanns det 411.711 judiska skolelever, varav 29,4% av dem gick i judiska skolor: 31,8% i Ukraina, 48,9% i Vitryssland, och 7,9% i Ryska federationen. Det måste framhållas, att även under sin höjdpunkt gick inte mer än en knapp majoritet av de judiska skoleleverna i jiddischskolor.

I Ukraina gick år 1927 60% av de judiska eleverna i allmänna skolor; hälften i ryska och den andra halvan i jiddischska. De resterande 40% fortsatte dock att gå i de traditionella religiösa skolorna. I Vitryssland gick 87% i allmänna skolor, varav 47,3% i jiddischska. Sin topp nådde de judiska skolor i Ukraina år 1931, då de omfattade 53% av de judiska eleverna och hade 4.000 lärare. I Vitryssland gick år 1926 47,9%, år 1930 62,3%, och år 1934 64% av de judiska skoleleverna i jiddischskolor.

Vidare fanns det klara regionala skillnader: medan det under år 1927-28 var mer än 50% av de judiska skolbarnen i Ukraina och cirka 56% i Vitryssland som gick i jiddischskolor, var det endast 8% som gjorde det i RSFSR. År 1926 gick bara 4,8% av de judiska eleverna på Krim och 5,3% av de i Asien i judiska skolor. I Moskva gick 97% av alla elever i offentliga skolor, man bara 8% av dem var inskrivna i jiddischskolor. I Odessa, där judarna utgjorde 36,4% av befolkningen, gick bara 9% av alla elever i jiddischskolor. I Charkov var motsvarande andelar år 1933 19,4% och 2,9% [Baron 1964: 270-272; Judaica 1972: 14/467; Pinkus 1989: 109; Sawyer 1979: 78].

Men därefter vände vinden fullständigt och praktiskt taget all judisk autonomi krossades. Avtandil Ruchadze, en officiell företrädare för Sovjetunionen, gav följande förklaring till detta [Ruchadze 1985: 45]:

”I slutet av 1920- och början av 1930-talet lämnade hundratusentals judar ‘bofasthetsgränsen’. Så småningom blev skolorna med undervisning på jiddisch tomma för att slutligen stängas helt. Ganska stor roll spelade också den omständigheten att många judiska föräldrar medvetet föredrog att sända sina barn till ryska skolor (ukrainska, vitryska och liknande), då de betraktade detta inte bara som en av de reella formerna för sin likställighet...utan också som en möjlighet för barnen att få omfattande orientering i livet.”

Påståendet innehåller mer än ett korn av sanning. 1930-talets industrialisering ledde till ett omfattande uppbrott för många unga judar, vilka flyttade bort från de gamla judiska områdena till storstäderna, vilket innebar minskad kontakt med judendom och jiddisch, och istället en ökning av blandäktenskap och användning av ryskan.

Men det är ändå frågan om halvkvädna visor från Ruchadzes sida. Enligt 1970 års folkräkning, var kunskaperna i jiddisch höga i de av Sovjetunionen år 1940 annekterade områdena: 63% kunde det i Litauen, 54% i Transkarpatien, och 52% i Moldavien. Dessutom kunde 47% av bergsjudarna i Azerbajdzjan tat; av Bucharajudarna i Uzbekistan kunde 42% ett judiskt språk [Sawyer 1979: 64].

Jiddischskolorna hade dock tydliga problem i början. Man hade problem med att få bidrag från republikerna, och det var brist på läroböcker och kompetenta lärare. År 1925 hade endast 14% av lärarna i Vitryssland pedagogisk utbildning. Det framfördes t.o.m. klagomål på att

många var okunniga, när det gällde judiska seder och bruk. Det upprättades sju judiska lärarseminarier och åtskilliga universitetssektioner, men detta var fortfarande otillräckligt för det behov som förelåg.

Mellan åren 1919 och 1940 publicerades 159 läroböcker på jiddisch för grundskolebruk. När det gällde innehållet, präglades åren 1921-23 av experimentella försök, varvid såväl judiska klassiker med Bibelmotiv som nytt material användes. Andelen material av jiddischförfattare ökade från 17% till 33% mellan åren 1921 och 1923.

Mellan 1924 och 1929 förändras innehållet i skolböcker drastiskt. Kritiken mot det gamla ökar, och istället framhölls det nya sovjetiska. 25% av innehållet i böckerna behandlade Lenins liv och tänkande. ”Folkens vänskap” betonades också starkt, medan ”jiddischismen” kritiserades från slutet av 1920-talet. Undervisningen av traditionell judisk historia upphörde, men ett nytt ämne, ”samhällskunskap”, vilket bl.a. inkluderade judisk historia, infördes.

Från 1930-talets slut är det definitivt slut på de liberala undervisningsmetoderna, som de hamnade under strikt övervakning, på initiativ av Stalin själv. Lösenordet i de nya läroplanerna blev ”internationalism”, vilket på stalinistiska betyder uppslutning bakom den sovjetiska ledningens politik. Endast 15% av materialet behandlade något judiskt. Samhällskunskapen försvann redan år 1932, men det återinförda historieämnet behandlade inte judisk historia. Om det fanns någonting judiskt på schemat, så var det något negativt om den judisk religionen, den judisk nationaliteten, och traditionell judisk historia. Det svårt att få nya lärare p.g.a. de bristande resurserna när det gällde utbildningen, samtidigt som kompetenta judiska lärare lockades över till ukrainska eller ryska skolor. Bristen på högre utbildning på jiddisch spelade också en roll. Dödsstöten fick man dock genom utrensningarna under åren 1936-38, då massor av lärare och läroboksförfattare likviderades. Detta fick katastrofala konsekvenser för jiddischskolorna.

Jiddischskolorna tenderade under 1930-talet att bli hopslagna med ryska eller ukrainska, där man dock fortsatte att ha jiddisch på schemat. År 1940 hade 85-90.000 (75.000 enligt Pinkus) elever jiddisch som undervisningsspråk, varav 3.000 i Birobidzjan. I de år 1939-40 inkorporerade områdena finns det ingen helhetlig statistik från. De fanns dock 30 judiska skolor i Lvov, och 43 stycken i Bialystok med 6.000 elever. Mellan åren 1941-44 var dock de enda fungerande judiska skolorna ett okänt antal i Birobidzjan.

År 1947 lades den judiska avdelningen vid den pedagogiskt-tekniska institutionen i Birobidzjan ner, varefter endast några grundskolor och ett blandat jiddisch-ryskt gymnasium fanns kvar i Birobidzjan. Två judiska skolor återupprättades i Tjernovtsij år 1945, men blev snart nedlagda. En judisk skola återuppbyggdes i Vilnius år 1945 och en annan i Kaunas, men de stängdes ihop med de i Birobidzjan kring 1949-50 [Baron 1964: 272; Pinkus 1989: 108-111, 194].

Tabell 3: Judiska skolor i Sovjetunionen.

År	Antal jiddischskolor				Antal elever			
	Ukraina	Vitryssland	Ryssland	USSR	Ukraina	Vitryssland	Ryssland	USSR
1921	300	100	-	-	15.000	10.231	-	-
1923	-	98	-	-	-	12.241	-	-
1924	268	-	-	336	42.000	-	-	54.173
1925	-	140	-	-	-	19.085	-	-
1926	432	-	-	509	79.000	—	-	70.482

1927	-	-	-	800	-	-	-	111.377
1928	-	190	-	-	-	26.000	-	21.000
1929	-	-	33	-	-	-	3.573	-
1930	-	-	110	1100	-	-	11.000	-
1931	831	262	-	-	94.872	33.000	-	-
1932	-	-	-	-	-	38.650	-	160.000
1933	-	339	-	-	-	36.501	-	-
1934	-	-	-	-	85.489	-	-	-
1935	-	-	-	-	74.412	-	-	-
1937	-	-	-	-	-	30.000	-	-
1939	19?	-	-	-	-	-	-	75.000?
1940	-	-	-	-	-	-	-	90.000?

Källor: Baron 1964: 271-272; Judaica 1972: 14/467; Pinkus 1989: 108-109, 194; Sawyer 1979: 78.

15.6. Autonomin för de orientaliska judarna.

De orientaliska judarna hade oftast före år 1517 haft liten kontakt med de aschkenasiska judarna i västra Ryssland. Deras historia före, under, och efter oktoberrevolutionen skiljer sig därför en hel del åt. De sovjetiska myndigheterna har t.ex. varit betydligt mera välvilligt inställd till de orientaliska judarnas krav på religionsfrihet, och de har inte varit utsatta för samma assimileringstryck.

Under tsartiden var det emiren i Buchara som styrde området som regimen förlängda arm. Efter revolutionen gick han i krig mot den nya regimen, men år 1920 intog Röda armén staden och upprättade Sovjetiska Folkrepubliken Turkestan. Redan innan revolutionen hade det upprättats judiska skolor bland bucharajudarna, vars undervisningsspråk var hebreiska. Under den första tiden av sovjetstyre tillät man fortsatt undervisning på hebreiska, varvid man rent av tryckte upp en lärobok i geografi på hebreiska, under överinseende av undervisningskommisariatet i Turkestan.

Det var först i slutet av år 1921, som det beslöts att judeo-tadzjikiska skulle vara undervisningsspråk. Men åtminstone fram till år 1923 användes hebreiskan i skolorna tillsammans med judeo-tadzjikiska. Ett lärarseminarium för bucharajudar upprättades år 1920, inklusive med kosherkök. Det senare var i bruk ända till slutet av 1920-talet. Hebreiska fanns också med på schemat fram till år 1924 [Judaica 1972: 4/1470-74].

De georgiska judarna tilläts att behålla sin egen kommunala organisation och sina religiösa institutioner. Ett antal georgiska judar fick betydelsefulla offentliga poster. Ett judiskt museum upprättades i Tbilisi, vilket existerade fram till år 1949. Försöken att upprätta judiska kolchoser misslyckades dock. Några egna skolor upprättades tydligen inte, förmodligen därför att de georgiska judarna inte hade ett eget språk [Judaica 1972: 7/425-426].

Bergsjudarna utsattes för förföljelser av de kontrarevolutionära arméerna, vilket ledde till att de organiserade en kavallerienhet, som slogs med Röda armén. De gjorde sig bemärkta som kavallerister även under Andra världskriget, då åtminstone fyra bergsjudar belönades med Sovjetunionens hjälteorder. Sionismen hade också fått ett starkt gensvar hos bergsjudarna, vilket inte bör förvåna, med tanke på att deras kultur var starkt religiöst och romantiskt influerad; deras nationalepos associerade till bibliska personer och händelser. Men den lokale sionistledaren arresterades för omstörtande verksamhet senare och dog i exil.

1920-talet innebar ekonomiskt svåra tider för bergsjudarna, vilka utsattes för attacker från sina

muslimska grannar. Efter det att de hade framfört sina klagomål till de högsta sovjetiska myndigheterna, fastslogs det att de utsattes för ekonomisk diskriminering, att deras sociala rättigheter inte respekterades, och att de hade berövats sina legitima rättigheter. Situationen förbättrades sedan radikalt, och åtskilliga bergsjudar fick anställningar på kontor och industrier, medan andra gick med i de nyupprättade kolchoserna. Ännu år 1970 fanns det fyra ekonomiskt framgångsrika judiska kolchoser kvar [Judaica 1972: 12/478-80].

15.7. Judiska antifascistiska kommittén.

Den nazistiska invasionen år 1941 tvingade återigen fram en politisk kursändring i Sovjetunionen. Den 7 april 1942 upprättades ”Judiska antifascistiska kommittén”, med en rad prominenta sovjetjudiska medlemmar, bl.a. politiker som Pavlina Zjemtjuzjina-Molotov och centralkommittémedlemmen Solomon Lozovskij, den berömde jiddischskådespelaren Solomon Michoels (kommitténs ordförande), general Aaron Katz, den kände jiddischspråkige författaren Itzik Fefer, den berömde ryskspråkige författaren Ilia Ehrenburg, m.fl.

Kommittén utgav en egen tidning på jiddisch, ”Ejnikejt” (Enhet) och organiserade radiosändningar till utlandet på jiddisch. Man samlade in pengar för att sätta en stridsvagnsenhet kallad ”Sovjetiska Birobidzjan”. Ehrenburg bekämpade mycket aktivt de antisemitiska rykten, som spreds under världskriget, bl.a. att judarna smet från fronttjänsten. Michoels och Fefer reste på en propagandaturne i USA, Canada, Mexico, och Storbritannien. Ännu så sent som i maj 1945, efter att Tyskland besegrats, talade man om att kriget lagt en grund för framtida samarbete mellan de sovjetiska judarna och judarna i övriga världen.

Den antifascistiska kommittén hade beslutat att publicera ”Svarta boken”, innehållande material om nazisternas grymheter mot judarna. Boken var klar år 1946, men redan då hade de sovjetiska myndigheternas välvilja gentemot kommittén avtagit rejält. Endast en del av materialet blev utgivet på engelska och rumänska. Nästa stora projekt var ”Röda boken”, som skulle beskriva judiska kämpar: i Röda armén, som partisaner, eller som ghettokämpar. Ehrenburg framhöll dess stora vikt, främst när det gällde att bemöta anklagelserna om att judarna inte stred aktivt mot nazismen. Men boken publicerades aldrig.

Michoels mördades 13 januari 1948, även om den officiella förklaringen var att han dött i en ”trafikolycka”. I november 1948 upplöstes den judiska antifascistiska kommittén. De flesta andra som ingått i i Judiska antifascistiska kommittén, såväl politiker som Lozovskij som judiska författare och poeter som Bergelson, Markisj, Fefer, etc., arresterades år 1948-49 och avrättades slutligen i juli 1952, efter att ha dömts till döden i en hemlig process i Moskva, anklagade för att ha försökt upprätta en sovjetfientlig judisk republik på Krim [Judaica 1972: 3/62-65; Pinkus 1989: 187-189; Sawyer 1979: 157].

16. Judisk kultur.

16.1. Tidningar och tidskrifter på jiddisch.

Den ryska revolutionen ledde till en enorm satsning på jiddischspråkig massmedia, och då inte bara från bolsjevikerna. Mellan åren 1917-21 publicerades 328 olika tidningar och tidskrifter på jiddisch; fast då var åtskilliga av dem mycket kortvariga. Under åren 1922-27 utgavs 156 stycken, men då hade de flesta ickebolsjevikiska försvunnit. Det finns ingen statistik över antalet publikationer mellan åren 1928 och 1934, men förmodligen nåddes då höjdpunkten. År 1935 hade antalet sjunkit till 41, vilket dock fortfarande var en vacker siffra.

Flera jiddischspråkiga dagstidningar utgavs, främst då ”Der Emes” (Sanningen) i Moskva från

år 1920, ”Der Sjttern” (Stjärnan) i Charkov från år 1925, och ”Oktjabr” (Oktober) i Minsk från år 1925, vilka i slutet av 1920-talet hade en upplaga på 27.000 exemplar. Mellan åren 1936-39 stängdes de ledande tidningarna och tidskrifterna på jiddisch: *Der Emes* år 1938, *Ofn Sprachfront* år 1939, *Oktiabrl* år 1939, *Vissensjaft un revolutsie* år 1936, *Junge Gavrdie*, och *Farmest Ratenbildung* år 1937. I Birobidzjan utgavs från år 1936 tidningen ”Forpost”, i realiteten publicerad i Moskva, vilken år 1938 även den fick stänga. I juni 1940 utgavs i Vilnius ”Der Vilner Emes”, men den upphörde förmodligen att utges vid den nazistiska invasionen. Den enda dagstidning på jiddisch som fanns kvar var ”Birobidzjaner Sjttern”, vilken förde en allt mera tynande tillvaro [Abramsky 1978: 76; Baron 1964: 294; Pinkus 1989: 115; Sawyer 1979: 82-83; Simon 1986: 242].

I juni 1942 utgavs återigen en tidning på jiddisch, ”Ejnikajt”, av ”Judiska antifascistiska kommittén”. *Ejnikajt* var aldrig ett rent propagandabladd, utan tog upp situationen för de sovjetiska judarna både vid stridslinjerna och vid hemmafronten. Man behandlade också judarna i de allierades arméer och de judiska partisanernas insatser. Man framhöll också vilka bidrag judarna gjorde kulturellt och vetenskapligt. Men den 20 november 1948 stängdes så, *Ejnikajt*. Under världskriget och strax efteråt hade såväl Radio Moskva som lokala radiostationer radiosändningar på jiddisch, riktade till såväl sovjetiska som utländska judar. Förutom nyheter och kommentarer av ledarna för antifascistiska kommittén, innehöll radiosändningarna litterära och konstnärliga program. Med stängningen av kommittén upphörde också inrikessändningarna, men sändningarna till USA fortsatte fram till februari 1949 [Pinkus 1989: 195, 197, 203].

Stängningarna drabbade också tre viktiga tidskrifter på jiddisch, upprättade under det kortvariga kulturella tövädret kring krigsslutet: ”Heimland”, ”Der Sjttern”, och ”Birobidzjan”. ”Heimland” utgavs i Moskva av det sovjetiska författarförbundet under åren 1947-48 med 7 nummer; det hade litterär-konstnärlig och socio-politisk inriktning. ”Der Sjttern” var en litterär tidskrift, utgiven av judiska författare i Ukraina under åren 1947-48, också med 7 nummer. ”Birobidzjan” var också en litterär tidskrift, utgiven under åren 1946-48 i Judiska autonoma republiken.

Kriget resulterade i ett nyväckt, och våldsamt, intresse för det judiska inom den sovjetjudiska befolkningen. Detta visas bl.a. av, att de tre nämnda judiska tidskrifterna hade en större cirkulation, än samtliga tidskrifter på jiddisch hade på 1930-talet. När det annonserades att ”Der Sjttern” skulle ges ut, kunde t.ex. i Zjtomir en viss J. Buchbinder under fyra dagar värva 320 prenumeranter på tidskriften. Typiskt nog stängdes ”Der Sjttern”, därför att den anklagades för nationalism [Baron 1964: 315; Pinkus 1989: 150, 197].

Först 1961 utgavs återigen en litterär månadstidskrift på jiddisch, *Sovjetisj Heimland*, publicerad i Moskva av det Sovjetiska författarförbundet, och med en uppgiven upplaga på 25.000 exemplar. Det var dock rätt uppenbart, att den främst riktade sig till läsare i utlandet [Sawyer 1979: 82-83].

16.2. På andra språk.

Åtskilliga judiska tidningar och tidskrifter publicerades också på ryska. Mellan åren 1917-18 utgavs 84 stycken i Petrograd, 11 i Moskva, och 9 i Odessa. År 1918 utgavs 47 tidningar, år 1919 31, och år 1920 19 stycken. Av dem utgav de ryska sionisterna 41 stycken år 1917, 24 år 1918, 17 år 1919, och 11 stycken år 1920. En rad oberoende judiska organisationer publicerade olika tidskrifter och böcker fram till cirka 1930. Historisk-etnografiska samfundet i Petrograd utgav under åren 1918-30 ”Jevrejskaja starina”, vilken behandlade judisk historia,

etnografi, sociologi, och demografi. ”Jevrejskaja letopis” utgavs mellan åren 1923-26, och var ett viktigt organ för utvecklandet av den judiska kulturen.

ORT (en organisation för främjande av hantverk och jordbruk bland judar), var under åren 1925-30 aktivt i Moskva, där man publicerade forskningsrapporter rörande demografi och judisk ekonomi. OZE (en organisation för främjande av hälsovård bland judar), utgav i Leningrad under åren 1926-30 häften om biologi och patologi. OPE (”Upplysningsföreningen”) utgav sina tidskrifter ”Jevrejskaja som fanns kvar efter år 1930 var OZET:s ”Tribuna”, vilken utgavs mellan åren 1927 och 1937 [Pinkas 1989: 116, 126].

De orientaliska judarnas press var outvecklad. I november 1925 publicerades en sovjetisk tidning på judeo-tadzjikiska, ”Rusjnoj”, i Samarkand. I början av 1929 utgavs en ny tidning på judeo-tadzjikisk dialekt, ”Bajroki Michnat” (Arbetets fana) i Samarkand och senare Tasjkent. De blev förmodligen stängda i slutet av 1930-talet [Judaica 1972: 4/1474].

16.3. Litteratur.

Jevseksijans skötebarn var jiddischkulturen, vilken under bolsjevikrevolutionens första år blomstrade på ett aldrig förr skådat sätt. De klassiska jiddischförfattarna var Sjolem Aleichem, Mendele Mocher Sforim och J.L. Perets, vilka dock hade emigrerat från Ryssland och avlidit redan innan revolutionen.

I Kiev uppstod under åren 1918-20 en grupp jiddischförfattare, kallad ”Ejgens”. Deras verk behandlade världskriget, pogromerna, revolutionen, och omvandlingen av det judiska samhället [Pinkus 1989: 113]. Till stor del fanns här de personer, som blev ryggraden i den nya sovjet-jiddischska författargenerationen. Men tron på att jiddischkulturen hade en ljus framtid efter oktoberrevolutionen var så stark, att även ickekommunistiska judiska författare som David Bergelson, Leib Kvitko, David Hofstein, Mosje Kulbak, Peretz Markisj, Der Nister, Max Erik, Meir Wiener, Nachum Sjtif, m.fl., slöt upp bakom Sovjetunionen på 1920-talet [Judaica 1972: 14/464; Sawyer 1979: 78, 80].

Mellan åren 1917-20 utgavs 767 böcker på jiddisch; då hade delar av dem getts ut av privata förlag. Åren 1921-24 publicerades 269 böcker; nedgången berodde både på politiska och ekonomiska svårigheter, samt att inga privatförlag fanns kvar. Toppnoteringen nåddes under perioden 1925-32, då 2.801 böcker på jiddisch gavs ut. Enskilda rekordår var 1928, med 238 utgivna böcker på jiddisch och med en sammanlagd upplaga på 875.000 exemplar; 1930 med 531 böcker; och 1932, med 653 titlar i 2.558.585 exemplar.

Ännu under perioden 1933-39 publicerades 2.650 böcker på jiddisch, (3.650 mellan 1928-35). Toppnoteringen nåddes under år 1933 med 668 utgivna böcker, men redan år 1934 var man nere i 348 stycken, med en sammanlagd upplaga på 1.551.880 exemplar. Enbart bokförlaget Der Emms utgav under åren 1933-37 852 titlar på jiddisch, i sammanlagt 6.240.925 exemplar. Men ändå har man dock ifrågasatt generositeten gentemot jiddischlitteraturen även under dessa år. I Ukraina var den judiska befolkningen mer än 5% av den totala, men böckerna på jiddisch utgjorde bara 3,1% av alla titlar och mindre än 1% av alla tryckta böcker [Baron 1964: 278-279; Pinkus 1989: 114].

På 1930-talet började översättningarna av jiddischförfattare till ryska att ta fart, vilket innebar att jiddischkulturen spreds. Mellan 1917-39 utgavs Sjolem Aleichems verk på 10 främmande språk, med en sammanlagd upplaga på 3.2 miljoner. Mellan åren 1932-36 översattes 31 verk av jiddischförfattare till ryska. Mellan 1937-41 översattes 120 verk, men mellan 1942-45 enbart 21 stycken, och 1946-48 inte fler än 15 böcker. Att antalet översättningar minskade så

drastiskt berodde dels på svårigheterna under kriget, men också att myndigheterna ville utge ett ökat antal böcker på jiddisch efter år 1945 [Baron 1964: 280; Pinkus 1989: 196].

Men läget för jiddischlitteraturen förbättrades inte – tvärtom. Det berodde inte på att det inte längre fanns något intresse för litteratur på jiddisch – snarare tvärtom. Enbart i Odessa hade det under första halvåret 1948 sålts inte mindre 5.000 böcker på jiddisch. I Kiev köpte läsare böcker för 67.000 rubel. Bokförlaget Der Emes utgav under åren 1946-48 drygt 100.000 exemplar av böcker och pamfletter på jiddisch.

Antalet böcker publicerade på jiddisch sjönk till 194 under åren 1941-48: 58 mellan åren 1942-45, 18 under år 1946, 49 under år 1947, samt 47 under år 1948. I november 1948 hade också alla judiska bokförlag lagts ned, inklusive det prestigefyllda Der Emes i Moskva. Mellan åren 1948-58 upphörde utgivningen av böcker på jiddisch helt, alltså 0 (noll) utgivna. Först från år 1959 återupptogs en mycket måttlig utgivning: mellan 1959-70 publicerades 24 böcker på jiddisch [Baron 1964: 315; Pinkus 1989: 195; Sawyer 1979: 80-81].

De georgiska judarna hade inget speciellt språk, utan skrev på georgiska. Den ledande georgisk-judiske författaren under 1920- och 1930-talet var Herzl Baazov. År 1936 sattes en byrå upp för bergsjudiska författare, vilka skrev på tat; här fanns bl.a. Sj. Rubinov och J. Boruchov. Situationen för bucharajudarna var i början också gynnsam. År 1930 publicerades 37 och år 1933 177 böcker på buchara. Ledande bucharajudiska författare var Muhiv (Mordechai Batjev), Iunatan Karaev, Jaakov Chaimov, M. Aminov, P. Abramov, och J. Mordechaev. Under 1930-talet skedde det massarresteringar av de orientaliska judarnas författare och intelligentsia, vilket nästan krossade deras kultur. De tre sista böckerna på buchara utgavs år 1940 [Pinkus 1989: 117].

Från slutet av 1920-talet försökte de sovjetiska myndigheterna att ersätta de österländska, främst arabisk-persiska, alfabetena med det ”internationalistiska” latinska, men från slutet av 1930-talet ersattes detta i sin tur av det kyrilliska. När det gällde jiddisch, var det tänkt att det latinska skulle ersätta det hebreiska, men så skedde aldrig. Några mindre reformer av alfabetet genomfördes, t.ex. vokalisering av skriften och slopandet av vissa slutbokstäver. Rysk terminologi användes också i ökad utsträckning.

När det gällde tati, använde man ursprungligen det hebreiska alfabetet fram till år 1928, då det ersattes med latinska, vilket år 1938 så ersattes med det kyrilliska. Bucharan använde också det hebreiska, vilket ersattes med det latinska kring år 1931-32, men ersattes sedan formellt med det kyrilliska: inga verk har nämligen publicerats på bucharajudiska efter år 1940. Allt detta understöddes av ett beslut i mars 1938, om att det blev obligatoriskt att lära sig ryska i alla nationaliteters skolor [Pinkus 1989: 118].

Den politiska och propagandistiska litteratur som gavs ut på jiddisch var enbart till 10% original, medan den överväldigande delen var översättningar av t.ex. Marx' och Lenins verk. 70% av skönlitteraturen var dock skriven på jiddisch, men man översatte också ryska författare som Pusjkin, Lermontov, Tjechov, och Gorkij. Barnböckerna var i regel också översättningar från ryskan [Pinkus 1989: 115].

Av de 852 titlar som Der Emes utgav mellan 1933-37, var en (1) en antireligiös bok, i 4.000 exemplar. Den största avdelningen var skönlitteraturen med 328 titlar, utgivna i sammanlagt 4.147.750 exemplar; 40% av samtliga titlar och 20% av upplagan. Den politiska litteraturen stod för 229 titlar; 25% av antalet titlar, men 30% av upplagan. Av läroböcker trycktes 69 titlar [Baron 1964: 279-280].

Ser man till vad som utgavs år 1935, kan man notera att tyngdpunkten förändrats. 437 titlar utgavs då, i genomsnitt tryckta i 4.320 exemplar var. Men större delen var propagandamaterial, typ Stalins tal, vilka gavs ut i 25.000 exemplar. Pamfletter av Stalin, Molotov, m.fl. sovjetiska ledare gavs ut i 15.000 exemplar. Propagandamaterial av ledande judiska kommunister gavs ut i mellan 1-5.000 exemplar. Vidare var böckerna i ekonomi, geografi, naturvetenskap och historia enbart översättningar. Ett (1) självständigt historiskt verk kunde dock noteras: Agurskijs om socialistisk litteratur på jiddisch under åren 1875-97, vilket trycktes av den vitryska akademien i 1.000 exemplar [Baron 1964: 281].

Judar kom efter revolutionen att få en framträdande plats inom det sovjetiska kulturlivet, vilket höll i sig långt in på Stalinepoken. På den första sovjetiska författarkonferensen år 1934 fanns det 124 judiska delegater, eller 20% av alla. Men redan där var förryskningen av den judiska intelligentsian klart märkbar: endast 24 av de judiska-delegaterna var nämligen jiddischförfattare [Judaica 1972: 14/467].

Flera av de mest berömda judiska författarna i Sovjetunionen skrev nämligen på ryska: Isaak Babel (1894-1940), Ilja Ehrenburg, nobelpristagaren Boris Pasternak (1890-1962) m.fl. Detta innebar inte, att de avskurit sig helt från sitt judiska ursprung. Både Ehrenburg, och i synnerhet Babel, behandlade judiska teman i sina verk under 1920-talet. Babel, den kanske främste skildraren av Röda arméns kamp under inbördeskriget, fängslades år 1937 och dog i koncentrationsläger [Baron 1964: 287; Pinkus 1989: 116].

Ännu i början av 1920-talet tolererades en lång rad olika konstnärliga och litterära skolor i Sovjetunionen, inklusive de som icke partianslutna författare stod för. När kampanjen mot nationalism och chauvinism sattes igång i slutet av 1920-talet, drabbades fler jiddischförfattare av bannlysning. År 1929 anklagades Perets Markisj för att i sina böcker bara ha judiska hjältar, och för att framställa det som om det bara var judar som var revolutionärer. Vidare angreps hans böcker för att vara fyllda av martyrer.

Under 1930-talet ersätts det judiska innehållet i böckerna allt mera av hyllningar till Stalin. Från år 1934 märks en förändring i nationalitetspolitiken, vilken nådde sin klimax kring år 1938-39. Krigsrädslan ledde till att regimen uppmuntrade folks patriotiska föreställningar, inklusive rätten för författare att återknyta till motiv i äldre judisk historia. År 1938 skrev t.ex. Sjmuel Halkin pjäsen "Bar-Kochba", vilket handlade en judisk revoltledare i Palestina på 100-talet [Pinkus 1989: 114].

Världskriget gjorde att de flesta nationella hämningar upphörde, både bland ryssar och ickeryssar, i Sovjetunionen. Men från slutet av år 1944 påbörjades en kampanj mot nationalistiska "avvikelser". I september 1946 angrep Zjdanov, stalinregimens kulturansvarige, flera judiska författare för att producera verk som var opolitiska och nationalistiska [Pinkus 1989: 146-147].

Detta blev inledningen till den kampanjen emot "rotlösa kosmopoliter", som pågick i Sovjetunionen under åren 1948-49, då praktiskt taget alla ledande judiska författare, litteraturkritiker, och teaterarbetare blev arresterade. Förutom att den judisk-nationella kommunistiska intelligentsia likviderades, vände man sig nu emot de assimilerade judarna.

Bland de och det som attackerades fanns David Bergelson, en av de främsta författarna på jiddisch, som anklagades för nationalism; kritikern Model, som prisade den judiske pjäsförfattaren Goldfaden, och teaterregissören Golovtjiner, som anklagades för att producera "skadliga och opatriotiska skådespel" på jiddischteatern i Minsk, vilket ledde till att den stängdes; tidskriften "Der Sjtjern" i Kiev anklagades för nationalism, vilket ledde till att den

stängdes i slutet av år 1948 [Pinkus 1989: 149-150].

I Ukraina blev poeterna Leonid Pervomajskij och Savva Golovanskij, samt tonsättaren D. Klebanov, som komponerat en symfoni om Babij Jar, anklagade för nationalism och sionism. Men åtskilliga personer anklagades för ”nationalistiska och sionistiska avvikelser”, trots att de aldrig intresserat sig för det judiska [Pinkus 1989: 150].

Den ”antikosmopolitiska” kampanjen hade sin grund i ett uttalande av Zjdanov på ett Kominformmöte i september 1947, där han förklarade att världen var uppdelad i två fiendliga läger. Man fick därför inte vara underdånig gentemot den västliga kulturen. Ännu i början av kampanjen kunde t.ex. Ehrenburg ta avstånd från den, åtminstone i försiktiga ordalag. Det var inte frågan om att böja sig för Väst, bara för att man erkände framstegen i dess kultur. Att knäböja för Shakespeare och Rembrandt var inte förödmjukande för någon, tvärtom, förklarade Ilja Ehrenburg. Men i februari 1948 talas det för den första gången i en tidningsartikel om ’kosmopoliterna inom litteraturforskningen’, och i juni 1948 om ’rotlösa kosmopoliter’ [Pinkus 1989: 153].

I januari 1949 attackerades en förment organiserad grupp, som sysslade med antipatriotiska aktiviteter: Juzovskij, Gurvitj, Kron, Cholodov, Borsjtjagovskij, Varsjavskij, Maljagin, och Bojedzjiev. De flesta var alltså judar, med betydelsefulla poster inom bokförlag, kulturella institutioner, och litterära tidskrifter. Man betonade bl.a. gruppens förakt för ryska nationella känslor: ”Vad kunde Gurvitj ha haft för begrepp om den sovjetryska människans nationalkaraktär?” frågade *Pravda*. Man ska då ha i minnet, att Gurvitj (Gurevitj/ Hurwitz) är ett vanligt judiskt namn [Pinkus 1989: 155].

Otaliga judar drabbades i varierande utsträckning av den antikosmopolitiska kampanjen. Bland de som uteslöts ur partiet och arresterades fanns litteratur- och teaterkritikerna Jakovlev (Choltsman), Altman, Kovarskij, Levin, Baskin, och Danin. Men medan det var uppenbart att man ute efter att utplåna den judiska kulturen, var kampanjen endast en varning för de assimilerade judarna [Pinkus 1989: 158].

Jiddischförfattarna arresterades mellan november 1948 och mars 1949 samt under första halvan av 1950. Det sammanlagda antalet judiska författare och artister som blev likviderade från 1938-talet fram till Stalin död i mars 1953 beräknas uppgå till 450 stycken [Pinkus 1989: 174-175].

I juli 1952 genomfördes en skenrättegång mot cirka 24-26 personer av judisk härkomst. Bland dem fanns ledande författare som Perets Markisj, Itsik Fefer, Lejb Kvitko, David Bergelson, David Hofsjtejn och Samuel Persov, chefen för Judiska teatern i Moskva, Binjamin Zuskin, litteraturkritikern Jitschak Nusinov, f.d. vice utrikesministern Solomon Lozovskij, medlemmen av Vetenskapsakademien Lina Sjtern, chefen för Botkinsjukhuset Borisj Sjimelovitj, m.fl.. 23 av dem dömdes till döden och Sjtern fick 25 års fängelse [Pinkus 1989: 176].

16.4. Teatrar.

År 1919 etablerades Judiska statsteatern i Moskva, vilken framförde såväl pjäser av judiska klassiker som Mendele Mocher Seforim, Sjolem Aleichem, och I.L. Peretz, som jiddischöversättningar av nyskrivna sovjetiska pjäser. Marc Chagall, som under revolutionens början utnämns till kommissarie i Vitebsk, var aktiv vid teatern fram till år 1923, där han producerade åtskilliga av dess dekorationer. Såväl konstnärligt som politiskt var detta en klar triumf för sovjetregimen, för år 1883 hade tsarens inrikesminister Dmitrij Tolstoj infört förbud mot teaterföreställning på jiddisch.

Utveckling gick sedan snabbt. Judiska teatrar upprättades år 1925 i Charkov och år 1926 i Minsk, och även en i Kiev. År 1928 upprättades den ”Vandrande teatern” i Vitryssland, vilken besökte fler plats än Minskteatern. År 1934 upprättades i Birobidzjan ”Kaganovitjteatern”. Teaterskolor på jiddisch upprättades i Moskva, Kiev, och Minsk.

I mitten av 1930-talet fanns det 18 permanenta jiddischspråkiga statsteatrar: 4 i Ryssland (Moskva, Krim, och Birobidzjan), 2 i Vitryssland, 12 i Ukraina (Charkov, Kiev, Odessa, Vinnitsa, Dnepropetrovsk, Kremetjug, Nikolajev, och Kalinindorf). Andra källor anger antalet jiddischteatrar till 12 eller 10. Baron uppger, att det år 1933 fanns 11 jiddischteatrar i Ukraina, men att endast 4 fanns kvar år 1938, och totalt endast 12 i hela Sovjetunionen, inklusive den i Birobidzjan och en på en krimkolchos. Bergsjudarna hade efter revolutionen upprättat en egen teater, samt även en berömd danstrupp, men under 1930-talet likviderades även de [Baron 1964: 186, 287; Judaica 1972: 12/480, 14/464; Pinkus 1989: 121-123].

År 1946 fanns det 8 fasta judiska teatrar och 17 resande i Sovjetunionen; 10 av dessa fanns i Ukraina. Den jiddischspråkiga statsteatern i Moskva var jämförbar med de främsta sovjetiska och hade 100 anställda. Från slutet av år 1948 och november 1949 stängdes alla fasta jiddischteatrar och de flesta resande. Av de resande fanns endast 4 kvar år 1949, och i kring åren 1850-52 i Dvinsk. Under åren 1950-51 är endast tre teaterföreställningar på jiddisch kända i Sovjetunionen och inga alls mellan 1952-54. Först år 1962 fick en resande teater lov att bildas i Moskva, men några stationära uppstod aldrig igen [Pinkus 1989: 200-203; Sawyer 1979: 84].

16.5. Forskning.

En annan konsekvens av revolutionerna år 1917 var, att man började bedriva vetenskaplig forskning kring den judiska folkgruppen; historisk, sociologisk, etnologisk, etc. Bibliotek med litteratur på jiddisch och hebreiska, judiska museér, och andra judiska kulturella institutioner upprättades också.

En av de första kommissionerna som tillsattes, forskade om pogromerna under inbördeskriget; den stängdes i slutet av 1920-talet. En historisk-arkeologisk kommission upprättades i Kiev, vilken mellan åren 1919-29 forskade om judisk historia. Ledande inom den var Ilja Galant, men även en sådan person som Ben-Tzion Dinur, senare ledande israelisk historiker, var aktiv inom kommissionen. Kring år 1928-29 publicerade den två volymer om judisk historia på ukrainska. Mellan åren 1921-25 var en filologisk kommission aktiv, vilken utvecklade jiddischterminologi för användning inom naturvetenskap och för skolbruk. Den största aktiviteten förekom i Ryssland mellan åren 1926-37, där man forskade om judisk etnografi, den judiska arbetarklassens historia och ekonomi, där man utgav bibliografiska verk, m.m. Men redan i slutet av 1920-talet fick forskningen kring judiska frågor allt mindre anslag.

Mellan åren 1924-35 fanns det vid Vitryska akademien i Minsk en judisk vetenskapsakademi, vilken sysslade med historiska, litterära och språkvetenskapliga frågor. I Kiev fanns mellan åren 1929-48 ”Institutionen för judisk kultur”, vilken bedrev forskning kring jiddischspråket och dess litteratur, judisk folklore, marxistisk historiografi om judarnas historia i Ryssland, och om den judiska arbetarrörelsen. År 1935 hade den 100 anställda och en budget på 650.000 rubel per år. Året efter drabbades den av massiva utrensningar och en ”reorganisering”, vilket i praktiken innebar att institutionen stängdes [Judaica 1972: 14/464; Pinkus 1989: 123-126].

År 1923 upprättades Judiska museet i Samarkand. Vitryska statsmuseet hade under åren 1924-33 en judisk avdelning. I Georgien fanns ett judiskt historiskt-etnografiskt museum, upprättat år 1933. Detta blev helt paralyserat från slutet av 1930-talet, efter det att personalen då hade

arresterats. Biblioteket i Birobidzjan var tänkt att bli ett centralbibliotek för de sovjetiska judarna; år 1947 hade det 10.000 volymer på jiddisch och hebreiska.

De få judiska institutioner som fanns kvar efter kriget, stängdes under den antikosmopolitiska kampanjen. I Vilnius upprättades ett judiskt museum år 1945, men stängdes redan år 1948. I Birobidzjan hade ett annat judiskt museum upprättats år 1944, men stängdes också år 1948. Det judiska museet i Georgien lyckades hålla sig levande längst, men tvingades till slut också att stänga år 1951. De avdelningar för jiddischlitteratur som fanns på olika bibliotek, stängdes också. Det gjordes heller inga försök att återuppliva jiddischjournalistiken i Ukraina, Vitryssland eller Litauen. Den ukrainska akademien utgav inte heller mer än en bok på jiddisch under åren 1946-48 [Baron 1964: 314; Pinkus 1989: 126, 205-206].

De stalinistiska myndigheternas svala intresse för seriös forskning kring den judiska frågan visade sig bl.a. i hur man behandlade de olika folkräkningarna. När man genomförde 1926 års folkräkning, höll man ännu 3-4 år senare på med åtskilliga analyser och studier rörande judarna. År 1939 genomfördes nästa fullständiga folkräkning, vilket endast resulterade i ett verk av någorlunda vetenskaplig standard år 1941 av Lev Zinger. Efter 1959 års folkräkning genomfördes ingen som helst judisk forskning [Baron 1964: 328].

Allra tydligaste är dock förändringen, om man jämför den första upplagan av Stora Sovjetencyklopedin från år 1932, då artiklarna om judisk historia, kultur, religion, etc. upptog 150 kolumner. När 1952 års upplaga kom, hade utrymmet krympt till 4 kolumner, trots att Birobidzjan då var inkluderat i detta. Den ryskfödde hebreiske poeten Bialik förklarades enbart vara en 'reaktionär poet'. Personer som Herzl, Achad Haam, Mendele Mocher Sforim, An-Sky, Scholem Asch, m.fl., vilka i 1932 års upplaga fått en korrekt behandling, var nu helt utelämnade [Baron 1964: 322-323].

Jacob Miller kommenterar de olika upplagorna så här [Miller 1978: 53]:

”Behandlingen av judiska angelägenheter i första upplagan av *Encyclopaedia*, som kom ut på 1920- och 1930-talet, är detaljerad och vederhäftig, men naturligtvis inom marxistiska ramar annat än om tekniska ämnen som språk, musik, teater, konst. De 20 artiklar vars titlar börjar med orden 'judar' eller 'judisk' i denna utgåva omfattar 26 sidor, och står i skarp motsättning till den enda artikel, med titeln 'judar', som omfattar två sidor i den andra upplagan (band 15, utgiven 1952). Det finns i den andra upplagan också en ytterst propagandistisk artikel om den judiska autonoma regionen Birobidzjan. En liknande skillnad kan återfinnas mellan den andra upplagan av *Lilla Sovjetencyklopedin* (tolv lärorika artiklar på totalt tolv sidor i band 4, som gavs ut 1936), och den tredje upplagan, med tre artiklar i band 3 (1959), totalt på 1½ sida. Men i den mindre skala som denna encyklopedi utgör, är det ändå vad gäller utrymme och behandling en viss återhämtning från bottennoteringen 1952.”

Utgivningen av Gorkijs samlade verk, fullbordad år 1957, präglades av samma förändrade politik emot judarna. Man hade konsekvent utelämnat Gorkijs alla attacker på antisemitismen, hans lovord för Bialik, samt alla andra projudiska uttalanden. Bottennoteringen nåddes förmodligen genom den lärobok i historia som publicerades år 1954. Den utelämnade nämligen totalt allt judiskt, inklusive det bibliska Israel [Baron 1964: 322-323].

Men, vilket är oerhört viktigt att påpeka, inte ens under de här åren vägledades Sovjetunionen av några Nürnberglagar, utan dess förhållande till judarna var betydligt mera komplicerat än så. Medan de sista resterna av jiddischkultur krossades och åtskilliga andra judar stämplades som ”rotlösa kosmopoliter”, tilldelas flera andra judar – med en stark ställning inom rysk kultur – Stalinpriset, Sovjetunionens då mest prestigefyllda: filmregissören Michail Romm åren 1941, 1946, 1948, 1949, och 1951; filmregissören Roman Karmen åren 1942, 1947, och

1952; pianisten Emil Gilels år 1946; författaren Alexander Tjakovskij år 1950; symfoni-
orkesterdirigenten Natan Rachlin år 1952; samt författaren Ilia Ehrenburg år 1952 [Shaffer
1974: 12-13].

17. GESERD/OZET.

Efter inbördeskrigets slut och NEP:s införande, igångsattes olika projekt för att
”produktivisera” den judiska befolkningen, där många hamnat ute i samhällets periferi,
sysselsatta med småhandel eller diversearbeten. Det som man under 1920-talet satsade allra
mest på, var att göra judarna till jordbrukare.

De ukrainska och vitryska myndigheterna utfärdade dekret, där de tillät att även judar skulle
få jord. Tumregeln var annars, att endast de verkliga brukarna av jorden skulle tilldelas, men
judarna undantogs, därför att de hade varit diskriminerade av tsarregimen. Denna form av
”positiv diskriminering” föll dock, i dubbel bemärkelse, inte alltid i god jord hos de
ickejudiska bönderna, just därför att jordhungern var så enormt stor då.

Genom inbördeskriget hade praktiskt taget alla judiska jordbruk utplånats. Men fram till
januari 1925 hade dock ändå 6.500 judiska familjer blivit bönder, till stor del utan direkt hjälp
från de sovjetiska myndigheterna. Under januari-februari 1925 anmälde ytterligare 22.857
judiska familj sitt intresse för att bli bönder. För att den judiska jordbrukskolonisationen
skulle kunna utvecklas i ordnade former, bildades på Jevseksijans initiativ den 29 augusti
1924 ett officiellt sovjetiskt organ för dess främjande: KOMZET. I kommittén fanns flera av
Sovjetunionens mest framträdande politiker, såväl judar som Litvinov (vice utrikesminister),
som ickejudar som Kalinin (president), Smidovitj (vicepresident), Tjitjerin (utrikesminister),
Krasin (utikeshandelsminister), m.fl. Ordförande i KOMZET blev Smidovitj. Målet var att
omplacera 500.000 judar i Ukraina och Krim [Baron 1964: 261; Sawyer 1979: 84-85],

Den 22 december 1924 bildades en frivilligorganisation, som på jiddisch kallades ”GESERD”
och på ryska ”OZET”. Dess uppgift var att assistera KOMZET med planering, skötsel och
övervakning av de judiska jordbrukskolonierna. Som medlemmar godtogs alla som var över
18 år och ostraffade, alltså även ”lisjentsij” (personer berövade rösträtten i sovjeterna). År
1926 var 18% av OZET-medlemmarna handelsmän eller oklassificerade. Judiska religiösa
organisationer fick inte vara med som grupp, men däremot fick enskilda troende gå med.
Sionister var dock helt utestängda. År 1928 utestängdes dock även lisjentsij.

Vid starten hade GESERD 50.000 medlemmar, vilket i november 1927 hade vuxit till 95.000.
År 1930 var medlemssiffran hela 300.000 och år 1933 låg antal kring 500.000. Men då hade
antalet judiska medlemmar, vilka år 1930 utgjorde 55% av det totala antalet, sedan dess varit i
fallande [Pinkus 1989: 64].

Michail Kalinin, Sovjetunionens dåvarande statschef, var en varm vän till det judiska folket
och stödde offentligt tanken på att det skulle bevaras som en nationell grupp. På
GESERD/OZET-kongressen år 1926, förklarade Kalinin, vilket av delegaterna mottogs med
instämmande skratt [citerat i Baron 1964:238]:

”Om jag vore en gammal rabbin vars själ längtar efter den judiska nationen, så skulle jag förbanna
alla de judar som åker till Moskva för att tacka ja till sovjetiska poster, ty de är förlorade för den
judiska nationen. I Moskva blandar sig det judiska blodet med ryskt blod, och den andra eller som
mest tredje generationen förvandlas till vanliga russifierare.”

Men för att motarbeta detta och för att behålla judarna som en nationalitet, krävdes det enligt
honom att de blev territoriellt samlade, främst då som bönder. Detta framhöll Kalinin i sitt tal

på OZET/GEZERD:s I kongress den 17 november 1926 [Baron 1964: 230]:

”Jag tror att den satsning på att kolonisera land som sporrar en stor del av det judiska folkets intelligentsia och ännu större delar av utfattiga judiska massorna i första hand uppstår av ekonomiska behov och en strävan att på ett eller annat sätt säkra sig en sund ekonomisk bas. Men om vi betraktar denna fråga ideologiskt ur nationell synvinkel, så anser jag det åtminstone möjligt att det bakom denna kampanj döljer sig en kraftfull, omedveten massyttring: önskan att behålla sin nationalitet.

För mig verkar denna trend vara en av de gamla formerna av nationell självbevarelse. Som en reaktion på den assimilering och nationella urholkning som hotar alla små folk som saknar möjlighet till nationell utveckling, har det judiska folket utvecklat en självbevaringsdrift, en kamp för att behålla sin nationella identitet...

Instället för att hindra den så hjälper den sovjetiska regeringen denna nationalitet, precis som alla andra nationaliteter, med alla medel som står till dess förfogande (och de är långtifrån rikliga) för att hjälpa den att uppnå dessa ekonomiska mål och förbättra för de utarmade judiska massorna, fullt medveten om hur viktig denna handling är för den judiska nationaliteten...

Det judiska folket står nu inför den stora uppgiften att bevara sin nationalitet.

För detta ändamål måste en stor del av en judiska befolkningen omvandla sig till en fast lantbrukarbefolkning, som uppgår till minst flera hundratusentals själar.”

Enligt partitidningen *Der Emes* från år 1924, var 72,8% av kolonisterna f.d. bönder. Detta hade förändrats drastiskt i början av 1930-talet, för då var endast 7,8% f.d. bönder, medan 11,3% var f.d. arbetare. Att bli kolonist var ingen dans på rosor. Regeringen tilldelade en person mark, rensade området, och transporterade dit kolonistfamiljen. Men hus, maskiner, boskap, vingårdar, fruktträd, etc. fick kolonisten stå för själv. Det var svårt för den sovjetiska regeringen att ge kredit, varför mycket av den judiska koloniseringen skedde genom bistånd från utländska organisationer [Baron 1964: 264].

Den sovjetiska regeringen gav under åren 1924-25 sammanlagt 400.000 rubel i bidrag. Åren 1927-28 betalade man ut 1.515.000 rubel, och 1928-29 2.600.000 rubel. De krediter man gav åt bönderna låg under respektive period på 303.500, 600.000, och 1.000.000 rubel. Judiska hjälporganisationer i Väst, bl a. Agro-Joint, gav under åren 1923-24 bidrag på sammanlagt 1.851.475 rubel, 1927-28 7.140.221 rubel, och 1929 3.782.000 rubel.

År 1926 hävdade OZET att det fanns 155.400, år 1928 220.000 och år 1931: 250.000 judiska själar inom jordbruket. Detta skulle innebära, att i det europeiska Ryssland var 9% av den judiska befolkningen bönder: det var endast i det tjeckoslovakiska Karpato-Ukraina och i sionistkolonierna i Palestina, som motsvarande siffror kunde hittas [Baron 1964: 265].

Men 1920-talet innebar, av flera orsaker, en katastrof för det judiska jordbruket. År 1939 fanns endast 25.000 judiska jordbrukarfamiljer, eller 175.000 personer. Av dessa fanns 3.000 familjer i Birobidzjan, 5.000 på Krim, B.500 i den judiska regionen i Ukraina, och 7.000 utspridda i Sovjetunionens västliga republiker. Andelen bönder av den judiska befolkningen hade således sjunkit till 6% [Baron 1964: 266].

Efter Jevkoms och Jevseksijans upplösning, fanns det inget organ som kunde föra fram judiska problem på det nationella planet. GESERD:s inflytande stannade därför inte vid att bara stödja de judiska jordbruken. Under åren 1927-29 genomförde man en energisk kampanj mot antisemitismen. Man deltog i kampanjer, man utgav massor av litteratur, och man utgav en ryskspråkig tidskrift, *Tribuna*, mellan åren 1927-37. Man spred också propaganda utomlands för GESERD/ OZET i bl.a. USA, Tyskland, Storbritannien, Argentina, Sydafrika,

Lettland, och Palestina. Utrensningarna krossade i praktiken OZET och de judiska kolonierna, och organisationen upplöstes slutligen 1938 [Pinkus 1989: 65].

18. Birobidzjan.

Ännu i slutet av 1920-talet hade Stalinregimen inte löst problemet med ”produktiviseringen” av judarna. Svårigheterna att hitta jordbruksmark åt judarna, samt det faktum att de judiska sovjeterna omfattade bara en minoritet av den sovjetjudiska befolkningen, gjorde att tanken på att man skulle skapa ett territoriellt sammanhängande judiskt område dök upp.

Samtidigt skedde det en förändring av den politiska tyngdpunkten inom ledningen för Jevseksijan och GESERD kring år 1925. De f.d bundisterna Ester Frumkina, Mojsje Rafes, och Rachmiel Veinsjtajn hamnade i bakgrunden, med de före detta sionisterna Merezjin, Tjemeriskij, Mojses Litvakov, Novakovskij, och Bragin hamnade i dess ledning [Abramsky 1978: 69].

Den förste att föreslå en judisk ”federativ enhet”, var Avraham Bragin år 1924. Han var f.d. medlem i det sionistiska Tzeirei Tzion, men hade från 1920-talet upphört med politisk aktivitet. Han skrev i *Pravda* och hade varit med att organisera 1923 års jordbruksutställning, vilken bl.a. besökts David Ben-Gurion från palestinska Histadrut. Bragins vision var en judisk republik, omfattande hela det sovjetiska Svarta havsområdet, från Bessarabien till Abchasien, inklusive norra Krim. Detta stötte dock omedelbart på motstånd från de krimtatariska och ukrainska ledarna. Jevseksijan avvisade också planen, men inte själva tanken på en egen republik [Pinkus 1989: 71]. Jevseksijans sekreterare Tjemeriskij skrev så här år 1926 [citerat i Pinkus 1989: 72]:

”Det går att skapa ett judiskt självstyre här, inte bara ur politisk utan också ur praktisk synpunkt. Är det önskvärt? Ja, det är det, eftersom judiskt territoriellt självstyre i Sovjetunionen – en både politisk och praktisk möjlighet – är önskvärt och nödvändigt. Så vi kan betrakta det som ett perspektiv, som ett möjligt och praktiskt mål för vårt arbete, ett mål som vi verkligen vill uppnå.”

På OZET/GESERD:s 1 kongress år 1926, förde Avraham Bragin och Juri Larin fram kravet på ett omedelbart skapande av en judisk sovjetrepublik. Larin var mensjevikveteran, men hade i juli 1917 blivit bolsjevik och var under sovjetstyret framträdande ekonomisk expert. Politiskt stödde han just då Bucharin och kommunistpartiets högerfalang. Jevseksijan, under ledning av Tjemeriskij, var dock av en annan uppfattning. Man var för en territoriell lösning i princip, men inte omedelbart utan i ett ’historiskt perspektiv’ [Pinkus 1969: 65].

År 1927 förslogs officiellt ett upprättande av en jordbrukskoloni i Birobidzjan i Sibirien. Detta fick ett starkt stöd av folkkommissarien för jordbruk och av företrädare för försvaret. Året efter godkändes förslaget av Sovjetunionens centrala exekutivkommitté varvid KOMZET fick i uppgift att övervaka den judiska bosättningen där. År 1930 bildades Birobidzjandistriktet, vilket den 7 maj 1934 upphöjdes till ”Judiska autonoma regionen” [Judaica 1972: 4/1046].

Projektet framstod dock redan från början som starkt artificiellt – flera talade föraktfullt om ”surrogatsionism”. Jevseksijan var definitivt inte entusiastiskt över Birobidzjan. OZET var uttalade motståndare, och Jevseksijan i Vitryssland krävde att de judiska bosättningarna skulle utökas där istället. Det var först i januari 1928 som Jevseksijans sekreterare, Aleksander Tjemeriskij, skrev en artikel kallad. ’Till det förlovade landet’. I den förklarade han, att Birobidzjan var det största slaget någonsin mot sionism och religiös ideologi [Pinkus 1989: 72-73; Sawyer 1979: 88].

Det fanns en rad skäl till att man satsade på ett så pass egenartat projekt som Birobidzjan. Det

första var Sovjetunionens säkerhetsproblem i Fjärran östern. med ökad inre oro i Kina och ett aggressivt Japan som expanderade i Manchuriet [Pinkus 1989: 73]. För att man skulle kunna upprätta en ”fästning” öster, behövde den bemannas av folk som var garanterat lojala mot sovjetmakten. I en officiell deklARATION från år 1932, framhåller man att [citerat i Sawyer 1979: 87-88]:

”de judiska arbetande massorna som är genomsyrade av lojalitet och hängivenhet till sovjetregimen beger sig till Birobidzjan... de kämpar inte bara för sitt land, inte för ett nytt fosterland som Sovjetunionen redan är för dem, utan för att stärka Sovjetunionen i Fjärran östern.”

Den tidigare Jevseksijaledaren Semjon Dimansjtajn framhöll år 1934 judarnas avgörande betydelse för Sovjetunionens försvar [citerat i Baron 1964: 233]:

”För varje medveten deltagare i uppbygget av socialismen står det klart att det är viktigt för hela vårt Sovjetunionen att skydda vårt Fjärran östern från yttre intervention. Ett av de viktigaste elementen för att genomföra detta är behovet att koloniera denna region så tätt som möjligt med tillförlitliga, ihärdiga element. Ju starkare vi är i Fjärran östern, desto mer avlägsen blir faran för krig.”

Det andra skälet var, att man ville exploatera naturtillgångarna i den här regionen, för vilket det behövdes personer med höga tekniska och kulturella kunskaper. Ett tredje skäl var det demografiska. Sovjetstaten ville minska befolkningen i Europa, så man försökte pytsa ut delar av den till underbefolkade områden. Ett fjärde tänkbart skäl var, att det skulle dra till sig utländska investerare, vilket skulle skynda på regionens utveckling.

Det fanns vidare en rad specifikt judiska skäl bakom projektet. De sovjetiska ledarna önskade att få en slutgiltig lösning på den judiska frågan. Folklig antisemitism hade åter gjort sig påmind. Detta innebar bl.a. att myndigheterna var ovilliga att utöka de judiska bosättningarna i Ukraina och Krim, därför att detta stötte på motstånd från lokalbefolkningen. Dessutom fanns det andra problem med den judiska befolkningens ekonomiska sysselsättning. Ytterligare ett tänkbart skäl skulle vara att man ville bekämpa sionismen, vilken fortfarande hade anhängare i Sovjetunionen [Pinkus 1989: 73].

Birobidzjan ligger vid Amurfloden i Sibirien, vid gränsen till Kina och nära Korea. Först och främst bör det påpekas, att detta då nästan helt obefolkade område inte hade någon som helst anknytning till judisk historia. Det fanns ingen infrastruktur där, lite av i egentlig mening odlingsbar mark, klimatet var hårt, det fanns gott om blodsugande insekter, och de sanitära förhållandena var undermåliga. En tredjedel av området utgjordes av skogar, vartill kom stora områden med ren träskmark. De första åren var dessutom extra svåra, med skyfall, översvämningar och utbrott av mjältbrand hos hästarna. Omsättningen på koloniserare blev därför skyhögt [Judaica 1972: 4/1045-46].

Men till det kom, att stalinistregimens experter gjorde en rad ”glädjekalkyler”, för att visa på områdets möjligheter som jordbruksbygd. En av dem, I. Sudarskij, erkände själv att han gjort flera fel. Bl.a. hade han räknat ut att genomsnittsnederbörden i området var lika stor som i Charkov. Men genomsnitt är en sak, för i Birobidzjan kom nederbörden i form av skyfall, vilket det inte gjorde i Charkov [Baron 1964: 234].

Detta avskräckte dock inte projektets anhängare. Komzets femårsplan från år 1932 var osedvanligt ambitiös när det gällde Birobidzjan. Man planerade att upprätta stora statliga industrier, ett omfattande skogsbruk, och att den odlingsbara arealen skulle bli 6-7 gånger större. År 1937 skulle regionen också ha 300.000 invånare, alltså fem gånger större än år 1932 [Baron 1964: 235].

Projektet fick skarp kritik av Jurij Larin och Michail Bragin, aktiva inom OZET och KOMZET. Larin framhöll att andra områden, främst Krim, var betydligt lämpligare ur judisk synpunkt. Birobidzjans främste anhängare var Kalinin. När Sovjetunionens Centrala Exekutivkommitté formellt utropade det till Judiska autonoma området i maj 1934, förklarade han att Birobidzjan var den enda möjligheten för de sovjetiska judarna att få en normal nationell status [citerat i Sawyer 1979: 86]:

”Skapandet av en sådan region är det enda sättet som denna nationalitet kan utvecklas normalt. Judarna i Moskva måste assimileras... Om 10 år kommer Birobidzjan att bli den viktigaste bevakaren av den judiska nationella kulturen, och de som hyllar en nationell kultur måste förena sig med Birobidzjan... Vi betraktar redan Birobidzjan som en judisk nationell stat.”

Under de första åren försökte man få Birobidzjan till att bli ett judiskt område. Judiska kollektivjordbruk, judiska byar, och judar i regionens ledning. År 1930 utnämndes J. Levin från Vitryssland till förste sekreterare. År 1934 blev M. Chavkin regional partisekreterare, och Josef Liberberg, tidigare ledare för den judiska sektionen vid den ukrainska vetenskapsakademien, blev ordförande i den regionala exekutivkommittén.

Jiddisch blev regionens officiella språk, i ihop med ryskan. Jiddisch blev undervisningsspråket i skolorna, vilket man även försökte lära ut i de ickejudiska skolorna. Jiddisch och ryska användes på gatuskyltar och poststämplor. År 1934 upprättades en statsteater på jiddisch, från år 1936 kallad ”Kaganovitj-teatern”, och ett regionalt bibliotek, med en ansenlig samling judaica och verk på jiddisch: år 1947 hade det 10.000 volymer. Lazar Kaganovitj, jude och medlem av politbyrån, besökte Birobidzjan år 1936, vilket politiskt stärkte den lokala judiska ledningen [Judaica 1972: 4/1046-48; Pinkus 1989: 121, 126].

En grupp jiddischförfattare slog sig ner i Birobidzjan under åren före 1939: Kazakevitj, Dobin, Falikman, Rabinkov, Olijevskij, Gen, Wasserman, Aaron Vergelis, men efter några år var det bara Ljuba Wasserman som fanns kvar. Trots deras berömmelse, publicerades under perioden 1932-48 endast ett dussin häften på jiddisch i Birobidzjan [Abramsky 1978: 76].

En försiktig judiska invandring påbörjades redan i april 1928 och fortsatte sedan i högst varierad takt, men nådde kring år 1932-33 sin topp, med cirka 11-14.000 migranter. År 1936 hade Birobidzjan 18.000 judiska invånare, eller 23% iv den totala befolkningens 76.000. Birobidzjanprojektet fick stor uppmärksamhet internationellt bland judarna. En rad prosovjetiska stödorganisationer bildades runt om i världen, som bl.a. propagerade för att utländska judar skulle flytta till Birobidzjan. Mellan åren 1931-36 invandrade 1.374 judar från utlandet (516 från Litauen, 163 från Argentina och Uruguay, 89 från Frankrike, 76 från Tyskland, och 74 från Palestina och övriga Europa och Amerika) [Judaica 1972: 4/1044-49, Pinkus 1989: 75].

År 1941 nådde Birobidzjan sin höjdpunkt, med en judisk befolkning på 30.000, av sammanlagt 114.000. Man hade då 128 grundskolor med jiddisch som undervisningsspråk, ett museum för judisk kultur, en dagstidning på jiddisch, en medicine skola, en musikalisk skola, och 27 judiska stats- och kollektivjordbruk [Gilbert 1966: 92].

18.1. Birobidzjans misslyckande.

Knäcken för Birobidzjanprojektet kom dock redan tidigt. En indirekt orsak var den förändrade sovjetiska ekonomin. Kollektiviseringen ledde bl.a. till att antalet judiska bönder från 1930-talet var i sjunkande, vilket också kom att inverka negativt på Birobidzjanprojektet. Industrialiseringen gav raskt judarna möjligheter till arbetstillfällen inom nya och mera attraktiva områden, vilket ledde till att de judiska distrikten avfolkades.

En mera direkt orsak, var de enorma utrensningarna under åren 1936-38. Genom dessa försvann ledarskapet, bl.a. Liberberg, som år 1936 anklagats för nationalistiska och trotskistiska avvikelser ("erwies sich der Vorsitzende des Exekutivkomitees Liberberg als verkappter Trotskist-Nationalist"). Efterträdarna Kattel och Geller förklarades likaledes vara 'trotskister' och 'japanska spioner'. Alla utländska judar som invandrat till Birobidzjan drabbades utan undantag hårt av utrensningarna. Inflyttningen dit gick också i stå. Sovjetunionen vägrade ta emot judiska flyktingar från nazistkontrollerade områden, även om de önskade att få komma till Birobidzjan. År 1940 hade 27.000 judar i Bialystok förklarat sig beredda att emigrera till Birobidzjan, men dess gränser var stängda under kriget [Baron 1964: 236; Judaica 1972: 4/1048; Simon 1986: 185; Weinstock 1989: 138].

Andra världskrigets trauma ledde till ett nyvaknat, spontant, intresse för Birobidzjan, förstärkt av en rad inrikespolitiska problem, som Sovjetunionen drabbades efter krigsslutet. Enligt sovjetisk lag hade återvändande flyktingar, speciellt då krigsveteraner, rätt att återfå sin egendom och tidigare anställning. Men många, främst då ukrainier, vilka flyttat in i judars bostäder under ockupationen, vägrade flytta ut igen. De sovjetiska myndigheterna var dock ovilliga att agera till förmån för judarna. Istället började man att uppmuntra judisk migration till Birobidzjan, genom att utlova varje person 300 rubel och fri transport dit. Dessutom kunde faktiskt Birobidzjan uppvisa en, jämfört med det förödda västra Sovjetunionen, förhållandevis hög standard, med breda gator och gott om bostäder [Baron 1964: 310-311].

Mellan 1946 och 1948 kom en våg av bosättare, 10.000 under åren 1947-48 enligt Pinkus, vilket utökade den judiska befolkningen i Birobidzjan med cirka 20.000 invånare. Den kände jiddischspråkige författaren Der Mister, som följde med ett tåg med nya bosättare, skrev:

"Det finns en del resenärer vars avsikter är rent materialistiska, och det finns andra som har andra avsikter av nationalistisk natur... och det finns också brinnande entusiaster som är redo att ge upp allt för att bo där... och bland dem en före detta palestinsk patriot... Trots att han är i 50-årsåldern jäktar han omkring på dagarna och sover dåligt på natten och är ivrig att få se sitt nya företag besannas."

Det judiska deltagandet i det lokala styret ökade, och det skedde ett kulturellt uppsving. Åtskilliga andra förbättringar genomfördes eller utlovades.

Tidningen på jiddisch, *Der Birobidzjener Sjtern*, utkom snart med fyra nummer i veckan. En litterär tidskrift, *Birobidzjan*, publicerades också från år 1946. Ett judiskt museum öppnades år 1944. Dessutom gavs ett halvt löfte om ett framtida jiddischspråkigt universitet i Birobidzjan [Judaica 1972: 4/1048; Gilbert 1986: 92; Pinkus 1989: 193, 205].

Det var dock ingen hemlighet, att Stalin från början ogillade Birobidzjanprojektet. När förslaget om att återupprätta de judiska bosättningar på Krim kom upp efter år 1945, gick han emot detta, eftersom det påstods kunna hota Sovjetunionens säkerhet. Under Andra världskriget hade han gått emot tanken på att låta utländska judiska flyktingar få bosätta sig i Birobidzjan, och han var efter krigsslutet inledningsvis emot en ny judisk inflyttning dit.

Under åren 1948-49 utsattes så Birobidzjan för en ny utrensning, vilket i praktiken krossade regionen. Den här gången var det dock inte enskilda personer som man var ute efter, utan ett medvetet försök att krossa all form av judisk aktivitet. De flesta judiska politiska funktionärer, författare, och konstnärer i Birobidzjan fängslades. Dess teater, litterära tidskrift, judiska forskningsinstitut, och judiska tryckeri stängdes. Undervisningen på jiddisch upphörde. Stora delar av böckerna på jiddisch försvann från Scholem Aleichembiblioteket. Den judiska invandringen dit upphörde, medan den judiska befolkningen minskade drastiskt.

Mellan åren 1952-53 var Birobidzjan främst förvisningsort för ekonomiska brottslingar. Vissa har menat, att vid den massdeportering av judar till östra Sibirien, som Stalin planerat år 1953, var möjligtvis Birobidzjan slutmålet.

Andra har påpekat, att deportationsplanerna inte hade något samband med Birobidzjan, utan var till för att bli av med oönskad judisk befolkning i de stora sovjetiska städerna. I alla fall verkar det som det endast var Stalins död i mars 1953, som förhindrade planerna från att verkställas [Pinkus 1989: 193; Sawyer 1979: 88].

Efter Stalins död upphörde den totala terrorn och osäkerheten för den sovjetjudiska befolkningen. Men tillståndet i Birobidzjan har därefter präglats av förtvining och långsam död. År 1958 förklarade Chrusjtjov, att Birobidzjans misslyckande berodde på ”judisk individualism”, men några positiva åtgärder vidtogs inte. År 1985 var den judiska befolkningen i Judiska autonoma området mindre än 12.000, eller 6-7% av den totala befolkningen [Gilbert 1986: 92].

Tabell 4: Judisk migration till Birobidzjan.

År	Judisk inflyttning (enligt Abramsky/ Sawyer)	Judisk inflyttning (enligt Pinkus/ Baron/Gilbert)	Judar som lämnat området inom ett år (enligt Baron/Gilbert)
1928	654	950	600
1929	555	1.874	1.125
1930	860	2.560	1.000
1931	3.231	3.250	775
1932	14.000		
1933	3.005	11.000	1.000
1934	-	5.267	
1935	-	8.344	
1936	-	6.758	
1937	-	3.000	
1938	-		

Källor: Abramsky 1978:73; Baron 1964:235; Gilbert 1986:92; Pinkus 1989:75; Sawyer 1979:85.

19. Social och ekonomisk förändring.

19.1. Befolkningsutveckling

Vid Polens delning på 1790-talet fanns det uppskattningsvis över 1 miljon judar i landet, vilka sedan till stor del hamnade under ryskt styre. Men sedan sker en drastisk befolkningsökning bland judarna. Mellan åren 1820 och 1890 ökade antalet judar i världen från 3,3 miljoner till 7,8 miljoner. Vid sekelskiftet fanns det cirka 10,5 miljoner judar i hela världen, varav cirka 50% levde i Tsarrysland. Enligt 1897 års folkräkning, uppgick den judiska befolkningen i Ryssland till 5,2 miljoner, eller 4,13% av landets totala befolkning [Judaica 1972: 14/450; Léon 1972: 184]

Den rysk-judiska befolkningen ökade från 5,2 miljoner år 1897 till cirka 6 miljoner år 1917. De första sovjetiska folkräkningarna på 1920-talet var ofullständiga, men år 1923 uppskattade man att den judiska befolkningen var 2.431.000. Den första kompletta folkräkningen kom år 1926: 2.680.823 judar fanns då i Sovjetunionen. Halveringen berodde främst på de fredsfördrag Sovjetunionen slutit med Estland, Litauen, Finland, Lettland, Polen, och Rumänien,

varvid stora delar av den forna Bosättningsråjongens stora judiska befolkningen hamnade under ickesovjetiskt styre. De ”vitas” pogromer under inbördeskriget decimerade också den judiska befolkningen betydligt.

Enligt 1939 års folkräkning var den sovjetjudiska befolkningen 3.020.000, vilket jämfört med år 1926 innebar en ökning med 600.000 personer och en tillväxt på 16,4%, alltså t.o.m. över riksgenomsnittet. När det gällde judarnas andel av den totala sovjetiska befolkningen, sjönk den från 2,4% år 1897 till 1,32% år 1926 och 1,78% år 1939. Ett tecken på ökad judisk assimilering kunde dock iaktas redan år 1926: Jurij Larin uppskattade då, att 300.000 judar uppgav en annan nationalitet. Efter 1939 års, uppskattade Yaakov Leshchinsky också att den verkliga siffran var 250-300.000 högre [Pinkus 1989:89; Simon 1986]:

Tabell 5: Sovjetjudisk befolkningsutveckling 1926-1979.

År	Antal i miljoner					Tillväxt i procent.			
	1926	1939	1959	1970	1979	1926-39	1939-59	1959-70	1970-79
USSR totalt	147,0	170,6	208,8	241,7	262,1	15,7	9,5	15,8	8,4
Judar	2,7	3,0	2,3	2,2	1,8	16,4	-25,1	-5,2	-15,9
Judisk andel av Sovjetbefolk- ningen i %	1,82	1,78	1,09	0,89	0,69	12,6			

Källa: Baron 1964: 245; Pinkus 1989: 89; Simon 1986: 422-423.

19.2. Regional fördelning.

Enligt 1897 års folkräkning, levde 93,9% den judiska befolkningen i Ryssland inom Tjertan. 11,5% av Tjertans totala befolkning var judar, men i vissa provinser överstegs genomsnittet klart: 18,12% i Warszawa och 17,28% i Grodno.

Tabell 6: Antal judar i Ryssland år 1897.

Region	Antal judar	% av totala befolkningen
Tjertan (Bosättningsråjongen)	4.874.636	11,5
- Ukraina, Bessarabien	2.148.059	9,3
- Litauen, Vitryssland	1.410.001	14,1
- Ryska Polen Inre Ryssland,	1.316.576	14,1
Finland	208.353	0,34
Kaukasus	58.471	0,63
Sibirien, Ryska Centralasien	47,941	0,35 (exklusive Bucharajudarna)
Totalt Ryssland	5.189.401	4,13

Källa: Judaica 1972: 14/450.

År 1897 levde 66,8% av judarna i Ukraina, vilket minskat till 50,8% år 1939. I absoluta tal innebar det dock endast en minskning med 100.000 personer mellan åren 1897 och 1926 och 41.000 mellan åren 1926 och 1939. I Ryssland fyrdubblades antalet mellan åren 1897 och 1939: från 209.000 till 948.000. År 1939 bodde 32,1% av de sovjetiska judarna i den ryska federationen. I Vitryssland minskade andelen från 18,9% till 12,4% mellan 1926 och 1939. Bland de orientaliska judarna var den naturliga folkökningen hög, men nu skedde även en påtaglig inflyttning av aschkenasiska judar från Vitryssland och Ukraina. Av den totala sovjetjudiska befolkningen utgjorde ickeaschkenaserna 2,5%, vilket år 1939 troligtvis stigit till 3% [Baron 1964: 245; Pinkus 1989: 90-91].

Tabell 7: Regional fördelning av den sovjetjudiska befolkningen 1926-1939.

År 1926				År 1939			
Republik	Antal	Andel av sovjetjudiska befolkningen %	Andel av sovjetiska befolkningen %	Republik	Antal	Andel av sovjetjudiska befolkningen %	Andel av sovjetiska befolkningen %
Ukraina	1.574.000	59	5,4	Ukraina	1.533.000	50,8	4,9
RSFSR	624.800	22,6	0,5	RSFSR	948.000	32,1	0,8
Vitryss.	407.000	15,2	8,2	Vitryssl	375.000	12,4	6,7
Georgien	21.471			Georgien	24.000		
Bergsjud	26.000			Bergsjud	30.000		
Buchara.	19.000			Buchara.	21.000		
Krimtjak	6.383			Krimtjak	7.000		
Kaukas./ Asien		3,5		Kaukas./ Asien		4,7	

Källa: Pinkus 1989:90-91.

19.3. Urbanisering.

Majoriteten av judarna levde i slutet av 1700-talet i det ekonomiskt efterblivna Östeuropa. Genom bristen på kommunikationsmedel, erbjöd småstäderna fortfarande stora fördelar för handelsmännen. Judarna levde följaktligen också då i hög utsträckning i småstäder och byar. Enligt en undersökning gjord i de polska provinserna Kiev, Volhynien och Podolien, fanns det i varje by i genomsnitt sju judiska invånare, dvs., en familj. I östra Galizien levde 27% av judarna i byar, medan andelen i västra Galizien var så hög som 43%.

År 1847 fanns det i Ryssland tre judiska samhällen med mer än 10.000 invånare, vilket år 1897 vuxit till 28 och år 1926 till 38. Andelen judar som bodde i dessa större samhällen var år 1847 5%, år 1897 28,2% och år 1926 50,2%. Detta var inte något specifikt för Ryssland, utan i t.ex. Tyskland försiggick samma process. Där var motsvarande siffror 6% år 1859, 32,0% år 1880 och 61,3% år 1900. Kombinationen av repressiv lagstiftning och en redan från början marginell andel bönder, gjorde att judarna redan år 1897 var ett utpräglat urbant folk: 48,84% av dem levde i större städer, 33,05% i småstäder och 18,11% i byar. De utgjorde 40% av stadsbefolkningen inom Tjertan och i åtskilliga mindre städer var man i majoritet. År 1900 var judarna i absolut majoritet i 21 viktiga polska städer. Till detta kom åtskilliga stora städer, där man utgjorde en mycket stor del av den totala befolkningen [Judaica 1972: 14/450-451; Leon 1972: 186, 195; Sawyer 1979: 107].

Tabell 8: Ryska städer med störst antal judiska invånare år 1897.

Stad	Antal	% av totala stadsbefolkningen
Warszawa	219.128	32,5
Odessa	138.935	34,4
L6d7	98.676	31,8
Vilna (Vilnius)	63.831	41,5
Kisjinev	50.237	46,5
Minsk	47.617	52,3
Bialystok	41.903	63,4

Berditjev	41.617	78,0
Jekaterinoslav (Dnepropetrovsk)	40.937	36,3
Vitebsk	34.420	52,4

Källa: Judaica 1972: 14/450-451.

1917 års revolutioner ledde till att judarna fick full frihet att bosätta sig var som helst i Ryssland. Inbördeskriget bidrog till att de centrifugala krafterna ytterligare förstärktes. Dels därför att judarna ofta tvingades fly undan de vita arméerna till det centrala Ryssland, dels därför att det ledde till en omfattande förödelse, varvid många judar flyttade från sina gamla bosättningsområden för att istället söka lyckan i Leningrad och Moskva.

År 1926 levde 87% av de sovjetiska judarna i städer. Vissa regionala skillnader fanns. I Ukraina levde år 1926 14,6% av judarna i byar, i Ryssland 10,4% (1939), i Vitryssland 12,1%, och i Georgien 18,6%. Bland bucharajudarna var det dock endast 2,1% som levde i byar. Judarna bosatte sig nu också i under tsartiden stängda städer. I Moskva ökade den judiska befolkningen från 8.095 år 1897 till 131.244 år 1926, i Leningrad från 16.944 till 84.480, i Kiev från 32.093 till 140.256, och i Charkov från 11.013 till 81.138.

År 1939 levde 40% av den judiska befolkningen i sex städer: 400.000 i Moskva, 275.000 i Leningrad, 180.000 i Odessa, 175.000 i Kiev, 150.000 i Charkov, och 100.000 i Dnepropetrovsk. Detta innebar, att Moskva hade blivit Europas största judiska församling [Baron 1964: 247; Pinkus 1989: 91].

Tabell 9: Urbaniseringsgrad bland Sovjetunionens judar åren 1926-1979.

År	1926	1939	1959	1979
Andelen stadsbor bland judar i %	82,4	-	94,8	99
Genomsnitt USSR	18	32	48	62
Urbaniseringsindex USSR=100	458	-	197,5	160

Källa: Simon: 432, 433,

19.4. Emigrationstendenser

Ännu på 1870-talet skedde den judiska migrationen inom Ryssland. Men från år 1881, och i ännu högre grad från år 1901, övergår judarna till utvandring. Fram till år 1914 hade 2 miljoner judar utvandrat, men ändå skedde inget fall i den totala ryskjudiska befolkningen, eftersom den hade så extremt höga födelsetal. Utvecklingen var likartad för hela Östeuropa, främst Polen och Rumänien. Från år 1901 nådde den östjudiska emigrationen siffran 150-160.000 per år. Under perioden 1880-1929, utvandrade från Östeuropa, till främst då USA, sammanlagt 4 miljoner judar – se tabell 10 [Judaica 1972: 14/444, 446, 449; Leon 1972: 184; Weinstock 1989: 12]

Tabell 10: Judisk emigration under åren 1880-1929.

Invandring till:	Utvandring från:				Totalt	%
	Ryssland	%	Övriga länder	%		
USA	1.863.000	77,7	1.022.000	64,8	2.885.000	72,6
Canada	70.000	2,9	55.000	3,5	125.000	3,1
Argentina	100.000	4,2	80.000	5,1	180.000	4,5
Brasilien	6.000	0,3	15.000	1,0	30.000	0,8
Övriga Latinamerika	5.000	0,2	15.000	1,0	30.000	0,8

Storbritannien	130.000	5,4	80.000	5,1	210.000	5,3
Tyskland	25.000	1,3	75.000	4,8	100.000	2,5
Frankrike	40.000	1,7	60.000	3,8	100.000	2,5
Belgien	15.000	0,6	35.000	2,2	50.000	1,3
Schweiz/Italien/Skandinavien	30.000	1,3	-	0,0	30.000	0,8
Sydafrika	45.000	1,9	15.000	1,0	60.000	1,5
Egypten	20.000	0,8	15.000	1,0	35.000	0,9
Australien/Nya Zeeland	5.000	0,2	15.000	1,0	20.000	0,5
Palestina	45.000	1,9	75.000	4,8	120.000	3,0
Totalt	2.399.000	100	1.576.000	100	3.975.000	100

Källa: Weinstock 1989: 12.

19.5. Språk.

Assimileringen av de sovjetiska judarna visade sig allra tydligast, när det gällde användningen av de judiska språken. Enligt 1897 års folkräkning uppgav 97% av de ryska judarna att deras modersmål var jiddisch; endast 1% uppgav ryska som modersmål och bara 24,6% att de kunde läsa och skriva ryska. Ännu år 1913 var jiddisch "Umgangssprach" för 95% av judarna, medan det sjunkit till 73% år 1926. Detta förändrades sedan helt. Efter år 1939 har de som använder ett judiskt språk sjunkit till 15-20% av den judiska befolkningen, medan den överväldigande majoriteten var rysktalande – se tabell 11 [Baron 1964: 228; Ettinger 1978: 16; Sawyer 1979: 269, 273; Simon 1986: 436].

Tabell 11: Språkutvecklingen bland de sovjetiska judarna.

År	1926	1939	1959	1970	1979
Judiskt språk som modersmål	71,9	-	21,5	17,7	14,2
Judiskt språk som andra språk	-	-	-	7,7	-
Ryska som andra språk	-	-	-	16,3	13,7
Ryska som första språk	-	-	76,4	78,2	83,3

Källor: Sawyer 1979: 269, 273; Simon 1986: 436.

19.6. Utbildning.

Redan före revolution var judarna den folkgrupp med procentuellt flest antal läs- och skrivkunniga. År 1929 var andelen läs- och skrivkunniga bland judarna 72%, vilket var högst i hela Sovjetunionen, undantagandes letterna, som då var en mycket liten folkgrupp. Trots att tsarregimen hade infört numerus clausus på gymnasier och universitet för att begränsa antalet judiska studenter, var andelen judar som genomgick högre utbildning ändå 9,4%. Genom revolutionerna år 1917, blev det fritt fram för judarna.

År 1927 fanns det 23.405 sovjetjudiska studenter, medan det endast fanns 994 sovjetryska och 1034 sovjetpolska. Detta innebar, att judarna utgjorde 14,37% av hela den sovjetiska studentkåren. År 1929 hade den sjunkit till 13,5%, till 12,2% år 1933, men år 1935 åter ökat till 13,3% år 1923 utgjorde judarna 47,4% av alla studenter i Ukraina, medan ukrainarna utgjorde 24,7%. Ännu år 1929 var den judiska andelen 23,3% i Ukraina.

Speciellt för judarna var, att de föredrog vissa typer av utbildningar: se tabell 13. Förvånansvärt är det låga antalet agronomer etc., med tanke på den intensiva propagandan under 1920-talet för att judarna skulle bli jordbrukare. Den utbildningsexplosion som tog fart på 1930-talet i Sovjetunionen drog judarna också nytta av: antalet judiska högskolestudenter ökade

med 215% mellan åren 1928 och 1935 och med 350% mellan åren 1928 och 1970. Därefter har deras andel varit i sjunkande, men det har ju sin förklaring främst i att andra etniska grupper därefter också började att komma in på högre utbildningar [Baron 1964: 273; Pinkus 1989: 97-98; Shaffer 1974: 50; Simon 1986: 443-444; Zaslavsky-Brym 1983: 14].

Tabell 12: Högskolestuderande sovjetiska judar.

	1927/28	1935	1960/64	1965	1970	1980/81
Antal studenter USSR (1000-tal)	163,0	563,5	2.395,5	3.860,5	4.580,6	5.235,2
Judiska studenter (1000-tal)	23,7	74,0	77,2	94,6	105,8	-
Andelen judar i hela studentkåren i %	14,4	13,3	3,2	2,5	2,3	
Andel studenter av totala sovjetiska bef. i %	0,1	0,3	1,1	1,7	1,9	2,0
Andel judiska stud. av judiska bef. i %	0,9	2,6	3,4	4,3	4,9	-

Källor: Shaffer 1974: 50; Simon 1986: 443-444; Zaslavsky-Brym 1983: 14.

Tabell 13: Andelen judiska studenter inom vissa universitetsämnen 1926-27 (i procent av samtliga studenter inom angivet ämne).

Ämnen	Vitryssland	Ukraina	Ryssland
Medicin	46,6	44,8	11,2
Ekonomi	47,3		18,0
Teknologi	-	31,9	14,6
Agronomi		8,0	3,9

Källa: Baron 1964: 273.

19.7. Yrkesfördelning bland de sovjetiska judarna.

19.7.1. Före revolutionen.

I Polen-Litauen hade judarna ställningen som förbindelselänk mellan adeln och deras livegna polska, litauiska, vitryska och ukrainska bönder. Av adelsmannen fick judarna arrendera de krogar, gästgiverier, handelsbodas, kvarnar, vodkabrännerier, m.m., som fanns på hans domäner, men även hela byar, där han sedan fick ta upp de avgifter som bönderna var skyldiga adelsmannen. Detta lade grunden för en djupt rotad folklig antisemitism. Graetz, 1800-talets främste judiske historiker, beskrev detta i sin "Judarnas historia" så här [citerat i Léon 1970: 178-79].

"Den judiska uppsyningsmannen gjorde allt för att utvinna det mesta möjliga ur domänerna och för att utsuga bönderna i mesta möjliga mån. Den lill-ryska [ukrainska] bonden närde ett djupt hat mot den polska jordägaren, såväl i hans egenskap av länsherre och i hans egenskap av *liach* (polack). Men ännu mer hatade han kanske den judiska uppsyningsmannen som han ständigt hade för ögonen och som han dels betraktade som en förhatlig knekt till godsherrn och dels som en 'otrogen' som genom sin religion och sitt sätt att leva var honom främmande".

Under 1700-talet kollapsade det polska feodalsamhället, vilket i sin tur tvingade fram en förändring av det judiska samhället. Men ännu enligt 1818 års ryska folkräkning, klassificerades 86,5% av den yrkesverksamma judiska befolkningen som köpmän, medan 11,6% var hantverkare och bara 1,9% var jordbrukare.

Men under 1800-talet förändras detta totalt. Den ryska staten övertar skatteindrivningen och

spritproduktionen, samtidigt som ickejudar börjar att gå in i affärsvärlden. Kapitalismen gör till slut även sitt inträde i Ryssland, vilket innebär att den feodala position judarna tidigare hade, nu definitivt slås ut. De feodala handelscentrumen försvinner och istället växer det upp nya industri- och handelstäder. De kapitalistiska investerarna hade inget behov av små penningutlånare, utan ett fungerande bank- och kreditväsen. Resultatet blev, att den lilla gruppen rika judar investerade i banker, järnvägar, socker- och oljeproduktion, medan majoriteten judar tvingades att syssla med småföretagsamhet ute i samhällets periferi [Leon 1970: 181-82, 184; Zaslavsky-Brym 1983: 9].

Kapitalismens intåg i Ryssland, vilket tog fart efter böndernas frigörelse år 1863, ledde till uppkomsten av nya storstäder, vilka också blir de nya ekonomiska centrumen. Judarna flyttade i hög grad dit, för att sysselsätta sig med handel och hantverk. Men i takt med den mekaniserade storindustrin utvecklades, slogs den judiska hantverksindustrin ut. Storindustrierna anställde dock hellre ickejudiska f.d. bönder, vilka efter frigörelsen började dra till städerna på jakt efter arbete, judar. Detta innebär, att de senare nu helt förlorar möjligheterna att kunna försörja sig [Leon 1970: 186].

Den beskrivning som Lesczinski gjorde av situationen i Galizien, gäller också för Ryssland [citerat i Léon 1970: 188-89].

”T.o.m. ett ytligt ögonkast på denna jämförande statistik räcker för att bli varse att i de judiska hantverkarnas händer låg de yrken som hade minst chans att gå vidare till fabriksmässig produktion medan däremot de sysselsättningar som bäst lämpade sig för en dylik förvandling var rikligt fördelade över de icke-judiska hantverkarna. I Galizien var 99,6% av låssmederna, 99,2% av vävarna, 98,2% av smederna och 98,1% av spinnarna icke-judar (medan däremot 94,3% av skraddarna och 78% av körsnärerna var judar). Dessa fyra yrken var den grund på vilken textilindustrin och metallindustrin senare byggdes upp.

Utan dessa yrkeskunniga arbetare som storproduktionen fick i arv från hantverket hade dessa industrier inte kunnat uppstå... Detta historiska faktum rymmer kanske huvudorsaken till judarna var så svagt representerade i den tyngre industrin. Det var mer än naturligt att de första arbetarkadrenna i metall- och textilfabriker uteslutande utgjordes av icke-judar. Och dessa kompakta massor av icke-judiska arbetare hade säkert en sorts naturlig dragningskraft på den icke-judiska befolkningen eftersom de stod dem närmare i religiös, nationell och psykologiskt avseende, medan man i stället stötte bort den judiska massan som i alla dessa avseenden hade förblivit något främmande.”

Abraham Léon har vidare påpekat, att i Östeuropa arbetade den ickejudiske hantverkaren för den *producerande* befolkningen, i det här fallet bönderna. Den judiske hantverkaren uppstod däremot i den judiska staden och han arbetade för *förmedlarna*, alltså handelsmännen och bankirerna. Han producerade inga konsumtionsartiklar åt bönderna, utan hans kunder var de som sysslade med handel med pengar och varor [Léon 1970: 190-91]. Enligt 1897 års ryska folkräkningen, var fortfarande nästan 40% av judarna sysselsatta med handel, men ungefär många fanns dock nu inom industri och hantverk. Inom Tjertan utgjorde judarna 72,8% av handelsmännen, 31,4% av de som bedrev hantverk och industri, och 20,9% av som bedrev transport. I slutet av 1800-talet fanns det 600.000 judiska proletärer; hälften av dem var lärlingar och arbetare hos hantverkare, 100.000 var försäljare, och 70.000 var fabriksarbetare [Judaica 1972: 14/451].

Vad som dock inte avslöjas i statistiken är omfattningen på fattigdomen hos judarna. Sawyer uppger, att troligtvis 30-35 procent av judarna var beroende av ekonomisk hjälp från internationella judiska biståndsorganisationer. Gilbert uppger, att år 1900 fanns det ingen provins inom Tjertan, där antalet behövande judar underskred 14 procent; i sex provinser

behövde 20% hjälp och i sju – Kovno, Vilna, Grodno, Lublin, Radom, Kielce och Piotrkow – behövde hela 22% hjälp. I tolv städer fick mer än 25% av den judiska befolkning bistånd för att kunna skaffa bränsle. I Warszawa, Minsk, Vilna, Riga, Krementjug, Berdytjev, Elisavetgrad, och Odessa, fanns större härbärgen för fattiga judiska vagabonder [Gilbert 1986: 73; Sawyer 1979: 108].

Anatolij Lunatjarskij, efter oktoberrevolutionen folkkommissarie för undervisningsärenden, beskrev situationen för de ryska judarna så här: ”I Ryssland förvandlades den huvudsakliga delen av de tre miljoner judarna från generation till generation till svaga, närsynta och ömkliga människor som var utpinade av dålig luft och mat. De kunde endast bli skomakare, skraddare eller småhandlare och dög inte till någonting annat. Judarna förvandlades till människor som måste leva på luft, och anstränga sig till det yttersta för att på något sätt finna smulor som de kunde försörja sig själva och sin familj på, ett folk med enorm barnadödlighet, med en enorm mängd sådana lidanden, en sådan otrolig smuts och ett så otroligt ohygieniskt liv att det är skakande” [citerat i Ruchadze 1985: 11-12].

Tabell 14: Yrkesfördelning bland ryska judar 1897 (i procent).

Judar i hela Ryssland	%	Bosättningsråjongen	Judar	Hela befolkningen %
Handel	38,65	Industri	36,2	14,6
Hantverk och industri	35,43	Handel och transport	34,6	7,4
Hemarbetare och daglönare	6,61	Privata tjänster	11,9	11,8
Fria yrken och administration	5,22	Fria yrken, statlig och sociala tjänster	7,2	8,2
Transport	3,98	Jordbruk	2,5	53 0
Jordbruk	3,55	Obestämd improduktiv sysselsättning	7,6	5,2
Armén	1,07			
Utan fast inkomst	5,49			

Källor: Judaica 1972: 14/451; Weinstock 1989: 10.

19.7.2. Efter revolutionen.

19.7.2.1. Småborgarklassen.

Kapitalismens störtande innebar att världen vändes upp och ner för stora delar av den sovjetjudiska befolkningen, vilka ofta var småhandlare eller småföretagare. Införandet av NEP gjorde att åtskilliga utblottade judiska småföretagare kunde återuppta sina gamla sysslor. År 1926 utgjorde judarna 2% av den totala befolkningen och 8% av stadsbefolkningen, men 20% av handelsmännen och 40% av hantverkarna. Andelen affärsmän bland judarna hade ändå sjunkit från 39% år 1897, till 1274 år 1926. Men till detta kom, att det fanns stora regionala skillnader. År 1926 var judarna i Ukraina till 68,8% handelsmän, 20,8% försörjde sig på annat sätt än genom arbete, 4,4% var entreprenörer, och 1,6% var religiös personal [Pinkus 1989: 93; Shaffer 1974: G; Zaslavsky-Brym 1983: 12-12].

En av bolsjevikernas åtgärder för att även under NEP-eran kunna omvandla Ryssland i socialistisk riktning, var att utesluta alla som inte var arbetare eller bönder från sovjeterna: dessa fick ställning som ”lisjentsij”. Detta innebar att de berövades rösträtten, men om situationen var allvarlig, så kunde det hända att myndigheterna drog in ransoneringskortet för lisjentsij.

Hit hörde alla tsarregimens poliser och säkerhetsagenter, men också religiös personal utan hänsyn till ev. samfund, godsägare, företagare med anställda arbetare, penningutlånare, vårdshusvärdar, affärsägare, samt personer utan klar inkomstkälla. I vissa judiska samhällen

var upp till 45% av judarna lisjentsij kring år 1926-27. I januari 1927 infördes dock lättnader, varvid antalet Judiska lisjentsij i Ukraina föll från 44,6% till 29,1% [Baron 1964: 226].

År 1929-30 infördes ytterligare lättnader för småhantverkare, konstnärer, arbetslösa, samt nationella grupper som var diskriminerade under tsarregimen. Grunden för detta låg i regimens behov av arbetskraft under 5-årsplanen [Baron 1964: 227]. År 1926 fanns det 125.000 judiska handelsmän, eller 11,8% av den judiska arbetsföra befolkningen; i Ukraina var andelen 13.3%. Siffran var dock säkerligen tilltagen i underkant, för troligtvis bestod den stora gruppen ”övriga” av åtskilliga svarthandlare [Baron 1964: 250]. År 1897 fanns det 259.000 judiska hantverkare, varav 50% var mästare och 50% var gesäller och lärlingar. År 1926 var 15% av hantverkarna också arbetsgivare. I Minsk år 1924 fanns det 664 judiska hantverkare, men endast 7 lärlingar.

I Ukraina år 1926 fanns det 126.462 judiska hantverkare, eller 20,6% av de arbetsföra judarna. Endast 9.471 (7,5%) av dem använde arbetskraft utanför familjen. 80.000 var självständiga, medan 21.000 arbetade ihop med 16.000 personer som räknades som familjemedlemmar. Enligt en uppskattning, var år 1926 85% av alla privata klädtillverkare och 75% av alla skomakare i Ukraina och Vitryssland judar.

Många dess hantverkare levde dock på marginalen. Sedan gammalt fanns olika former av kommunal självhjälp bland judarna, bl.a. välgörenhetslån till hantverkare. Ännu år 1926 fanns i den tidigare Tjertan 300 institutioner, omfattande 85.000 medlemmar [Baron 1964: 253].

NEP-erans avslutande kring år 1929 ledde till att de flesta privata hantverkare och köpmän försvann. Men ännu år 1941 ska 14% av de sovjetiska judarna ha varit sysselsatta inom hantverk etc. Förmodligen berodde detta på, att de fanns i de nyligen inkorporerade områdena i väst [Baron 1964: 254].

19.7. 2.2. Arbetarklass.

Enligt Pinkus, som stödjer sin på de sovjetjudiska forskarna Jakov Kantors och Lev Zingers beräkningar från år 1934 resp. 1941, var år 1897 17,9% av judarna industriarbetare, vilket efter kriget och genom NEP:s friare ekonomiska förhållanden sjönk till 15,3% år 1926. År 1930 var dock andelen industriarbetare uppe i 16,3%, vilket efter femårsplanernas massindustrialisering nådde 30% (genomsnittet för den sovjetiska befolkningen var då 32,6%) år 1939 [Pinkus 1989: 94-95].

Andelen industriarbetare var särskilt hög i Ryssland, medan den i Ukraina år 1926 var 9,4% och i Vitryssland var 8,9%. Som syns i tabell 15, var dock fortfarande kring 1930 majoriteten av den judiska arbetarklassen representerad inom sina traditionella yrken [Pinkus 1989: 94-95].

År 1926 fanns det 394.000 judiska arbetare och tjänstemän, vilket år 1935 stigit till 1.100.000, varvid över 50% var kroppsarbetare. Redan år 1939 hade dock andelen arbetare sjunkit till 43% av de sammanlagt 1,5 miljoner judiska lönearbetarna. Huvudanledningen till detta var de ökade möjligheterna att få högre utbildning, som många judar nu drog nytta av. Sammanlagt 71,2% av alla judar var lönearbetare år 1939, medan 5,8% var bönder, och 16,1% var hantverkare i kooperativ [Baron 1964: 256].

Baron, som enbart stödjer sig på Zinger, uppger att i Ukraina år 1926 gjorde de judiska gruvarbetarna 0,1% av samtliga judiska lönearbetare, men att det år 1936 stigit till 3,3%. Andelen metallarbetare hade under samma period ökat från 14,1% till 28,3% [Baron 1964: 257]. Vidare fanns det år 1926 40.149 judiska fabriksarbetare i Ukraina, 10.639 i Vitryssland,

3.768 i Moskva, och 3.692 i Leningrad. I Vitryssland utgjorde de 72,3% av arbetarna inom beklädnadsindustrin och 88% av grafikerna, medan de utgjorde 75,4% av grafikerna i Ukraina; Baron använder andra källor med annat beräkningssätt än Kantor, vilket gör att siffrorna hamnar så mycket högre [Baron 1964: 255].

Tabell 15: Den judiska arbetarklassen i Ukraina åren 1926-1931 (i procent av den totala arbetarklassen inom olika industribranscher).

Bransch	1926	1931
Metallindustri	6,9	11,1
Gruvindustri	0,5	1,4
Kemisk industri	14,1	11,0
Konfektionsindustri	73,4	60,9
Livsmedelsindustri	28,6	25,0
Grafisk industri	36,0	34,3
Läderindustri	48,6	48,2

Källa: Pinkus 1989: 95.

Förvandlingen av judarna från ett folk av småhandlare, småhantverkare och ”luftmänniskor” till ett folk av arbetare och intelligentsia, var något som gjorde att judar länge såg Sovjetunionen i ett positivt sken. Lev Zinger, även om han naturligtvis var ett lojalt språkrör för stalinistregimen, uttryckte det på ett tydligt sätt i sin bok från år 1941, ”Dos banaite Folk” (Det återfödda folket) [citerat i Baron 1964: 257].

”Den stora absoluta ökningen av antalet arbetare av judisk nationalitet, deras ökande specifika vikt, att de flyttade från småbyar och städer i det tidigare Pale till Sovjetunionens centrala industriregioner, det ökande antalet judiska arbetare inom den socialistiska industrins ledande branscher – allt detta krävde att hela den judiska arbetarklassen inom en ytterst kort tidsrymd skulle lösas upp i den socialistiska industrikitteln, skulle befria sig från alla småborgerliga, religiösa, nationalistiska fördomar och på ett strukturellt sätt inlemmas i den vanliga multinationella arbetarfamiljen.”

19.7.2.3. Bondeklass.

Genom de sista tsarernas förbud för judar att äga mark, fanns det få judiska bönder i Ryssland. År 1897 var endast 3,6% av judarna sysselsatta inom jordbruket, vilket under inbördeskrigets härjningar sjönk ner till 2% [Pinkus 1989; 95]. Först år 1929 var 8,3% (Silberner anger 9%) av judarna i Sovjetunionen bönder; i Ukraina var andelen 9,8% och i Vitryssland 13,1%. Kring åren 1929-30 nåddes toppnoteringen för andelen judiska bönder, med 11,1% för hela Sovjetunionen. Sedan föll det hela igen, och år 1939 var man nere på enbart 5,8% [Pinkus 1989: 96].

19.7.2.4. Intelligentsian.

Om man jämför åren 1897 och 1926, hade andelen lägre tjänstemän ökat från 10% till över 23%. År 1927 utgjorde judarna 10% av alla offentligt anställda tjänstemän i Moskva, 20% i Ukraina, och 30-35% i Vitryssland, alltså fyra gånger deras andel av befolkningen i dessa områden. Enligt Jurij Larin, var år 1928 10% av judarna sysselsatta inom de fria yrkena; den officiella siffran var då 1,6%. År 1939 tillhörde 364.000 judar på olika sätt den sovjetiska intelligentsian. Av dessa var

- 125.000 (34,3%) direktörer och kamrerer;
- 60.000 (16,5%) tekniker;

- 46.000 (12,6%) lärare;
- 31.000 (8,5%) sjukvårdspersonal;
- 21.000 (5,9%) läkare;
- 47.000 (13,0%) kulturarbetare;
- 7.000 (1,9%) professorer och forskare;
- 2.000 (0,5%) agronomer, och
- 25.000 (6,8%) ingenjörer och arkitekter.

Siffrorna visar på, att det skett en ökning på mellan två och fem gånger i dessa kategorier mellan åren 1926 och 1939. Enligt en annan uppskattning från år 1941, var 32,2% av de sovjetiska judarna offentligt anställda, medan 17,8% fanns inom fria yrken. I slutet av 1920-talet fanns det sammanlagt 18.321 vetenskapsmän i Sovjetunionen, varav judarna utgjorde 13,6%. Andelen ökade ytterligare något senare: i mitten av 1930-talet var 16% av läkarna och lärarna, 14% av studenterna, och 13% av medarbetarna på de vetenskapliga institutionerna judar.

Men även inom andra delar av den sovjetiska administrationen fick judar ett stort inflytande. På det sovjetiska kommunistpartiets 15 kongress i december 1927, rapporterade folkkommissarien för arbetar- och bondeinspektionen, Sergo Ordzjonikidze, att judar innehade 10,3% av alla administrativa uppdrag i Moskva, 22,6% av alla i Ukraina, och 30,5% av posterna i Vitryssland. Detta samtidigt som den judiska befolkningen var 5,4% i Ukraina, 8,2% Vitryssland, och 1,8% i hela Sovjetunionen.

Till detta kommer, att år 1926 var 4,4% av officerarna Röda armén judar. År 1929 utgjorde judarna 8,6% av de offentligt anställda, varvid man i detta inräknade dem inom utbildning, bankväsendet och affärsverken. I mitten av 1930-talet utgjorde judarna 20,7% av direktörerna i Ukraina och 24,5% av dem i Vitryssland. Av de s.k. experterna var siffrorna 35,0%, respektive 31,7%. Vissa företeelser var dock väldigt speciella och svårförklarbara: år 1942 fanns det i Charkov 250 advokater, men av dessa var endast 35 ickejudar.

Det traditionella judiska samhället var starkt patriarkaliskt, där kvinnans lott var att stå vid spisen och föda väldigt många barn. Efter revolutionen förändrades även detta radikalt. Många judiska kvinnor kom inte bara ut på arbetsmarknaden – andelen förvärvsarbetande judiska kvinnor var 40% år 1929 och hade stigit till 47% år 1939 – utan kunde också nå högre poster snabbare än ickejudiska kvinnor. I Vitryssland under åren 1936-37 innehade kvinnorna generellt sett 15,4% av alla ledande poster inom bankväsendet, medan andelen för de judiska kvinnorna var 25%. I Ukraina utgjorde kvinnorna endast 11% av experterna, medan siffran för judinnorna var 26% [Baron 1964: 242, 258, 259; Simon 1986: 80, 140].

Tabell 16: Judarnas sysselsättning enligt 1926 och 1939 års folkräkningar.

Yrken år 1926	%	Yrken År 1939	%
Arbetare	14,8	Arbetare	30,6
Bönder	9,1	Kolchosbönder	5,8
Hantverkare	18,9	Kooperativa hantverkare	16,1
		Självständiga hantverkare	4,0
Anställda och tjänstemän	23,3	Tjänstemän	40,6
Fria yrken	1,6	övriga	2,9
Handelsmän	11,6		
Arbetslösa	9,3		
övriga	11,4		

Källor: Judaica 1972: 14/472; Silberner 1983: 138.

20. Alternativa teorier om den sovjetiska antisemitismen.

20.1. Leo Trotskijs.

I en artikel från den 22 februari 1937, ”Termidor och anti-semitism”, analyserade Leo Trotskij det antisemitiska fenomenet i Sovjetunionen. Den första faktorn, enligt Trotskij, var den från tsartiden kvardröjande rasistiska och chauvinistiska mentaliteten [Trotskij 1980D: 22-23]:

”Jag hoppas att ni inte har glömt att antisemitismen i Tsarrysland var väldigt spridd bland bönderna, städernas småborgerskap, intelligensian och arbetarklassens mer efterblivna skikt. ‘Moder’ Ryssland var känt, inte bara för sina periodiskt återkommande judepogromer, utan även för ett stort antal antisemitiska tidskrifter, vilka då hade en stor upplaga. Oktoberrevolutionen avskaffade judarnas status som laglösa. Det betyder emellertid inte att man med ett slag slog undan antisemitismen.

En lång och envis kamp mot religionen har inte förmått hindra bedjande från att än i dag fylla tusen och åter tusen kyrkor, moskéer och synagogor. Likadant är fallet när det gäller nationella fördomar. Enbart lagstiftning ändrar inte folk. Deras tankar, känslor och åsikt är beroende av traditioner, materiella livsvillkor, kulturell nivå, etc.... [det är] en omöjlighet att nationella och chauvinistiska fördomar, särskilt antisemitiska, inte lever kvar starkt bland befolkningens efterblivna skikt.”

Faktor nummer två är den ”Termidor” (liknelsen är hämtad från franska revolutionen) som skett i Sovjetunionen, dvs, att makten övergatt i händerna på en reaktionär byråkratisk regim. Fientligheten mellan byråkratin och de breda massorna tog sig bl.a. formen av en folklig antisemitism [Trotskij 1980D: 23]:

”Sovjetregimen inledde verkligen en hel del nya fenomen, vilka på grund av befolkningens fattigdom och låga kulturella nivå kunde ge upphov till och faktiskt gav upphov till antisemitiska stämningar. Judarna är en typisk stadsbefolkning. ... Mer än någon annan regim i världen behöver Sovjet ett stort antal statstjänstemän. Statstjänstemännen rekryteras från den mer kulturella stadsbefolkningen. Naturligtvis innehar judarna ett oproportionerligt stort antal platser inom byråkratin och särskilt i dess lägre och mellersta skikt.

Självklart kan vi blunda för fakta och begränsa oss till vaga generaliseringar om alla rasers jämlikhet och broderskap. Men en strutspolitik kommer inte att föra oss framåt ett enda steg. *Böndernas och arbetarnas hat mot byråkratin är ett grundläggande faktum i sovjetlivet.* Regimens despotism, förföljandet av varje kritiker, kvävandet av varje levande tanke och slutligen de juridiska skådeprocesserna är helt och hållet en reflektion av detta grundläggande faktum.

Även med ett *a priori*-resonemang är det omöjligt att undvika att dra slutsatsen att hatet mot byråkratin kommer att ta en antisemitisk skepnad, åtminstone på de ställen där de judiska funktionärerna utgör en betydande andel av befolkningen och framhävs starkt mot den breda bondemassans bakgrund.”

En tredje faktor var tendensen bland de sovjetiska judarna att assimileras med ryssarna även i de ickeryska republikerna: År 1922 var 2/3 av det ukrainska kommunistpartiets judiska medlemmar rysktalande [Judaica 1972: 5/798]. Extra känsligt var detta i Ukraina, där man dels hade en lång tradition av antisemitism, och där det dels länge hade varit svårt för bolsjevikerna att rekrytera ukrainska medlemmar. Judarnas ryska ”image” kunde därför skapa ytterligare motvilja mot dem [Trotskij 1980D: 23]:

” År 1923 föreslog jag på Ukraina-bolsjevikernas partikonferens att funktionärerna skulle kunna prata och skriva den omgivande befolkningens språk. Detta förslag fick många ironiska anmärkningar, främst från den judiska intelligensian som talade och läste ryska och inte ville lära

sig det ukrainska språket!

Det måste erkännas att situationen på det området verkligen har förändrats till det bättre. Men byråkratins nationella sammansättning har inte ändrats särskilt mycket, och vad som är gränslöst mycket viktigare, så har fiendskapen mellan befolkningen och byråkratin ökat oerhört under de senaste tio-tolv åren. Alla seriösa och ärliga observatörer, särskilt de som under lång tid har levt tillsammans med de arbetande massorna, kan vittna om antisemitismens existens, inte bara om den gamla ärvda, utan även om den nya, 'Sovjet'-varianten."

Den fjärde faktorn var den antisemitism som medvetet odlades av medlemmarna i den härskande nomenklaturen, när den försökte att få någon form av folkligt stöd för att även i fortsättningen kunna klamra sig fast vid köttgrytorna [Trotskij 1980D: 24]:

" Den privilegierade byråkratin är rädd om sina privilegier, och följaktligen totalt demoraliserad, och utgör för närvarande *det sovjetiska samhällets mest antisocialistiska och antidemokratiska skikt*. I kampen för sin egen överlevnad utnyttjar den de mest ingrodda fördomarna och de mest oupplysta instinkterna. Om Stalin, i Moskva, kan iscensätta rättegångar där trotskisterna anklagas för att konspirera för att förgifta arbetarna, då är det inte svårt att föreställa sig hur motbjudande lågt byråkratin kan sjunka i någon ukrainsk eller centralasiatisk håla!

Den som noga betraktar det sovjetiska livet, även om det bara är genom officiella publikationer, kommer då och då att se motbjudande byråkratiska bölder avslöjas i olika delar av landet: mutor, korruption, mord på personer vars existens är pinsam för byråkratin, kränkningar av kvinnor och liknande. Om vi skar rakt igenom dem så skulle vi se att varje sådan böld härstammar från det byråkratiska skiktet. Ibland tvingas Moskva ta sin tillflykt till skenrättegångar. I alla sådana rättegångar utgör judarna oundvikligen en avsevärd procentandel, delvis på grund av att de, som redan påpekats, utgör en stor del av byråkratin och som sådan är allmänt hatad, delvis på grund av att byråkratins ledande kadrer i centrum och på landsbygden av självbevaringsdrift strävar efter att avleda arbetarmassornas ilska från sig själva till judarna. Detta faktum har varit känt för varje kritisk observatör så långt tillbaka som tio år sedan, när Stalinregimen knappt hade avslöjat sina grundläggande kännetecken."

20.2. Victor Zaslavskys och Robert Bryms.

Leo Trotskij mördades år 1940, och fick inte uppleva de stora antisemitiska kampanjerna under Stalins sista år. De två i Canada verksamma sociologerna Victor Zaslavsky – själv emigrant från Sovjetunionen år 1975, efter att ha förklarats "politisk opålitlig" – och Robert J. Brym, är väl inte direkt influerade av Trotskij, men deras åsikter och teorier kompletterar till stor del de som Trotskij förde fram, samtidigt som de för fram flera andra viktiga och intressanta aspekter.

De två menar, att de vanliga förklaringarna till den sovjetiska antisemitismen – alltså inflytandet från den "marxistisk-leninistiska" ideologin och kvarlevande etniska och klassmässige konflikter från tiden före år 1917 – förvisso innehåller korn av sanning, men att de inte är tillräckliga:

- a) Den officiella sovjetiska politiken har svängt hit och dit så många gånger, och ofta då i rakt motsatt riktning mot all ideologisk visdom, att Marx' och Lenins ord oftast bara har haft en mycket diffus påverkan på politikens utformning;
- b) Vissa former av diskriminering har inte bara drabbat judarna, utan även andra etniska grupper;
- c) Folket i Sovjetunionen har tvingats till många olika saker, som de i grund och botten varit emot. Dessutom hade förrevolutionära fördomar utan tvekan kunnat oskadliggöras genom

politisk undervisning, juridiskt förfarande, samt tvång, om så hade behövts.

Zaslavskys och Bryms förklaring är istället, att den sovjetiska politiken mot judarna snarare berott på aktuella politiska och ekonomiska behov. Speciellt pekar de på, att Lenintidens inriktning på världsrevolution, som Ryssland bara var en del av och inte ens den mest avancerade, under Stalineran ersattes med en ny linje: ”Socialism i ett land”.

Inneboende i den var en främlingsfientlig rädsla för internationalism och för personer med utländska kontakter. Av alla gammalbolsjeviker var judarna de mest internationalistiska, vartill kom, att de ofta hade känslomässiga och släktmässiga band till Nordamerika och Palestina [Zaslavsky-Brym 1983: 15-17].

Judarna var en speciellt utsatt grupp, därför att de fanns i de sociala skikt som drabbades av 1930-talets utrensningar. Zaslavsky-Brym citerar här Domalskij:

”det var just bland judarna som det fanns fler intellektuella och kontorsarbetare än industriarbetare, och procentuell andel judiska kommunister av andra nationaliteter, och om vi slutligen tittar på partiets sammansättning kan vi se att det fanns oproportionerligt många judar bland de äldre medlemmarna.”

En rad nationella grupper drabbades väldigt svårt av utrensningarna, och den stora representation som de hade efter revolutionen, återfick de aldrig: polacker, finnar, letter, och judar. För de tre första nationaliteterna är det lätt att förstå att de därefter spelade en marginell roll, eftersom de egentligen inte längre var sovjetiska nationaliteter. Men varför återfick då judarna aldrig ens en normal representation därefter?

En av de uppgifter Stalinregimen gav högsta prioritet åt, var skapandet av en ny, lojal, intelligentsia. Stalin initierade därför en massiv rekrytering av folk från ”verkstadsgolvet” [vydvizjentsij] till högre undervisning och administration. Massutrensningarna blir i det här sammanhanget inte ett hugskott av förryckt diktator, utan ett medvetet sätt att göra rent hus med alla partiveteraner och medlemmar av den gamla intelligentsian, så att man i lugn och ro kunde ersätta dem med denna nya hängivna stalinistintelligentsia. Zaslavsky-Brym citerar här Sheila Fitzpatrick: ”[det] faktum att *vydvizjentsij* under andra halvan av 1930-talet blev tillgängliga för poster inom kadern gjorde det mycket mer möjligt att genomföra en politik av utrensningar än vad det skulle ha varit för, säg, fem år tidigare”.

PÅ 1939 års partikongress proklamerades så en ny rekryteringspolitik, baserad på ”duglighet”, utan speciella hänsyn till social härkomst. Att Stalinregimen nu lyckats rekrytera en ny pålitlig kadrer, innebar att man inte längre var i behov av den impopulära judiska minoritetens tjänster. Det är oerhört talande, att när de första restriktionerna när det gällde judisk representation kom, var det just år 1939 [Zaslavsky-Brym 1983: 90-91].

21. Slutanalys.

En kristen gick en gång till en rabbin. ”Rabbi”, sa han, ”jag vill konvertera till judendom!” ”Nja”, sa rabbinen, ”då måste du först bevisa att du är värdig att bli det.” Jodå, den kristne var med på detta.

”Två män klättrade upp för en skorsten, men sedan ramlade de båda ner från den. Den ene blev sotig i ansiktet och den andre sotig om händerna. Vem av dem tvättade därefter sitt ansikte?” frågade rabbinen.

”Det gjorde han som var sotig i ansiktet”, svarade den kristne.

”Nej, det gjorde han som var sotig om händerna. För när han såg att den andre var sotig i ansiktet, trodde han att han också var sotig i ansiktet. Nej tyvärr, du duger inte till att bli jude!” förklarade rabbinen.

”Blir jag underkänd, bara för att jag svarade fel på en fråga!?” sa den kristne förargat..

”Det var inget fel på svaret; det var ett bra svar. Men rätt *fråga* skulle ha varit: Varför skulle två män ha gjort något så idiotiskt som att klättra upp för en skorsten!?!?”

När det gäller Sovjetunionen och den judiska frågan, så är Kristian Gerner förvisso bra på att ge svar, ja vissa svar är rent av riktigt bra. Men vad uppsatsen istället visar på, är att han faktiskt är väldigt dålig på att ställa frågor.

Mycket riktigt konstateras att Karl Marx i sitt ungdomsverk ”Om judefrågan” beskrev judendomen som en avskyvärd religion, vars anhängare dyrkade pengarna. Rätt svar bli naturligtvis då, att en person som uttrycker sig på det här sättet måste vara antisemit, eller hur?

Men rätt fråga är då: Om han var antisemit, varför lägger han ner så ofantlig möda på att bevisa att judarna inte bara behövde frigöra sig politiskt, utan ännu mer mänskligt, från denna dyrkan av guldet? Varför håller han på med att analysera de revolutionära amerikanska och franska konstitutionerna, varför gräver han fram 1500-talsrevolutionären Thomas Münzer, han som krävde att inte bara människorna utan att även djuren och växterna skulle befrias, om han var antisemit? Hade det inte varit enklare att plocka fram några säkra kort istället, som ritualmord, hostiaskändning, brunnsförgiftning, pestspridning, samt vad som då var oerhört populärt, förfalskade Talmudcitater?

Marx och Bauer var båda unghegelianer och starkt influerade av Feuerbachs religionskritik. Judendomen karakteriserades som en materialistiskt inriktad religion, vilket kristendomen i sin tur tagit efter. Mänskligheten behövde befria sig från såväl denna materiella besatthet som från religionen. Något annat står det inte i ”Om judefrågan”.

Sedan är det en annan femma, att beskrivning av judendomen inte håller måttet vid en kritisk religionshistorisk granskning. Om man betänker att judendomen har sitt ursprung i ett nomadiskt herdefolk, som levde i Arabiska öknen för minst 3.000 år sedan, och att Talmud sammanställdes i ett Babylonien på 500-talet, där majoriteten av judarna var bönder – ja, då känns det väl hårdsmält att göra judendomen till en specifikt kapitalistiskt religion...

Det har mycket riktigt konstaterats, att Karl Marx kunde uttrycka sig grovt och tarvligt om Ferdinand Lassalle i breven till Friedrich Engels. Men rätt fråga är då: Om han var 100%-ig antisemit, varför beklagade han då vid Lassalles död över att vänskapen ned honom hade upphört? Varför framhöll han att han trots allt var ”en av den gamla stammen och en fiende till deras fiender”? Borde han inte ha varit glad över att det fanns en jude mindre i världen? Varför fördömde då Friedrich Engels och Eleanor Marx-Aveling häftigt antisemitismen under slutet av 1800-talet, samtidigt som de stödde den östjudiska arbetarrörelsen? Hade Karl Marx, ingen pli på barn och anhängare?

Det viktigaste för uppsatsen har inte varit Marx själv, utan hur hans verk uppfattades inom rysk arbetarrörelse. Det har då konstaterats, att ”Om judefrågan” aldrig spelade någon roll i de diskussioner som fördes i början av seklet om den judiska frågan, varken för bolsjeviker eller mensjeviker. Lenin hämtar sina argument från Kautsky och Bauer, inte från ”Om judefrågan”.

Redaktören för MEGA, David Rjazanov, själv jude, nämner inget om att verket skulle ha varit

antisemitiskt. F.ö. bör det framhållas, att t.ex. The Universal Jewish Encyclopedia också vägrar att stämpla honom som antisemit.

Det har mycket riktigt konstaterats, att Marx *använts* i antisemitiska sammanhang. Men det skedde först i Kitjkos bok ”Judendom utan förskoning” från år 1963; i alla fall har ingen forskare påvisat att det skett förrän då. Lenins verk har behandlats på samma sätt i Sovjetunionen. ”Hans uttalanden används, tolkas och manipuleras för att kunna framställa judendom, sionism och *staten* Israel som demoniska företeelser”, för att citera Boris Korsch.

Men som uppsatsen också har konstaterat, bekämpade bolsjevikerna antisemitismen skoningslöst. Redan innan revolutionen hade de krävt att alla former av diskriminering av judar skulle upphävas. Under inbördeskriget infördes ett dekret, där pogromister förklarades stå utanför lagen. I mars 1919, när sovjetregimen var omringad av olika kontrarevolutionära arméer som nu mördade judar i stor skala, gjorde Lenin en grammofoninspelning, där han skarpt fördömde antisemitism och judepogromer.

Rätt fråga är då: Om ”den ryska antisemitismen är grundad i Marx’ förakt för judarna som folkgrupp”, hur injicerade då bolsjevikerna detta förakt i ryssarnas medvetande, när massor av propagandalitteratur emot antisemitismen trycktes upp, när Lenins inspelade tal spreds av agitpropgrupperna ut till varenda plats där man kunde hitta en grammofon, och man rent av lät pogromister bli lovligt byte för Tjekan? Genom telepati? Hypnos? Genom hemliga meddelanden på Lenins grammofonskivor, vilka bara hördes om de spelades upp baklänges??

”Marx, Lenin och Stalin förnekade alla att det fanns ett judiskt folk, och denna tes håller man fast via i Sovjetunionen.” Påståendet är helt korrekt, om man nöjer sig med att läsa deras skrifter från tiden före år 1917. Men rätt frågor är då: Varför upprättades det efter revolutionen ett judiskt kommissariat inom sovjetstaten och en judisk sektion inom kommunistpartiet? Varför tilläts det ända fram på 1930-talet omfattande försök att skapa judisk autonomi i form av egna sovjeter och skolor? Varför uppmuntrades utgivningen av tidningar, böcker, teatrar, och annan kultur på jiddisch? Varför fanns det i 1932 års upplaga av Stora Sovjetencyklopedin ett fördömande av Kautskys teori om judarnas automatiska assimilering?

Förvisso kan man ifrågasätta den definition på ”nation” som kom att bli förhärskande inom bolsjevikpartiet, där det krävdes ett enhetligt territorium för att man skulle vara ”kvalificerad” till titeln ”nation”. Men å andra sidan gjorde sionisterna samma analys, fast de kom fram till att judarna bara kunde överleva som folk om de fick en egen stat i Palestina.

Men även om den bolsjevikiska nationalitetsteori var fyrkantig, var den inte medvetet konstruerad för att diskriminera judarna. Dessutom försökte prominenta politiker, som den sovjetiske presidenten Michail Kalinin, att göra något konstruktivt för judarna inom ramen för denna teori. Birobidzjan var som projekt byråkratiskt deformerat från början, men säkerligen trodde t.ex. Kalinin uppriktigt på att man där skulle kunna skapa en livskraftig judisk sovjetrepublik. Troligtvis skulle Birobidzjan aldrig, ens under de allra mest förmånliga förhållandena, ha omfattat mer än en bråkdel av de sovjetiska judarna. Men om regimen gett området tillräckligt med resurser och moraliskt stöd, kunde det ha fungerat som ett ”batteri”, som gett kraft åt judisk kultur och vetenskap i såväl övriga Sovjetunionen som i utlandet. Det samma gäller för de sovjetjudiska sovjeterna. Förvisso fungerade de knackigt, men det fanns inget ödesbestämt i detta, utan det hela var fråga om resurser. Att den judiska autonomin och kulturen krossades berodde dock inte på ”Marx, förakt för judarna” eller teoretiska spetsfundigheter om judarna var ett folk eller ej. Det berodde främst på att stalinistregimen

ville ha en strömlinjeformad och lättkontrollerad stat. Den antisemitism som var inblandad här, hade man hämtat från annat håll än de marxistiska klassikerna.

”Inom den kommunistiska rörelsen har det funnits många judar. Men dessa har inte varit kommunister *som judar*.” Men rätt fråga är då: Tvingades judarna att göra ”avbön” för sitt ursprung för att kunna bli medlemmar eller diskriminerades de på annat sätt vid rekryteringen till partiet?

Något sådant har inte kunnat konstateras. Uppsatsen har inte kunnat göra en djuplodande analys av varje judisk bolsjeviks bakgrund. Det är dock uppenbart, att flera av partiets ledande judiska medlemmar var judar bara enligt tsarregimens lagstiftning. I övrigt var de förryskade och utan egentlig kontakt med traditionellt judiskt liv. Men samma mönster återfinns hos mensjeviker och de andra ryska partierna, när det gäller deras judiska ledare.

Det fanns inte heller bland de assimilerade judarna någon absolut uppfattning om att alla andra judar också måste assimileras. Långt efter oktoberrevolutionen förklarade Trotskij, att hans ungdoms uppfattning om att den judiska frågan på ett ”kvasi-automatiskt” sätt skulle lösas genom assimilering, uppenbarligen var felaktig.

Efter revolutionen fick bolsjevikpartiet en stor tillströmning av judiska medlemmar, varav tre judiska arbetarpartier gick upp i det: Bund, Farajngite, och Poalai Tzion. Men även om de lade ner sina partier, innebar detta inte att alla deras gamla krav skrotades. Inom ramen för Jevseksijan förde de kamp emot antisemitismen, kamp för judisk autonomi och kultur, samt kamp emot vad de ansåg skadligt inom det judiska samhället, som religion, sionism, och det hebreiska språket – saker som de kämpat för även innan de blev bolsjeviker.

Flera av Gerners påståenden gäller förhållandet till sionismen: ”Under beteckningarna ‘antisionism’ och ‘kamp mot judendomen’ framförs inom den kommunistiska rörelsen argument som sätter judarna i strykclass och framställer varje enskild jude som en möjlig förrädare”; ”Hos Lenin finner vi inte några antisemitiska utsagor, men däremot mycket skarp kritik mot sionismen”; ”Lenins efterföljare, från Stalin till dagens kommunister, förknippar imperialismen med sionismen på samma sätt som Marx förknippade kapitalismen med judendomen”.

Den klassiska socialdemokratin, inklusive bolsjeviker, mensjeviker, och bundister, föraktade sionismen. Socialdemokratin krävde tsarregimens störtande – sionistledaren Herzl försökte få tsaren att stödja hans rörelse. Socialdemokratin krävde förbrödning mellan arbetarklassen i de olika länderna – sionisterna ansåg att antisemitism var en naturlig reaktion, och att den enda lösningen låg i att judarna totalt avskiljde sig från ickejudaerna och skapade en egen stat. Till det kom, att Herzl och flera andra sionister såg sin rörelse som det enda effektiva vapnet mot judarnas ökade uppslutning bakom de socialistiska rörelserna.

Men Lenin behandlade sionismen bara i förbigående. Detta berodde dock inte på att han var välvilligt inställd till sionismen – tvärtom. Varför han inte agiterade mer emot den är inte riktigt klart, men förmodligen ansåg han att avståndstagandet ifrån sionismen var en självklarhet, som han inte behövde orda särskilt om. Lenin använde mest ordet ”sionism” som skällsord på det judiska arbetarpartiet Bunds ideologi.

Att den nya sovjetstaten skulle hamna på kollisionskurs med sionisterna var därför en självklarhet. Men detta skedde dock inte omedelbart, utan under en lång tid var bolsjevikregeringens politik gentemot sionisterna vacklande. Ända fram till år 1928 existerade legalt ”Judiska Kommunistiska partiet – Poalai Tzion” och den sionistiska kolonisationsrörelsen

”He-Chalutz” i Sovjetunionen. Förvisso var de ryska sionisterna inte anhängare av sovjetregimen, men de undvek av taktiska skäl att ta ställning i inrikesfrågor. Inbördeskrigets logik, ”den som inte är med mig är emot mig”, tvingade dock att fram en konfrontation även på det här området. Men, vilket är viktigt att framhålla, det var Jevseksijan som var drivande på det här området också, medan man ansåg att den officiella attityden till sionisterna var slapp och vacklande.

Efter det att Sovjetunionen under åtskilliga år hade fördömt sionisterna, ledde Tysklands anfall år 1941 till ett snabbt närmande mellan de två. Vid krigsslutet stödde åtskilliga stalinistiska organisationer, både sovjetiska och internationella, sionisternas krav på en judisk stat i Palestina. Under åren 1947-49 var Sovjetunionen drivande i FN i upprättandet av Staten Israel. Man var det första land som erkände Israel diplomatiskt, man försåg Israel med avancerade vapen när det var i akut behov av det, man lät skicka ner såväl militära instruktörer och ”frivilliga” från Östeuropa för att slåss på Israels sida. Slutligen öppnade de östeuropeiska länderna sina gränser för judisk utvandring till Israel. Under de första åren var Sovjetunionen ”Israels bästa vän i världen”.

Detta är fakta, som är allmänt kända. De svåra frågorna har varit: ”Varför stödde Sovjetunionen Israel och varför försämrades förbindelserna sedan?” Om detta har det funnits oerhört fantasifulla svar, inklusive att Stalin var virrig och trodde att han stödde arabstaterna. Ett betydligt mindre fantasifullt svar har varit, att Stalin ville ha ut britterna därifrån. Men för detta hade det räckt, att man i FN stött delningsplanen, för att sedan under det följande kriget förhållit sig passivt, för att sedan försökt alliera sig med segraren, oavsett om detta blev israelerna eller araberna.

Moderna och förnuftsriktade forskare har dock kommit fram till, att Stalinregimen agerade rationellt i den här konflikten. Man litade inte på arabstaterna, medan man uppnått ett närmande till sionisterna under krigsåren. Vidare satt det i olika läger i Västeuropa åtskilliga östeuropeiska judar som överlevt nazismen. Rätteligen borde dessa återvända till sina hem, men regimerna där var måttligt förtjusta i att få tillbaka dem. Att skyffla problemet till Palestina sågs då som den ideala lösningen. Öststaterna fick dessutom omfattande stöd för åtgärden av regimerna i Västeuropa och Nordamerika, vilka på sätt slapp ta ansvar för de judiska flyktingar.

En sak som, ytligt sett, verkar oerhört förbryllande är, att medan Stalinregimen stödde Israel som intensivast, nådde antisemitismen på hemmaplan sin höjdpunkt. Ingen forskare har dock undersökt, om det fanns något ”konspiratoriskt” samband mellan dessa två saker. För om den sovjetiska ledningen gav den judiska staten Israel omfattande diplomatiskt och militärt stöd, ja rent av lät Moskvans judar fritt demonstrera sin entusiasm när Israels ambassadör besökte deras synagoga – vem anklagar då den sovjetiska ledningen för att vara antisemitisk, ”bara” därför att den samtidigt krossade de sista resterna av sovjetjudisk kultur och förde krig mot diverse ”rotlösa kosmopoliter”?

Påståendet om att ”Lenins efterföljare, från Stalin till dagens kommunister, förknippat imperialismen med sionismen på samma sätt som Marx förknippade kapitalismen med judendomen”, är egentligen rätt halsbrytande. Med tanke på att Marx förknippade judendom med kapitalismen bara i sitt filosofiska ungdomsverk ”Om Judefrågan” och inte i sin i mogen ålder skrivna nationalekonomiska tegelsten *Kapitalet*, faller jämförelsen under alla förhållanden på sin egen orimlighet. För det andra, med tanke på den sick-sackkurs som Sovjetunionen under årens lopp fört gentemot sionismen, är det svårt att riktigt förstå innehållet i påståendet – ser man till åren 1947-49, så borde stalinismen vara en extremt

prokapitalistisk och proimperialistisk ideologi...

”Under beteckningarna ‘antisionism, och ‘kamp mot judendomen’ framförs inom den kommunistiska rörelsen argument som sätter judarna i strykclass och framställer varje enskild Jude som en möjlig förrädare”. Rätt fråga blir ju då: På vilket sätt framställdes ”varje enskild jude som en möjlig förrädare” under 1920-talet, då det var *Jevseksijan* som stod i spetsen för kampen emot judendom och sionism? På vilket sätt ”sattes judarna i strykclass”, när det gällde möjligheter att få kvalificerade arbeten inom administrationen, när det gällde möjligheterna till högskolestudier, när det gällde tilldelningen av jord – när det uppstod antisemitiska reaktioner, där man klagade på att regimen otillbörligt gynnade judarna på dessa tre områden?

Avslutningsvis vill jag bara säga, att de analyser som Leo Trotskij gjorde i slutet av 1930-talet och Robert J. Brym och Victor Zaslavsky gjorde 50 år senare, till stor del bekräftas av uppsatsen.

Trotskijs första påstående, att revolutionen inte enbart genom lagstiftning och 20 år av propaganda kunnat sopa bort den under tsartiden allmänt utbredda antisemitismen som fanns även bland breda folkliga skikt, verkar ju först vara en ren truism, men är ännu efter 55 år uppenbarligen inte detta.

Såväl sovjetisk press från 1920-talet som Tjekans Smolenskarkiv bekräftar att det periodvis skedde antisemitistiska utbrott. Sovjetregimen förde själv kring år 1930 en kampanj emot antisemitism; fast då passade man samtidigt på att upplösa *Jevseksijan*, vilken spelat en avgörande roll i kampen. Den sovjetjudiska pressen fortsatte att berätta om övergrepp på judar fram till mitten av 1930-talet. Att rapporterna sedan upphörde, berodde inte på att antisemitismen upphörde, utan att Sovjetunionen år 1936 förklarades ha trätt in i socialismens era, fritt från kriser, fattigdom, arbetslöshet och utarmning – och naturligtvis utan nationellt förtryck.

När det sedan gäller de ”sovjetiska” faktorer som Trotskij nämner, föreligger de alla, men ibland är det svårt att särskilja dem från varandra. Den antisemitism som förekom speciellt i Ukraina under och strax efter Andra världskriget, berodde säkerligen på såväl urgamla judefientliga fördomar som fientligheten gentemot en byråkrati som identifierades med judarna. Flera ledande kommunister hängde på den här vågen efter krigsslutet, eller som Chrusjtjov sa: ”Det ligger inte i vårt intresse att ukrainarna förbinder sovjetmaktens återkomst med judarnas återkomst.”

Redan kring åren 1926-27 hade antisemitismen använts som tillhygge av den stalinistiska fraktionen i kampen emot Vänsteroppositionen. Alla fraktioner inom kommunistpartiet stödde sig på Marx, men inte ens stalinisterna drog fram Marx’ ”Om judefrågan” och använde den mot Trotskij och hans anhängare. Istället användes mera traditionella argument, som att de kom från ”små städer”, vilket naturligtvis syftade på den judiska småstaden, ”stetln”, som också var den traditionella marknadsstaden.

Men inte heller under Moskvaprocesserna användes Marx som argument mot de anklagade judiska gammelbolsjevikerna. Inte heller anklagades de för att vara sionister. Istället anklagades de för att vara allierade med Nazi-Tyskland, naturligtvis därför att den sovjetiska allmänheten då upplevde Tyskland som en hotande fara. Det är först kring år 1950 som sionismen sågs som en del av en internationell judisk sammansvärjning emot Sovjetunionen.

Zaslavsky och Brym pekar på en oerhört viktig sak, nämligen Stalins teori om ”socialism i ett

land”. Internationalismen hade för bolsjevikpartiet varit en central tes, att Lenin framhöll judarna som en exemplarisk folkgrupp, just eftersom han ansåg att de var så oerhört internationalistiska. Teorin om socialism i ett land satte stopp för detta. Inbyggt i den fanns såväl tendensen till ett självförhärligande av Sovjetunionen som en rädsla för det främmande och för personer med utländska kontakter. Av alla gammelbolsjeviker var judarna de mest internationalistiska, som dess utom ofta hade band till andra länder. Detta sågs som något potentiellt illojalt i den nya Stalinstaten.

Medan judarna under de första revolutionsåren var våldsamt överrepresenterade i bolsjevikpartiets ledning, var de praktiskt taget bortblåsta från det politiska fältet 35-40 år senare. Typiskt är ju, att när Venjamin Dymshits blev medlem av centralkommittén och den sovjetiska regeringen, så upplevdes han inte som *politiker* utan *administratör*. D.v.s. judarna berövades möjligheterna att fatta politiska beslut, däremot fanns det fortfarande en nisch för dem som verkställare av dem. På samma sätt var det inom kulturlivet, där det inte längre existerade några judiska makthavare, men där det fortfarande finns möjligheter för judiska, ryskspråkiga, kulturarbetare att kunna arbeta inom de existerande ramarna.

Revolutionen ledde till att judarna fick en nyckelposition inom sovjetstaten, därför att den judiska intelligentsian till väldigt stor del var lojal emot den. Mer Stalinregimen var inte trakterad av att behöva stödja sig på den judiska minoriteten längre. Den stora terrorn i slutet av 1930-talet rensade ut den gamla sovjetintelligentsian och ersatte den med en ny hängiven, ickejudisk, stalinistintelligentsia. Eller som Chrusjtjov uttryckte det: ”Den ersattes av vår egen intelligentsia.”

För att uttrycka sig kort, slogs det gamla härskande sociala skiktet ut av ett nytt. ”Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasstrider”, som det står i Kommunistiska Manifestet.

Källor och litteratur

- ABRAMSKY, CHMEN (1978): "The Biro-Bidzhan Project" i *Jews...*
- ALLILUJEVA, SVETLANA (1967): *Tjugo brev till en vän*, Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- BARON, SALO W. (1964): *The Russian Jew under Tsars and Soviets*, Collier-Macmillan, London.
- BRECHER, MICHAEL (1972): *The Foreign Policy System of Israel*, Oxford University Press, London.
- BRECHER, MICHAEL (1974): *Decisions in Israel's foreign policy*, Oxford University Press, London.
- BRYM, ROBERT J. (1978): *The Jewish Intelligentsia and Russian Marxism*, The Macmillan Press LTD, London-Basingstoke.
- BUCH, PETER (1980): "Introduction" i Leon Trotsky: *On the Jewish Question*.
- COHEN, ISRAEL (1959): *Theodor Herzl*, Thomas Yoseloff, New York/London.
- DEUTSCHER, ISAAC (1973): *Den väpnade profeten*, Rene Coeckelberghs Bokförlag, Stockholm.
- DJILAS, MILOVAN (1962): *Samtal med Stalin*, ' tur och Kultur, Stockholm.
- ENGELS, FRIEDRICH (1976): *Anti-Dühring*, 2:a upplagan, Arbetarkultur, Lund.
- ETTINGER, S. (1978): "The Jews at the Outbreak of the Revolution" i *Jews...*
- GERNER, KRISTIAN (1987): "Hatets ideologi", i *Judisk krönika* 4/1987.
- GERNER, KRISTIAN (1988): *Svårt att vara ryss*, Bokförlaget Signum, Lund.
- GILBERT, MARTIN (1986): *Jewish History Atlas*, 3:e upplagan, Steimatzky Ltd., Jerusalem-Tel Aviv-Haifa.
- GILBOA, YEHOSHUA A. (1978): "Hebrew Literature in the U.S.S.R." i *Jews...*
- GITELMAN, ZVI (1972): *The Jewish Nationality and Soviet politics*, Princeton University Press, Princeton.
- GOLAN, GALIA (1990): *Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev*, Cambridge University Press, Cambridge-New York-Melbourne-Port Chester-Sydney.
- GROMYKO, ANDREI (1975): "The Case for a Jewish State" i *Zionism...*
- GUSTAFSSON, LARS (1987): "Marx' arv gods" i *Judisk krönika* 4/1987.
- HERZL, THEODOR (1944): *Valda skrifter*, (utg.) Marcus Ehrenpreis, Förlags AB Herzlia, Stockholm.
- HERZL, THEODOR (1944A): "Fem brev till baron Hirsch" i *Valda skrifter*.
- HERZL, THEODOR (1944B): "Judestaten" i *Valda skrifter*.
- HERZL, THEODOR (1944C): "öppningstal vid kongressen 1897" i *Valda skrifter*.

HERZL, THEODOR (1944D): "öppningstal vid kongressen 1903" i *Valda skrifter*.

HIRSZOWICZ, LUKASZ (1978): "The Soviet-Jewish Problem: internal and International Developments 1972-1976" i *Jews...*

HITLER, ADOLF (1970): *Mein Kampf*, Askild & Kärnekull, Stockholm.

IVANOV, YURI (1970): *Caution: Zionism!*, Progress Publishers, Moskva.

Jews in Soviet Russia since 1917, The (1978): (cit.) Lionel Kochan, 3:e upplagan, Oxford University Press, Oxford-London-New York.

Judaica, Encyclopedia (1972): Keter, Jerusalem.

- band 3: "Anti-Fascist Committee, Jewish". -a
- band 4: "Beilis, Menahem Mendel"
- band 4: "Birobidzhan"
- band 4: "Bukhara". – band 4: "Bund"
- band 5: "Cantonists"
- band 5: "Communism"
- band 5: "Denikin, Anton Ivanovich"
- band 5: "Doctors' plot"
- band 6: "Elders of Zion, Protocols of the Learned".`
- band 7: "Georgia"
- band 3: "Helaanr Hessi,= Meyerovn~".
- band 9: "Jabstinsky, Vladimir"
- band 10: "Jewish Colonization Association"
- band 10: "Jewish Socialist Workers Party"
- band 10: "Kiev"
- band 10: "Kishinev"
- band 11: "Lenin, Vladimir Ilyich"
- band 11: "Marx, Karl Heinrich"
- band 11: "Military Service"
- band 12: "Minor, Osip S."
- band 12: "Moscow"
- band 12: "Mountain Jew"
- band 13: "Pinsk"
- band 13: "Po'alei Zion"
- band 13: "Pogrebishchenski"
- band 13: "Pogroms"
- band-13: "Rafes, Moses"
- band 14: "Russia"
- band 14: "Schwartzbard, Shalom"
- band 15: "Socialism"
- band 15: "Socialism, Jewish"
- band 15: "Union of the Russian People"
- band 15: "United Jewish Socialist Workers' Party"
- band 16: "Zionism",
- band 16: "Zionist Socialist Workers, Party"
- band 16: "Yevsektiya"

KATZ, ZEV (1978)z "After the Six-Day War" i *Jews...*

- KOREY, WILLIAM (1978): "The Legal Position of Soviet Jewry: A Historical Enquiry" i *Jews...*
- KORSCH, BORIS (1990): *Soviet Publications on Judaism, Zionism and the State of Israel, 1942-1988*, Garland Publishing, New York-London.
- LENIN, V. I. (1972-81): *Collected Works*, Progress Publishers, Moskva.
- band 6: "Does the Jewish Proletariat need and 'Independent Political Party'?"
  - band 7: "The Position of the Bund in the Party"
  - band 8: "To the Jewish Worker"
  - band 20: "Critical Remarks on the National Question"
  - band 20: "The National Equality Bill"
  - band 20: "National Equality"
  - band 23: "Lecture on the 1905 Revolution"
  - band 29: "Anti-Jewish Pogroms"
- LÈON, ABRAHAM (1970): *Marxismen och judefrågan*, René Coeckelberghs Partisanförlag, Mölndal.
- LEVENBERG S. (1978): "Some problems and perspectives" i *Jews...*
- MARX, KARL (1982A): "Brev till Engels 30 juli 1862" i *Selected letters*.
- MARX, KARL (1982B): "Brev till Engels 7 september 1264" i *Selected letters*.
- MARX, KARL (1971): "Om judefrågan" i *Karl Marx: Människans frigörelse*.
- MARX, KARL (1971): *Människans frigörelse*, (red.) Sven-Erik Liedman, Bokförlaget Aldus/Bonniers, Stockholm.
- MARX/ENGELS GESAMTAUSGABE (1927): (utg.) David Rjazanov, Marx-Engels-Archiv Verlagsgesellschaft M.B.H., Frankfurt am Main.
- MARX, KARL – ENGELS, FRIEDRICH (1982): *Selected letters*, (ed.) Fritz Raddatz, Little, Brown and Company, Boston-Toronto.
- MARX, KARL – ENGELS, FRIEDRICH (1986): *Kommunistiska Manifestet*, Arbetarkultur, Stockholm.
- MEHRING, FRANZ (1983): *Karl Marx – Hans livs historia*, Gidlunds, Stockholm.
- MILLER, JACOB (1978): "Soviet Theory of the Jews" i *Jews...*
- Moscow News* (1992), nummer 33
- NILUS, SERGEJ: *Förlåten faller...Det tillkommande världssjälvhärskardömet enligt 'Sions Visas Hemliga Protokoll'*, tredje reviderade upplagan. Svenska Bokhandelscentralen, Stockholm-
- NOVE. ALEC – NEWTH, J.A. (1978): "The Jewish Population: Demographic Trends and Occupational Patterns" i *Jews...*
- PINKUS, BENJAMIN (1989): *The Jews of the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney.
- RJAZANOY, DAVID (1927): "Einleitung" i *Marx/Engels Gesamtausgabe*.
- ROTHENBERG, JOSHUA (1978): "Jewish Religion in the Soviet Union" i *Jews...*

- RUCHADZE, AVTANDIL (1985): *Judar i Sovjetunionen*, Novostii Moskva.
- SAWYER, THOMAS E. (1979): *The Jewish Minority in the Soviet Union*, Westview/Dawson, Boulder/Colorado-Folkestone/England
- SCHAPIRO, LEONARD (1978): "Introduction" i *Jews...*
- SHAFFER, HARRY G. (1974): *The Soviet Treatment of Jews*, New York-Washington-London. Praeger Publisher.
- SCHECHTMAN, J.B. (1978): "The U.S.S.R., Zionism, and Israel" i *Jews...*
- SILBERNER, EDMUND (1983): *Kommunisten zur Judenfrage*, Westdeutscher Verlag, Opladen.
- SIMON, GERHARD (1986): *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjet-union*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- STALIN, JOSEF (1950): *Marxismen och den nationella frågan*, Förlag för litteratur på främmande språk, Moskva.
- STALIN, JOSEF (1991): "Transcript of Cde. Stalins Conversation with Wladyslaw Sikorski, Chairman of the Council of Ministers of Poland" i *International Affairs* 1/1991.
- TROTSKY, LEO (1980A): "Appeal to American Jews menaced by Fascism and Anti-Semitism" i *On the Jewish Question*
- TROTSKY, LEO (1980B): "Interview with Jewish Correspondents in Mexico" i *On the Jewish Question*
- TROTSKY, LEO (1980C): "On the 'Jewish Problem'" i *On the Jewish Question*
- TROTSKY, LEO (1980D): "Thermidor and Anti-Semitism" i *On the Jewish Question*
- TROTSKY, LEO (1980E): "Three Letters to Bucharin: 4 march 1928" i *The Challenge of The Left Opposition*
- TROTSKY, LEON (1980): *On the Jewish Question* (ed.) Peter Buch, Pathfinder Press, New York.
- TROTSKY, LEON (1980): *The Challenge of The Left Opposition (1926-27)* (ed.) Naomi Allen – George Saunders, Pathfinder Press, New York.
- Universal Jewish Encyclopedia, The* (1948), New York.
- band 7: "Marx, Karl".
- WEINRYB, BERNARD D. (1978): "Antisemitism in Soviet Russia", i *Jews...*
- WEINSTOCK, NATHAN (1989): *Zionism: False Messiah*, Pluto Press, London.
- W-M (1936): *Arvet från Sinai*, Svea Rikes förlag, Stockholm.
- ZASLAVSKY, VICTOR – BRYM, ROBERT J.: *Soviet-Jewish Emigration and Soviet Nationality Policy*, Macmillan, London-Basingstoke.
- Zionism a Basic Reader*" (1975): (ed.) Mordecai S. Chertoff, 2:a upplagan, Herzl Press, New York.